

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazma hüququnda

Musayev Azər Telman oğlu

**“Azərbaycan və Avropa İttifaqı arasında siyasi - iqtisadi
münasibətlərin genişlənməsi məsələləri”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı: 060401 Dünya iqtisadiyyatı

İxtisasın adı: Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər

Elmi rəhbər:

i.e.d., dos. M.A.İbrahimov

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n., dos. M.Cəmilov

Bakı - 2015

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Dünyanın əsas güc və siyasət mərkəzlərindən biri son zamanlar iqtisadi, siyasi və sosial birlik modelinə çevrilən Avropa İttifaqıdır. İttifaqa daxil olan ölkələr arasında münasibətlər milli sərhəd və milli maraqlar çərçivəsində deyil, daha çox vətəndaş cəmiyyəti, insan və vətəndaş hüquqlarının təmin edilməsi, sərhədlərin, gömrük xidməti və vergitutmanı, pul-əmtəə sisteminin ittifaq ölkələrinin ümumi çərçivəsində həyata keçirilir. Bu sistemdə Avropa milli dövlətlərə deyil, daha çox müxtəlif sahələr üzrə ixtisaslaşmış regionlara bölünür.

Böyük müharibələrin və global qarşıdurmaların mərkəzi olmuş Avropada yarım əsrdən artıq bir müddətdə möhkəm sülhün bərqərar olması, birləşmə meyllərinin, demokratik inkişafın üstünlük qazanması Aİ çərçivəsində aparılan integrasiya prosesinin bilavasitə nəticəsində mümkün olmuşdur. Məhz Avropa integrasiyası sivil irəliləyiş edərək, barışmaz rəqiblər Fransa və Almaniya kimi dövlətlərin arasında münaqişə yaradan elementlərin əməkdaşlıq prinsipləri ilə əvəz olunmasını və sabit sülhün təşəkkül tapmasını şərtləndirmişdir. Bu gün dünyanın bir sıra regionlarında ayrı-ayrı dövlətləri birləşdirən, ən müxtəlif sahələrdə onların qarşılıqlı münasibətlərini tənzimləyən çoxsaylı əməkdaşlıq strukturlarının heç biri Qərbi Avropada yaranmış integrasiya mahiyyətli təşkilatlarda mövcud olan dərin əsaslara və inkişaf etmiş struktura malik deyil. Fövqəlmilli strukturlara malik olan, daxili işlər, ədliyyə, xarici siyasət və təhlükəsizlik sahəsində ümumi siyasət aparan Aİ müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində çox vacib rol oynayır.

Müasir beynəlxalq münasibətlərdə təkqütblü və çoxqütblü dünya nizamı tərəfdarları arasında mübarizənin kəskinləşməsi şəraitində Aİ çərçivəsində XX əsrin sonlarından sürətlə inkişaf edən, müstəqil hərbi potensialın yaradılması mühüm beynəlxalq strateji əhəmiyyət daşıyır. Müasir beynəlxalq münasibətlər

sisteminin başlıca struktur elementi olan və dünyada inkişaf edən əsas hadisə, proses və meyllərə müəyyənəddici təsir göstərən transatlantik tərəfdaşların qarşılıqlı münasibətlərin xarakterinə AI-də inkişaf edən hərbi-siyasi əməkdaşlığın göstərdiyi ciddi təsir onun öyrənilməsinə elmi-siyasi zərurət yaradır.

İqtisadiyyatın, ümumiyyətlə, cəmiyyətin inkişafının bütün sferalarına dərin nüfuz edərək, ictimai əmək bölgüsünü keyfiyyət dəyişikliyinə uğradan böyük quruculuq prosesi artıq dinamik yüksəliş mərhələsini keçmiş, zəngin insan, kapital resursları fonunda yeni tendensiyalar iqtisadiyyatın struktur mobilliyini, məhsuldar qüvvələrin inkişaf perspektivini daha da artırmışdır.

Ötən əsrlər ərzində öz iqtisadi strategiyalarının reallaşması istiqamətində Avropa ölkələri olduqca möhtəşəm və dəyərli situasiyaya malik olmuşlar. Daha konkret desək, dünyanın iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələri ilə yanaşı, inkişaf etməkdə olan ölkələrində də, avropa transmilli korporasiyalarının vasitəsi ilə yüksək həcmli investisiya qoyuluşları həyata keçirmiş, kasıb ölkələrdə infrastrukturun yenidən qurulmasında birbaşa iştirak etmiş, xarici bazarlara çıxışı gerçəkləşdirmiş, Avropa regional integrasiya proseslərinin genişlənməsinin reallaşması mərhələsinə daxil olmuşlar.

Müasir dövrdə Avropanın sosial-iqtisadi modeli dünya iqtisadiyyatının bir sıra ölkələri üçün nümunədir. Ölkələr öz iqtisadi inkişaf səviyyələrini müvafiq olaraq Qərbi Avropanın sosial-iqtisadi modelinin bəzi elementlərini öyrənib öz iqtisadiyyatlarının inkişafında tətbiq etmək üçün bir sıra struktur islahatları həyata keçirirlər. Bu da öz növbəsində Avropada iqtisadi proseslərinin daha da sürətləndirilməsinə zəmin yaradır. Lakin səmərəli sosial-iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi hər hansı bir ölkənin ümumi makroiqtisadi vəziyyətinin sabitləşdirilməsindən birbaşa asılıdır və məhz bu ideyanın mövcudluğuna görə bir çox ölkələr AI məkanına daxil olmağa cəhd göstərirlər.

Yuxarıda sadaladığımız faktorlar və həmçinin bu mövzunun məhz iqtisadi aspektlərinin lazımınca araşdırılması olmaması tədqiqat işinin mövzusunun aktuallığını şərtləndirir.

Tədqiqat *obyekti* Avropada iqtisadi integrasiya proseslərinin yaranmasını şərtləndirən amilləri təhlil etmək, Avropa iqtisadiyyatının inkişafında iqtisadi integrasiyanın rolu öyrənməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın *predmeti* İttifaqın beynəlxalq integrasiyasına xas olan və onu digər regional integrasiya qruplaşmalarından fərqləndirən xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, Avropa İttifaqının Köhnə və Yeni Avropa ölkələrinin arasındakı integrasiyanın nəticələri və gələcək integrasiya proseslərinin konturlarının formalaşması, beynəlxalq integrasiya proseslərində Avropa İttifaqının perspektiv rolunun araşdırılması məsələləridir.

Tədqiqat işinin məqsəd və vəzifələri. Maqistr dissertasiyanın əsas *məqsədi* Aİ ölkələrinin iqtisadi əməkdaşlığının inkişafı və genişləndirilməsində maraqlı olduğunu nəzərə alaraq, burada baş verən iqtisadi integrasiyanın xüsusiyyətlərinin araşdırmaq, sosial-iqtisadi inkişafın mövcud formada müəyyən olunmasının səbəblərini tədqiq etmək və integrasiyanın köhnə, yeni və potensial Aİ ölkələrinə təsirini qiymətləndirməkdir.

Tədqiqatın yuxarıda qeyd edilən məqsədlərini nəzərə alaraq işin hərtərəfli tədqiq edilməsi məqsədlə aşağıdakı *vəzifələr* müəyyənləşdirilmişdir:

Beynəlxalq və regional integrasiyanın nəzəri əsaslarını öyrənmək;

Avropa İttifaqının integrasiyasının yaranmasını şərtləndirən tarixi məqamları müəyyənləşdirmək;

Avropa İttifaqında iqtisadi integrasiyanın mahiyyətini, problemlərini və xüsusiyyətlərini araşdırmaq;

Avropa İttifaqı ölkələrinin integrasiya qruplaşmasının formalaşma mərhələlərini təhlil etmək;

Avropa İttifaqı çərçivəsindəki integrasiya proseslərinin inkişaf perspektivlərini öyrənmək;

Maqistr dissertasiyanın nəzəri-metodoloji əsasları. Tədqiqat işi statistik, müqayisəli və indeksli təhlil çərçivəsində yerinə yetirilmiş, aparılan təhlil prosesində sistemli və situation yanaşma prinsipləri üstün tutulmuşdur.

Tədqiqatın məqsədləri başlıca olaraq aşağıdakı fikirlərdə ifadə olunmuşdur:

Beynəlxalq iqtisadi integrasiyanın elmi-nəzəri bazası öyrənilmişdir;

Avropa İttifaqının genişlənməsi prosesində üzv ölkələrin sosial-iqtisadi modelində zəruri dəyişikliklərin olmasının səbəbləri araşdırılmışdır;

Avropa İttifaqı çərçivəsində Mərkəzi və Şərqi Avropanın sosial-iqtisadi modelinin formalaşmasının və təkmilləşdirilməsinin əsas cəhətləri təhlil olunmuşdur;

«Köhnə» və «Yeni» Avropa ölkələrinin arasındakı iqtisadi integrasiya münasibətlərinin müasir vəziyyəti, perspektivləri və ziddiyyətli məqamları dünyadakı iqtisadi böhran vəziyyəti nəzərə alınaraq təhlil olunmuşdur.

Burada əksini tapan təhlil və araşdırma müddəalarından regional – iqtisadi siyasətin formalaşmasının genişlənən iqtisadi integrasiya prosesində, Qərbi Avropa ölkələrinin investisiya siyasətinin, valyuta siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində müəyyən elmi baza kimi istifadə oluna bilər. Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edən nəticələrinin Azərbaycanın sosial-iqtisadi modelinin formalaşması, daha da səmərəli təşkil olunması istiqamətində tədqiqat apararı və integrasiya məsələləri ilə bağlı tədqiqatla məşğul olan mütəxəssislərin elmi-informatik bazasının genişləndirilməsində yardımçı olması da nəzərdə tutulur.

Tədqiqatın elmi-praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın elmi-nəzəri müddəaları gələcək elmi tədqiqat işlərində, elmi və pedaqoji fəaliyyət sahəsində, AR-in Xarici İşlər Nazirliyi sistemində istifadə oluna bilər.

Maqistr dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflər, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla, kompyuterdə

yığılmış 112 səhifə həcmindədir. Burada 14 cədvəl, 2 diaqram və 5 şəkil verilmişdir.

FƏSİL I. Avropa İttifaqının iqtisadi əlaqələrinin genişlənməsinin əsas istiqamətləri

1.1. Avropa İttifaqının genişlənməsinin zəruriyyəti və mərhələləri

Avropada integrasiya prosesləri bir neçə mühüm mərhələdən keçmişdir. Avropa İttifaqının genişlənməsi məsələsi 60-jı illərin ortalarında meydana çıxmışdır. Artıq müyyən olunmuşdur ki ilk altı ölkənin integrasiyası alındı və integrasiya olunmuş ölkələrə çoxsaylı fayda əldə etmişdilər. 1958-jı ildən başlayaraq AİB fəaliyyəti əsl mənada çox səmərəli olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, birlik nəinki Avropada həm də dünya təsərrüfatında öz mövqeyini möhkəmləndirmişdir.

Hər dəfə Birliyə yeni üzvlər qəbul ediləndə, əvvəlcə bir müddət o üzvlərin quruma uyğunlaşma prosesi gedir ki, bu da Birliyin səlahiyyətlərinin genişləndirilməsi ilə müşayiət olunur.

1973-cü ildə, danışıqların çətin keçməsinə baxmayaraq, Avropa Birliyinin genişləndirilməsinə dair razılıq əldə olundu. Beləliklə, Danimarka, İrlandiya, Norveç və Böyük Britaniyanın Avropa Birliyi üzvlüyünə qəbulu barədə müqavilə imzalandı. Lakin Norveçdə keçirilmiş referendum bu müqavilənin ratifikasiyasına rədd cavabı verdiyinə görə bu ölkə Avropa Birliyinə qəbul olunmadı.

Artıq doqquz dövləti özündə birləşdirən Avropa Birliyi dünyada aparıcı mövqeyə çıxmışdı. Ticarət və Tariflərə dair Ümumi Saziş (TTÜS) çərçivəsində aparılan danışıqlarda Birliyin rolu daha da artmış və genişlənməmişdi.

1986-ci ildə qəbul edilmiş Vahid Avropa Aktı (VAA) integrasiya proseslərini sürətləndirdi və o vaxtdan etibarən dövlətlərüstü integrasiya prosesləri dövlətlərarası integrasiya proseslərini əvəz etməyə başladı. «Dövlətlərüstü integrasiya prosesləri» dedikdə, o nəzərdə tutulur ki, dövlətlər müəyyən iqtisadi-siyasi sahələrdə öz suverenliklərini Avropa Birliyinin mərkəzi orqanlarına güzəştə gedir və beləliklə, bu qurumların üzv dövlətlər üzərində daha geniş hakimiyyətinin formalaşdırılmasına imkan yaradırlar. Dövlətlərüstü integrasiyadan fərqli olaraq, dövlətlərarası integrasiya prosesləri bunun əksini nəzərdə tutur, yəni müəyyən sahələr üzrə qərarların qəbul edilməsinin dövlətlərin suveren hüquqları və nəzarəti çərçivəsində saxlanılmasına üstünlük verir. Bu, xüsusilə, suverenlik baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edən müdafiə, ədliyyə və daxili işlər kimi sahələrə aid qərarların qəbul edilməsinə şamil edilir. Avropa İttifaqı daxilində gedən integrasiya proseslərini düzgün anlamaq üçün bu proseslərdə bir-biri ilə daim rəqabət aparan iki qüvvənin mövcudluğunu nəzərə almaq lazımdır. «Avrofil» və yaxud «Avropapərəst» adlanan qüvvələr ittifaq daxilində daha dərin integrasiyanın və get-gedə daha çox səlahiyyətlərin üzv dövlətlərdən alınib mərkəzə verilməsinin tərəfdarı kimi çıxış edirlər. Avroskeptiklər və ya integrasiya proseslərinə şübhə ilə yanaşanlar isə "milli maraq dairəsi" hesab edilən sahələrdə dövlətlərinin səlahiyyətlərinin alınib ittifaq orqanlarına verilməsinə kəskin müqavimət göstərən qüvvələrdir. Bu qüvvələri barışdırmaq və ya onların arasındakı ziddiyyətləri aradan qaldırmaq mümkün olmadıqda, İttifaq qeyri-müəyyənlik və qeyri-sabitlik dövrünə qədəm qoyur ki, buna da Avroskleroz dövrü deyilir. Vahid Avropa Aktının qəbul edilməsi ilə Avroskleroz dövrü məhdudlaşdırıldı və daha dərin integrasiyaya nail olmaq istiqamətində nəzərəcarpacaq irəliləyişlər əldə edildi. Bu Akt heç də qarşıya qoyduğu bütün məqsədlərinə çatmadı. Çünki Böyük Britaniya və onun Baş Naziri Marqaret Tetçer dəyişikliklərə qarşı ardıcıl müqavimət göstərirdi. Bütün bunlara baxmayaraq, Akt vahid daxili bazarı formalaşdırmaq və Birliyin

idarəçiliyində dəyişikliyə nail olmaq istiqamətində ilk ciddi addım kimi qiymətləndirilməlidir. Avropa Birliyi daxilindəki institutlara, qurumlara daha çox səlahiyyət vermək, proseduraları daha da səmərəli etmək qarşıya qoyulmuş əsas məqsədlərdən idi.

İqtisadi, sosial, ətraf mühitin mühafizəsi, tədqiqat və texnologiyaların inkişaf etdirilməsi sahələri də Ümumavropa qanunvericilik aktlarının şamil ediləcəyi sahələrə aid edildi. Ən ziddiyyətli qərar isə səs çoxluğu ilə qəbul edilən qərarların daha çox sahələrə şamil edilməsi barədə oldu. Qərarların müəyyən olunmuş səs çoxluğu və ya xüsusi səs çoxluğu qaydası üzrə qəbul edilməsi Avro-skeptiklərin narahatlığını xüsusilə artırdı. Çünki bu cür səsvermə qaydalarına görə hər hansı bir üzv dövlət bu və ya digər siyasətə qəti etiraz bildirsə belə, Avropa İttifaqı bu qaydaya uyğun olaraq qərar qəbul edə bilər. Müəyyən sahələrdə dövlətlərin suverenliyinin qorunub saxlanılmasına təkid edən və bu səlahiyyətlərin Mərkəzi Orqanlarla bölüşdürülməsinə müqavimət göstərənlərə növbəti zərbə Avropa Parlamentinin səlahiyyətlərinin artırılması oldu. "Razılıqvermə prosedurası" adlanan bu qaydaya görə hər hansı bir yeni dövlətin Birliyə qəbul olunması üçün Avropa Parlamenti üzvlərinin tam əksəriyyətinin razılığı olmalıdır. Başqa sözlə desək, üzvlüyə namizəd ölkənin lehinə Avropa Parlamenti üzvlərinin əksəriyyəti səs verməlidir. Avropa Siyasi Əməkdaşlığı Qurumu (ASƏQ) siyasi status aldığı vaxtdan etibarən Avropa Ədalət Məhkəməsinə (AƏM) yardımçı olmaq üçün Avropa İlk Instansiya Məhkəməsi (AİİM) yaradıldı.

Vahid Avropa Aktının integrasiya proseslərinin inkişafında əhəmiyyətli addım olmasına baxmayaraq, dövlətlərustü qurumlarla əməkdaşlıqdan qorxan dövlətlər və bəzi siyasətçilər bu integrasiya proseslərini məhdudlaşdırmaq üçün əllərindən gələni edirdilər. Növbəti inkişafa nail olmaq üçün yeni bir Müqaviləyə ehtiyac duyulurdu. 1986-cı ildəki arzu və ümidlərin həyata keçirilməsi yalnız altı il sonra - 1992-ci ildə Masrixt Müqaviləsinin imzalanması ilə baş tutdu.

Lakin, Aİ-nin genişlənmə prosesinin səmərəliliyini birinci növbədə Roma Müqaviləsi ilə əlaqələndirmək olar, ona görə ki bu müqavilənin əsasında yaradılmış gömrük ittifaqı ayrı ölkələr üçün «qarantion nüvəsi kimi» çıxış etdi. Nəticədə AATA təşkilatından bir neçə ölkə çıxıb Aİ-na daxil olmuşdular və bu təşkilat demək olar ki iqtisadi müstəqilliyini itirmişdir. Bundan başqa, Avropa Birliyinin yaradıcıları arasında elə siyasətçilər var idi ki, onlar, Birliyin nüvəsi kimi (*əsas səlahiyyətləri də öz əlində cəmləşdirən qurum kimi*) Avropa Birliyinin mərkəzi orqanlarını görmək istəyirdilər. Roma Müqaviləsi ən böyük mərkəzi orqan olan Avropa Komissiyasının səlahiyyətlərini məhdudlaşdırdı və konkret çərçivəyə saldı. Səlahiyyətlərin milli hökumətlərdən alınaraq dövlətlərustü qurumlara verilməsinin tərəfdarları kimi çıxış edənlər, dövlətlərarası əməkdaşlığa və beləliklə, dövlətlərin öz suveren hüquqlarını və səlahiyyətlərini qoruyub saxlamağa üstünlük verənlərə uduzdular. Müqavilədə təsbit olundu ki, iqtisadi inteqrasiyaya üstünlük verilir və gələcək siyasi ittifaqa gedən uğurlu yol iqtisadi əməkdaşlıqdan keçməlidir.

SSRİ-nin dağılması nəticəsində Şərqi Avropa dövlətləri qeyri-sabitlikdən, yoxsulluqdan və səfalətdən əziyyət çəkən vəziyyətdə olsalar da, öz ölkələrində demokratiyanı və bazar prinsiplərinə söykənən iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək istəyirdilər.

Şərqi avropalılar faktiki üzv olmasalar da, artıq Avropa İttifaqı ilə sıx əlaqələrin yaradılması barədə düşünürdülər. Soyuq müharibənin başa çatması tamamilə yeni bir beynəlxalq şərait yaratmışdı. Bu baxımdan, dünyada sülhün, təhlükəsizliyin və tərəqqinin təmin olunması üçün Avropada inteqrasiya prosesləri daha mühüm rol oynamağa başladı.

Fransa prezidenti Fransua Mitteranın və Almaniya Kansleri Helmut Kolun Franko-Alman alyansında yeni təşəbbüsləri gələcək inteqrasiyanın sabitliyini təmin etdi. Avropadaxili birlik və əməkdaşlıq prosesini qoruyub saxlamaq və daha da möhkəmləndirmək sahəsində onların göstərdiyi əzmkarlıq Avropa İttifaqının gələcək uğurlarının əsasını qoydu. Fransa-

Almaniya alyansı birmənalı olaraq İttifaq daxilində integrasiya proseslərini yeni səviyyəyə qaldırmaq yolunu tutmuşdu. Mastroix Zirvə Görüşü zamanı irəli sürülmüş təkliflər Avroskeptiklərin tərəddüdlərinə son qoydu.

Avroskeptisizmin mərkəzi Böyük Britaniya hesab edilir. Britaniyalıları Avropada gedən integrasiya proseslərində oynadıqları rola görə "qəribə partnyor" adlandırırlar. Bununla belə, Britaniyanın Mühafizəkarlar Partiyasının təmsil etdiyi hökumət azad bazar iqtisadiyyatının hər yerdə inkişaf etdirilməsinin qəti tərəfdarı idi. Ona görə də hər yeni müqavilənin vahid bazarın formalaşdırılmasına yönələcəyi təqdirdə Britaniya hökuməti bəzi sahələrdə güzəştə getməyə meylli olduğunu nümayiş etdirirdi.

Vahid Avropa Aktının bir sıra üstünlüklərini burada qeyd etmək yerinə düşür. Məsələn, bu Aktın qəbulundan sonra üzv dövlətlər arasında məhsulların, xidmətlərin, investisiyaların və insanların azad hərəkəti barədə prinsiplər eynilə xarici ticarətə də şamil edildi. Üçüncü ölkələrlə (Avropa İttifaqına daxil olmayan ölkələrlə) ticarət əlaqələri zamanı İttifaq vahid mövqedən çıxış etməyə başladı. Böyük Britaniya isə sosial yönümlü elementləri özündə əks etdirən siyasətin qəbul olunmasına etiraz edir və bu yöndə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinə müqavimət göstərirdi. Bir qayda olaraq bu dövlət Avropada Federal Sistemin yaradılmasına dair hər hansı maddənin Müqaviləyə daxil edilməsinə ciddi cəhdlə müqavimət göstərirdi.

Bütün bunlara baxmayaraq, Avropa İttifaqı barədə Müqavilə köklü dəyişikliklərə gətirib çıxardı. İttifaqın iki səviyyədə inkişaf etdirilməsi barədə razılaşma Britaniyanı qane edirdi. Razılaşmaya görə dövlətlərə istəmədikləri sahələr üzrə əməkdaşlıqdan kənarda qalmaq hüququ verilirdi. Məsələn, Sosial Xartiyaya qoşulmayan dövlət vahid bazar ilə əlaqədar məsələlərdə iştirak edə bilirdi. Beləliklə, Avropa İttifaqının strukturu da "üçpilləli sistem" yaratmaqla dövlətlərustü qurumlar ilə dövlətlərarası qurumlar arasında heç də rəvan olmayan rəqabəti özündə əks etdirirdi. Dövlət suverenliyinin itirilməsindən narahat olanlar üçün bu böyük müvəffəqiyyət idi. Avropa İttifaqı üçpilləli

sistemə çevrilirdi və hər pillə, nəticədə dövlətlərustü münasibətlərin hüdudlarını müəyyənləşdirmək hüququ qazanırdı.

Birinci pillə Avropa Kömür və Polad Birliyini, həmçinin, Avropa Atom-Enerji Birliyini birləşdirən Avropa Birliyindən ibarət olacaqdı. Avropa İttifaqına geniş səlahiyyətlər veriləcəkdi və həm müqavilələrdən, həm də Avropa Komissiyasının səlahiyyətlərindən doğan hüquqi aktlara görə, qərarların qəbul edilməsində Birlik metodu üstünlük təşkil edəcəkdi. Digər iki pillə isə qərar qəbul etmə prosesində dövlətlərarası yanaşmanı qoruyub saxlayacaqdı. Üzv dövlətlər üçün mühüm milli maraq kəsb edən sahələrdə dövlətlərin suverenliyinin qorunması şübhəsiz idi.

İkinci pillə İttifaqın xarici və təhlükəsizlik siyasətini əhatə edəcəkdi. Bu sahələrdə İttifaq ümumi mövqedən çıxış etsə də, müdafiə məsələlərində dövlətlər tam suverenliyini qoruyub saxlayacaqdı. Bütün qərarların qəbul olunması üçün yekdilliklə səsvermə prinsipi tətbiq ediləcəkdi.

Üçüncü pilləyə gəldikdə isə daxili işlər və ədliyyə sahələrində (*o cümlədən, transmilli cinayətkarlığa qarşı mübarizə, qaçqınlara sığınacaq verilməsi sahələrində*) əməkdaşlıq məsələlərində üzv dövlətlər öz suverenliklərini hələlik qoruyub saxlayırlar.

Üçpilləli sistem İttifaq daxilində güc və səlahiyyətlərin kimdə olmasını aydın surətdə göstərir. Birinci pillədə Avropa Parlamenti və Avropa Komissiyası daha artıq rola malikdilər. Lakin ikinci və üçüncü pillələrdə səlahiyyətlərə nəzarət aydın surətdə Avropa İttifaqının Nazirlər Şurasında cəmləşir.

Böyük Britaniyanın bəzi məsələlərdən kənarda qalmaq imkanı Avropa vətəndaşlarını xüsusilə narahat edirdi. Əsasən ona görə ki, integrasiya proseslərinə ikitirəli yanaşma o anlama gəlirdi ki, bu prosesin mühüm elementlərində Böyük Britaniya xüsusi seçim qazanırdı. Məsələn, sosial yönümlü sahələri əhatə edən məsələlərdən Britaniyanın kənarda qalması o demək idi ki, bu ölkə liberal bazar iqtisadiyyatı siyasətinin mənfi nəticələrini

aradan qaldırmağa yönəlmiş siyasətdə iştirak etməkdən imtina edir. Bu, həmçinin, elə bir presedent yaradırdı ki, integrasiya proseslərində yekdillik prinsipi itisürətli proses ilə əvəz olunsun.

Mastrixt Müqaviləsinin 36-cı maddəsi subsidiarlıq prinsipinə də aydınlıq gətirdi. Britaniya bu prinsipin əsas müdafiəçilərindən idi və belə hesab edirdi ki, subsidiarlıq Avropa Komissiyasının və İttifaqın digər orqanlarının səlahiyyətlərinə məhdudlaşdırıcı nəzarət qoyur. Maddədə aydın surətdə deyilir ki, İttifaq "Müqavilənin ona verdiyi səlahiyyətlər çərçivəsində və yalnız o hallarda qərar qəbul edəcəkdir ki, təklif olunan qərar üzv dövlətlərin özləri tərəfindən qanəedici səviyyədə qəbul edilə bilməsin". Avropa İttifaqı barədə Müqavilə son qırx il ərzində Avropada integrasiya prosesləri sahəsində əldə edilmiş nailiyyətləri daha da möhkəmləndirdi və İttifaqın gələcəkdə genişlənməsi üçün yol açdı.

1995-ci ildə Avropa İttifaqı öz qapılarını İsveçin, Finlandiyanın və Avstriyanın üzünə açdı və bununla da Avropa İttifaqı üzvlərinin sayı artaraq 15-ə çatdı. Böyük Britaniyanın daha da dərinləşmənin əleyhinə olmasına baxmayaraq, 2 oktyabr 1997-ci ildə imzalanan və 1 may 1999-cu ildə qüvvəyə minən Amsterdam Müqaviləsi Avropa İttifaqı barədə Müqavilənin bəzi hissələrinin yumşaldılmasına nail oldu. Birgə qərar qəbul etmə proseduru (*co-decision procedure*) sadələşdirildi və Avropa Parlamentinin integrasiya proseslərində səlahiyyətləri genişləndirildi. Daxili İşlər və Ədliyyə sahəsində dəyişikliklər edildi, soyuq müharibədən sonra yaranmış mühiti əks etdirən ümumi xarici və təhlükəsizlik siyasəti yenidən quruldu. Bu dəyişikliklər barədə Avropa İttifaqının institutları, strukturları və onların yeritdikləri siyasətdən bəhs edəcəyimiz fəsillərdə daha ətraflı danışacağıq.

2004-cü ildə Avropa İttifaqı öz sıralarına daha 10 yeni üzv qəbul etdi. Digər iki ölkə (Rumıniya və Bolqarıstan) isə İttifaq üzvlüyünə qəbulun sonuncu mərhələlərindədir. Türkiyənin də Avropa İttifaqına üzv qəbul edilməsi imkanı yeni perspektivlər açır. Avropa İttifaqının qısa tarixi göstərir

ki, dövlətlər öz aralarında əməkdaşlıq etmək əzmindədirlər və integrasiya prosesləri artıq özünəməxsus, dönməz xarakter almışdır.

450 milyondan artıq vətəndaşı olan və sərhədləri Rusiyanın sərhədlərinə, Atlantikaya və Cənuba qədər uzanan Avropa İttifaqı iqtisadi və siyasi super gücə çevrilməkdədir. Bunun isə ABŞ, Rusiya, Şərq və ya Ərəb dünyası ilə qarşıdurmaya gətirib çıxarıb-çıxarmayacağına hələ ki, birmənalı münasibət yoxdur. Hər halda, çoxları ümid edir ki, İttifaq öz ilkin məqsədlərinə sadıq qalacaq, qarşılıqlı asılılıq və əməkdaşlıq yolu ilə sülhün, əmin-amanlığın və tərəqqinin davam etməsinə çalışacaqdır.

Avropa İttifaqı inkişaf etdikcə integrasiya prosesləri onun əsas strukturlarında, xüsusilə, Avropa Parlamenti, Nazirlər Şurası və Avropa Komissiyasında islahatların aparılması zərurətini meydana çıxartdı. Avropa İttifaqı ilə əlaqədar qəbul edilmiş hər bir yeni müqavilə müxtəlif sahələri əhatə etməklə bərabər, həm də Vahid Bazarın yaradılması, İttifaqın genişlənməsi kimi ciddi dəyişikliklərin də əsasını qoydu. Amsterdam Zirvə Görüşünə toplaşan Dövlət və Hökumət başçıları belə qənaətə gəldilər ki, İttifaqın tarixində ən böyük genişlənməyə və vahid valyutanın qəbul edilməsinə hazırlıq bir sıra sahələr üzrə qərar qəbul edilməsi prosedurlarında dəyişiklik edilməsini zəruri edir. Bundan başqa, Amsterdam Müqaviləsi Mاستrixt Müqaviləsində razılaşdırılmayan məsələlərə də yenidən qayıtmağı, ümumi təhlükəsizlik və müdafiə siyasətinin işlənilib hazırlanması sahəsində indiyə qədər əldə edilmiş nailiyyətləri möhkəmləndirməyi, İttifaq daxilində qərarların qəbul edilməsi prosedurlarında islahat aparmağı və nəhayət, Avropa İttifaqını vətəndaşlara daha da yaxınlaşdırmaq barədə öhdəliklər götürməyi nəzərdə tuturdu. İrəli sürülən yeni prioritetlər sırasına ətraf mühitin qorunması işini gücləndirmək məqsədilə daha sərt tələbləri özündə ehtiva edən yeni siyasətin formalaşdırılması, daxili işlər və ədliyyə orqanlarının fəaliyyətinə daha ciddi nəzarət edilməsi, viza, sığınacaq verilməsi və immiqrasiya siyasətinin səmərəliliyinin artırılması məsələləri də daxil edildi. Beləliklə, genişlənmə

prosesinin nətişəsində Aİ «Potsdam» sistemquruluşundan yeni «Amsterdam» sisteminə keçməsinə şərait yaratdı.

Dövlət və Hökumət Başçılarının Amsterdam Zirvə Görüşü Avropa İttifaqının iş mexanizmində səmərəliliyi artırmaqla bir sıra ciddi irəliləyişlərə nail oldu. Bununla belə, İttifaqdaxili integrasiya proseslərinin gələcək istiqamətləri, məzmunu və mahiyyətinin konkret xətləri tam və aydın şəkildə müəyyənəşdirilmədi. Sadəcə olaraq, üzv dövlətlər arasında mövcud olan dərin fikir ayrılıqları müəyyən mənada "ört-basdır" edilərək, güzəştli mövqelərin formalaşdırılmasına cəhdlər göstərildi.

Dövlətlərustü qurumların səlahiyyətlərinin genişləndirilməsi tərəfdarları kimi çıxış edən qüwələr üzv dövlətlər arasında siyasi, iqtisadi və sosial sahələrdə sıx əməkdaşlığa və daha çox federal ittifaqın qurulmasına çalışırdılar. Bunun əksinə olan və Böyük Britaniyanın liderlik etdiyi qüvvələr isə dövlətlərarası əməkdaşlığa, məhdud siyasi integrasiyaya üstünlük verir, dövlətlərin suverenliyinə xələl gətirən əməkdaşlıqdan qaçmağa çalışırdılar. Məhz elə buna görə də onlar vahid valyuta olan avroya və ümumi viza sistemini nəzərdə tutan Şengen Sazişinə qoşulmadılar. Onların fikrincə, bu müqavilələr dövlətlərin müstəqilliyinə və suverenliyinə təhlükə yaradırdı. Qeyd etmək lazımdır ki, 14 İyun 1985-də Fransa, Almaniya və Benilüks ölkələri arasında imzalanmış, soradan isə digər dövlətlərin də qoşulmuş olduğu Şengen Sazişi onu imzalayan ölkələr arasında sərhədlərin və yoxlama məntəqələrinin tədricən götürülməsini və ləğv edilməsini nəzərdə tuturdu ki, bu da son nəticədə insanların sərbəst hərəkətini təmin edəcəkdı. Böyük Britaniya isə öz sərhədlərinə nəzarəti milli məsələsi hesab edir və bunun dövlətlərin suveren hüquqları çərçivəsində qalmasına tərəfdar çıxırdı. İtaliya (1990), İspaniya və Portugaliya (1991), Yunanıstan (1992), Avstriya (1995), İsveç, Finlandiya, Danimarka (1996) da sazişə qoşuldular. İttifaq üzvü olmayan İslandiya və Norveçin də İttifaq daxilində sərbəst hərəkəti üçün bu iki ölkə ilə 18 May 1999-da anlaşma imzalanmışdır. 5 İyun 2005-də İsveçrə referendum əsasında

Şengen Sazişinə qoşulmuşdur. Beləliklə, Böyük Britaniyanı və İrlandiyanı çıxmaq şərtlə, Amsterdam Müqaviləsi Avropa İttifaqına üzv olan ölkələr arasında insanların sərbəst hərəkətinin təmin edilməsi istiqamətində ciddi tərəqqiyə gətirib çıxardı. Qeyd etdiyimiz kimi, vahid valyutanın qəbul edilməsində də bəzi dövlətlər iştirak etmədilər. Britaniya yenə də vahid valyuta siyasətini dövlətlərin suverenliyinə ziyan vuran amil kimi dəyərləndirdi.

Avropa İttifaqı öz tarixində ən böyük genişlənməyə hazırlaşdığı bir dövrdə daha dərin integrasiyaya nail olmaq üçün iş mexanizminin təkmilləşdirilməsini ən vacib məsələlərdən biri hesab edirdi. Nis Müqaviləsi məhz qeyd etdiyimiz məsələlərlə bağlı islahat paketini qəbul etməklə yadda qaldı. Müqavilədə nəzərdə tutulan islahatlar İttifaqın genişlənməsi prosesinin rəvan keçməsinə təmin etməyə yönəlmişdi. Əsas məqsəd də daha sıx əməkdaşlığın vacib olduğu sahələrə xüsusi səs çoxluğu ilə səsvermə qaydasını şamil etmək idi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Nis Müqaviləsi müəyyən irəliləyişlərə təkan versə də, dərin, köklü islahatların axıra qədər aparılmasına nail ola bilmədi və bir çox suallar hələ də açıq qalmaqdadır. Nis Müqaviləsi ilə əlaqədar çağırılmış Dövlət və Hökumət Başçılarının Nis Zirvə Görüşündə aparılan müzakirələr aydın göstərdi ki, hələ də üzv dövlətlər arasında müxtəlif məsələlərlə bağlı ciddi fikir ayrılıqları mövcuddur. İttifaq hələ də tam vahid bir qurum kimi çıxış edə bilmir.

Taleyüklü məsələlərə baxışların, yanaşmaların gələcəkdə daha da haçalanacağı ehtimalları qalmaqdaydı. Buna ən bariz nümunə kimi xüsusi səs çoxluğu ilə səsvermənin tətbiq sahələri ilə bağlı müzakirələri göstərmək olar. Məlumdur ki, xüsusi səs çoxluğu ilə səsvermənin yeni sahələrə tətbiq edilməsi həmin sahələrdə dövlətlərin suveren hüquqlarını məhdudlaşdırır, onları veto hüququndan istifadə etməkdən məhrum edir. Ona görə də bəzi dövlətlər buna ciddi müqavimət göstərirdilər. Bu müqavimət hərəkətinin önündə yenə də "qəribə partnyor" sayılan Böyük Britaniya dururdu. Məsələn, Britaniya vahid Avropa valyutası olan avroya qoşulmayacağını bildirməklə bərabər vahid

təhlükəsizlik və müdafiə siyasəti, Avropa İttifaqının Konstitusiyasının yaradılması kimi məsələlərdə də qeyri-müəyyən mövqe tuturdu.

1.2. Yeni üzv ölkələrin Avropa İttifaqında yerinin müəyyənləşməsi məsələləri

İndiki zamanda Aİ genişlənməsi, və onun tərkibinə yeni ölkələrin daxil olması ilə əlaqədar bir neçə birliyin gələcək inkişaf modeli işlənib. Onların arasında “pilləlilik inteqrasiyası”, “konsentrik çevrələr Avropası”, “təbəqələşdirilmiş inteqrasiya” modelləridir. İlk iki modellərin əsasında Aİnin daxilində olan inkişaf etmiş ölkələri nüvə rolunu oynayır, onların ətrafında isə inteqrasiyanın dərinliyindən aslı olaraq qalan ölkələr dövrələr formasında yerləşirlər.

“təbəqələşdirilmiş inteqrasiya” modelində nəzərdə tutulur ki Aİ genişlənməsi müxtəlif ölkələrdə müxtəlif sürətlə həyata keçəcək. Bu modellərin ikisində inteqrasiya proseslərinin daha dərinləməsinə yönəldilir.

Kodifikasiya: “gücləndirilmiş əməkdaşlıq” konsepsiyası

Elmi və siyasi debatların nəticəsində çoxpilləli inteqrasiya konsepsiyasının kodifikasiyasıdır. Həmən kodifikasiya öz nəzəri sələfinin inad əlamətlərini birləşdirir.

2 oktyabr, 1997-ci il bağlanan Amsterdam müqaviləsi (1 may 1999 il qüvvəyə minib) Aİ haqqında müqaviləyə yeni “gücləndirilmiş əməkdaşlıq nizamnaməsi” adında bir bölmə əlavə etdi (43-45 səh.).

Həmən nizamnamələr Aİ-nin iştirakçı ölkələrinə Aİ haqqında müqavilədə nəzərdə tutulmuş proseduralardan və mexanizmlərdən istifadə edərkən bir-birilərin arasında “gücləndirilmiş əməkdaşlıqın” yaranmasına imkan verirlər.

Baxılan konsepsiyanın kritik təhlilini hələ “əməkdaşlıq” istilahından başlamaq olar. Qeyd etmək lazımdır ki, Amsterdam müqaviləsinin hazırlanması ilə bağlı keçirilən dövlətarası konferensiyanın materiallarında iki başqa variant da təklif olunurdu. Bunlar – “inteqrasiya” və “həmrəylik” terminləridir.

“Həmrəylik” termini “çoxpilləlik” konsepsiyası çərçivəsində böyük əhəmiyyət daşıyırdı, ancaq inteqrasiya prosesinin dinamikasını düzgün əks etmirdi. “Həmrəylik” prinsipi Aİ dövlətləri arasında kompromis demək idi, inkişaf etmiş ölkələr daha zəif ölkələrin birləşməyinə yardım etməlidilər, həmən ölkələr isə bunun əvəzində inkişaf etmiş ölkələrin inteqrasiyanın yeni formalarına keçməklərində mane olmalıydılar.

“Həmrəylik” terminin müsbət xüsusiyyəti onun “inteqrasiya” terminindən fərqli olaraq siyasi neytrallığıdır. Ona görə ki inteqrasiya sözü ilə çox adam milli maraqların sıxılmasını, və Aİ federativ bir ölkəyə çevrilməsi kimi başa düşürlər. İndiki zamanda iştirakçı ölkələrin çoxluğu buna razı olmazlar.

Beləliklə, “gücləndirilmiş əməkdaşlıq” terminin paradoksu ondan ibarətdir ki, inteqrasiya prosesinin progressi yalnız onun şiddətlənməsi ilə mümkündür, bu isə əməkdaşlıq anlayışı ilə təzaddır.

Bu konsepsiyanın başqa bir mübahisəli nöqtəyi-nəzəri Aİ haqqında Müqavilənin 43 maddəsinin 1-ci bəndində izah edilən şərtlərdə aşkar olunur. Həmən şərtləri iki qruppaya bölmək olar. Birinci qruppaya hüquqi irsin birliyi ümumi prinsiplərini müdafiyyə edən şərtlərdi, ikincisi isə iştirakçı dövlətlərin maraqlarını müdafiyyə edən şərtlər.

Birinci qrupp dörd şərtədən ibarətdir. Bunlar: Aİ məqsədlərini inkişaf etdirmək, müqavilələrdə qeyd olunan prinsiplərə əməl etmək, Aİ vahid təşkilat strukturunun tərəfdarı olmaq, və “gücləndirilmiş əməkdaşlıq” konsepsiyasına yalnız başqa yolu olmamaq şərtiylə müraciyyət etmək.

İkinci qrupp qalan üç şərti birləşdirir. Bunlar: 1. “gücləndirilmiş əməkdaşlıq” –da Aİ-nin bütün ölkələrinin iştirak lazımlığı, 2. həmən dövlətlərin

səriştlərinin, haqqlarının və maraqlarının toxunmamazlıqları, və bu mexanizmin tamamilə açıq xarakteri.

Konsepsiyaynan şərtlərin ziddiyəti yuxarıda göstərilən kimi 43 maddənin 1-ci bəndində üzə çıxır. Bir tərəfdən bu əməkdaşlıq konsepsiyasıdır, obiri tərəfdən isə həmən konsepsiya yalnız məqsədlərin müqavilədə qeyd olunan prosedurlara riayət etməmək halında yeridilməlidir. Belə hallar iştirakçı ölkələrin normal halda bir razılaşmaya gələ bilməyəndə peyda olunur. Əsas məsələ onadır ki, bu konsepsiyada bütün ölkələr iştirak edə bilməz, yalnız onların bir hissəsi, və kodifikasiya variantında həmən konsepsiyaya qalan ölkələrin qoşulması nəzərə alınmayıb, ona görə də qalan ölkələrin maraqlarına zərər vurulur.

Aİ-də “gücləndirilmiş əməkdaşlıq” əsasında qərar vermək üçün 43 maddənin 1-ci bəndində lazım olan ölkələrin kəmiyyəti göstərilir. Onların sayı Portugaliya, Fransa və Almanıyanın təklif etdiyi 2 variantın qarışığıdır. Həmən variant “sadə çoxluluq” adlanır, və onda qeyd olunur ki həmən ölkələrin sayı ən azı səkkizə çatmalıdır, başqa sözlə - səkkiz ölkənin birgə gərarı bütün Aİ yetməlidir, bu isə yenə də birliyin iştirakçıları arasında real əməkdaşlığın formalaşmasına mane olacaq, və bu “sadə çoxluluq” konsepsiyası gələcəkdə “ölü normaya” çevrilə bilər.

“Gücləndirilmiş əməkdaşlıq”-ın həyata keçirilməsi üsulu “Avropa İqtisadi Əməkdaşlıq Müqaviləsinin” 11-ci maddəsində, və “Aİ Müqaviləsində” 40 maddədə təstib edilir. Onların arasında fərq Avropa Komissiyasına və Parlamenta verilən səlahiyyətdədir.

Hərhalda son qərar Avropa Şurasına məxsusdur. Hansısa ölkə öz “veto” haqqını həyata keçirsə, qərar yenə də Şuraya ötürülür, və tamhəmrəylik şərtiylə qəbul edilir.

Bunlardan aydın olur ki, əməkdaşlığın gücləndirilmə prosesi formalaşmış milli əlaqələr arasına dövlətarası elementini də əlavə edəcək. Aİ hüquqi irsin bir neçə səviyyələrə bölünməsi beynəlxalq qaydaların daha da güclənməsinə,

ancaq Aİ effektivliyini onların həyata keçirilməsinin çətinləşdirilməsi ilə aşağı salacaq. Ona görə də, düzqün “ağırlıq mərkəzinin” axtarılışı artıq dərəcədə faydalıdır. Belə “mərkəz” bir tərəfdən integrasiyanın çoxpilləli formasında fəaliyyətini idarə edər, obiri tərəfdən isə bütün ölkələrin birgə çalışdığı sahələri inkişaf etdirər.

“Gücləndirilmiş əməkdaşlıq” konsepsiyası ola bilər, öz ziddiyyətinə, məhdudluquna və müəyyən olmadığına görə o “ni chair ni poisson” kimi təsvir edilə bilər. Heç bir formada nə çoxpilləli integrasiyanın tərəfdarlarını, nə də əleyhdarlarını qanə etmir. Birinciləri –effektiv olmadığına, ikinciləri isə - qalan ölkələrin maraqlarını nəzərə almamağa görə. Bu kodifikasiyanın gələcək islahatı konsepsiyanın hər iki tərəfdən olan qüsurlarının aradan qaldırılmasına istiqamətləndirilməlidir.

Avropa İttifaqının 2004-cü ildə baş vermiş genişlənmə ən əhəmiyyətli bir hadisə idi or vaxtları ittifaqa 10 ölkə daxil olmuşdur, daha sonra Rumıniya və Bolqarıstan daxil oldu. Hal hazırda Xorvatiya ilə fəal sövbətlər aparılır və artıq 2011-ci ilə planlaşdırılmış gəbulu 2009-cü ilə keçirildi. Aİ-na iddia edən ölkələr arasında Balkan ölkələri, İslandiya və Türkiyədir. Açıqcasına qeyd etməliyik ki bu genişlənməyə çox ehtiyatla yanaşırlar. Əsasən də bu məsələ Türkiyə ilə bağlıdır. Lakin son nəticələr onu subut edir ki, Avropada integrasiya prosesləri davam etməlidir.

Ümumilikdə genişlənmə necə nəticələnəcək parametrlərini aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

Yeni üzv ölkələr daha çox effekt əldə edəcəklər nəin ki Köhnə Avropa ölkələri;

Miqrasiya miqyasının yüksəlməsi əsasəndə Şərq-Qərb istiqamətində;

2009-cu ildən sonra iddia olan ölkələr üçün gəbul şərtləri daha da sərtləşdirilə bilər.

Əlbətdə , Aİ-nın genişlənməsinin əsas məqsədlərindən biri bu Avropada sülhün təminatıdır. Bundan başqa əsas məqsədlər qrupasına Qərbin və şərqin

birlişməsi nəticəsində Aİ dünyanın ən iri dövlətə çevrilməsidir. Lakin ən əsas məqsədi birinci növbədə Avropada ən əlverişli iqtisadi mühit yaratmaqdır. Qeyd etməliyik ki, bu problemlə bağlı yəni Aİ genişlənməsi nəticəsində hansı makroiqtisadi nəticələr necə olacaq haqqında çox saylı tədqiqatlar hətta modellərdə tədqiq olunur. Belə ki, Avstriya institutu tərəfindən PREPARITY proqramının çərçivəsində hazırlanmış modelində aşağıdakı nəzəri iqtisadi effektlərin əldə edilməsi mümkünlüyü göstərilmişdir:

ticarət sferasında – ticarət xərclərin enməsi, əsasən gömrük baryerlərin ləğv edilməsi nəticəsində;

Aİ-da daxili bazarında məhsuldarlığın artması və qiymət rəqabətin kəskinləşməsi;

İnvestiyaların istehsal amillərin hərəkətində Qərbi-Şərqi istiqamətinin aktuallaşması;

Əmək resurslarının istehsal amilinin hərəkəti kimi qərbi-Şərqi və Şərqi Qərbi miqrasiya istiqamətinin aktuallaşması

Bu proqramın təsisçiləri qeyd edirdilər ki, inteqrasiya iki mərhələdə həyata keçiriləcəkdir. Birincə mərhələdə 2005-ci ildə «lyuksenburq qruppası» (Macarıstan, Kipr, Polşa, Sloveniya, Çexiya, Estoniya), 2007-ci ildə «xelsink qruppu» (Bolqarıstan, Latviya, Litva, Malta, Rumıniya və Slovakiya). Bundan başqa təhlilçilər qeyd edirlər ki, MŞA ölkələrin ÜDM 10 dəfə çox artacaq nəin ki Köhnə avropa ölkələri. Hesablamalara görə Köhnə üzvlərindən ən çox xeyir əldə edən ölkələrin içində Avstriya, Almaniya, İtaliya olacaq, amma Danimarka, İspaniya və portuqaliya zəif artım templərinə nail olacaq.

Ticarət sferasında MŞA ölkələri Gömrük ittifaqının üzvü olaraq ümumi qəbul olunmuş gömrük tariflərin istifadəsinə və ümumilikdə ticarət siyasətə qoşulurlar. Bundan başqa Aİ daxili bazarında ölkələr arasında sərhədlərdə şəffaflyq yaranır, yəni sərhəd nəzarəti ləğv olunur. Burada ticarət sferasından başqa nəqliyyat koridorlarının istifadəsində də effekt yaranın yəni sərhədlərin açılması nəqliyyat xərclərini azaldır. Hal-hazırda bu xərclərin azalması 5-10%

arasındadır. Laki onu da qeyd etməliyik ki, üeni üzv olmuş ölkələrdə xarici ticarət baryerlərin ləğv edilməsi nəticəsində dövlət büdcəsinə cəlb edilmiş ayırmaların həcmi azaldı, belə ki bu azalma ÜDM-un 1-1,5% təşkil etmişdir. Ancaq MŞA ticarət xərclərin azalması bu problemini xeyləm üstəliyə bildi. Belə ki, ticarət xərclərin azalması MŞA ölkələrində istehsal olunmuş məhsulların rəqabətqabiliyyətini artırdı. Bundan başqa MŞA ölkənin Aİ daxil olması tranzit potensialını gücləndirə bildi. Belə ki, MŞA ölkələrin ixracın 70% və idxalın 2/3 Aİ məxsusdur. MŞA ölkələri reixrac əməliyyatlarının həcmi artıraraq üçüncü ölkələr üçün strateji tərəfdaşlarına çevrildi. Ona görə də genişlənmə çərçivəsində ticarət effekti asimetrik cəhətdən həmişə artacaq yəni ueni üzv ölkələr üçün o həmişə artacaqdır. Aİ köhnə üzvlər üçün ticarət effekti ÜDM 0,05% artımı ilə nəticələndi, deməli asimetrik artımı baxımından hər bir yeni qoşulmuş ölkə bu ölkələr üçün əlavə faizinin yaranmasına səbəb olacaq. Hesablamalar göstərir ki ən çox xeyir görən ölkə Avstriyadır, onun ÜDM 0,25% artmışdır, müqayisə üçün Niderland, Fransa, İrlandiya, İtaliyada artım tempi 0,1-0,2% təşkil etmişdir. Artıq qeyd etməyimizə görə yeni üzvlər üçün ÜDM artımına təsir edən ticarət effekti 10 dəfədən çox olacaq. Məsələn Macarıstanda 2004-2009-cı illər ərzində ÜDM-un artım tempi 4,5% artmışdır, Polşa və Çexiyada bu artım 2,5% təşkil etmişdir. Ancaq onuda qeyd etməliyik ki ticarət effekti yeni üzvlərin dövlət büdcələrin saldosuna, ticarət balansına və tədiyə balansının cari əməliyyatlar hesabına belə də yaxşı təsir etmədi. İdxalın artımı saldonun mənfi olmasına şərait yaratdı, belə şəraitdə MŞA ölkələri Aİ büdcəsinin vəsatlərindən daha çox asılı vəziyyətinə düşdü.

Aİ-nin üzv ölkələrin sayının artması onun daxili bazarın miqiyasının genişlənməsi deməkdir. Ona görə də yeni üzv ölkələrinə daha çox rəqabət təzyiqi artacaq, əlbətdə bunu köhnə ölkələr üçün demək olar. Lakin köhnə ölkələrin yüksək texnologici istehsal infrastrukturun mövcudluğu nisbətən təzyiqin təsirini azaltır. Ancaq nəzərə alaraq ki rəqabət təzyiqi birinci növbədə

istehsalın keyffiyət cəhətdən artırır demək olar ki, MŞA ölkələrinə yönəldilmiş investisiyaların mənimsənilməsi daha səmərəli şəkildə həyata keçiriləcəkdir. Belə ki, daxili bazarın genişlənməsi nəticəsində istehsal miqyasının artımı və istehsalın xərclərin azalması nəticəsində qiymətlərin səviyyəsinin enməsinə qətirib çıxardacaq. Nəticədə bu amil Köhnə və Yeni Avropada istehsal potensialın artımına gətirib çıxardacaq.

Beləliklə müəyyən olunmuşdur ki, genişlənmə MŞA ölkələrinə səmərəli şəkildə təsir etdi əsasən də məhsuldarlıq sferasında buda ümumilikdə qiymətlərin artım tempinin azalmasına şərait yaratmışdır. Hesablamalar göstərir ki ortaillik perspektivdə istehsalın məhsuldarlığı 2-3% səviyyəsində artacaq, həmin vaxtda köhnə üzvlərin bu göstərici 0,5% təşkil edəcək. Bundan başqa təhlil göstərir ki köhnə üzvlərdən əsasən kiçik ölkələr daha yüksək artım müşahidə olunacaqdır, təxminən 0,75%. Bunu əsasən onunla əlaqələndirmək olar ki Köhnə Avropanın iri ölkələrin payına daha çox xərclərin həcmi düşəcək, belə ki nəzərə alaraq ki genişlənmədən qabağ bütün müdafiə xərcləri məhz bu ölkələrin hesabına maliyyələşirdisə MŞA ölkələrin müdafiə potensialı modernləşdirilməsinə ehtiyac varsa təbii ki bu xərclər daha da çoxalacaqdır.

Assimetrik nöqtəyi cəhətdən Aİ-nın kiçik ölkələrin ÜDM daha sürətlə artacaq nəin ki iri ölkələrdə. Proqnozlara görə 2010-cu ilə kimi Belçikada, Avstriyada, Finləndiyada və İrlandiyada ÜDM 0,5% artacaq və ümumilikdə gələcək illərdə artımın illik tempi azalacaq. Genişlənmənin hesabına əmək məhsuldarlığın artımı birinci növbədə onunla izah etmək olar ki, burda müəyyən şəkildə əmək qüvvəsi və işsizliyin arasında kompromisin axtarılması məsələsi əsas olacaq. Belə ki, əmək qüvvəsinə tələbin enməsi işsizliyi artacaq, ona görə də birinci növbədə bu tələbin artması istehsal qüvvələrin səfərbərliyi əsas məsələyə çevriləcəkdir.

Möhkəm valyuta kursunu və bir vaxid məhsuluna əmək haqqına görə sərf olunan nisbi xərclərini ifadə edən rəqabətqabiliyyətlik bu dövrdə yenəcək. Qiymətlərin dinamikası enəcək oda çarı qiymətlərdə ÜDM-da artımının

enməsinə səbəb olacaq, buda verqilərin azalmasına və ümumilikdə dövlət büdcəsinə neqativ təsir edəcək. Əmək məhsuldarlığın artımı qəlirlərin bölüşdürülməsinə də təsir edəcək, belə ki mili qəlirdə əmək haqqının payı azalacaq, yəni mənfəət əmək haqqının enməsinə görə artacaq. Oda ümumilikdə Aİ-da orta illik əmək haqqının enməsinə gətirib çıxardacaq.

Cədvəl 1

MŞA-ölkələrinə birbaşa investisiyaların həcmi							
	1998 – 1999 illər.		Bir adam başına		ÜDM%		ÜDM Aİ %
	cəmi, mln doll.	Bir adam başına, doll.	1998	1999	1998	1999	1999
10 ölkə cəmi	69947	667	135	158	4,8	4,4	0,23
O cümlədən:							
Polşa	20047	518	128	172	3,3	4,3	0,09
Macarıstan	17770	1764	144	140	3,1	2,9	0,02
Çexiya	14924	1447	256	476	4,7	9,2	0,07
Rumıniya	5647	252	92	42	5,0	2,8	0,01
Bolqarıstan	2332	284	65	98	4,4	6,5	0,01
Slovakiya	2111	391	70	130	1,8	3,6	0,01
Latviya	2100	866	124	136	5,0	5,3	0,00
Litva	2012	545	249	129	8,6	4,5	0,01
Estoniya	1604	1115	397	154	11,0	4,3	0,00
Sloveniya	1400	701	125	72	1,3	0,7	0,00

İnvestisiyaların yatırımlarına görə qeyd etməliyik ki Aİ çərçivəsində sərbəst daxili bazarın dörd prinsipi reallaşır – əmtəənin, xidmətlərin, kapitalın və insanların sərbəst hərəkəti. 1989-cu ildən xarici ticarət və birbaşa xarici investisiyalar Şərq və Qərb arasında yaranan inteqrasiyanın ən əsas mexanizmləri kimi çıxış edirdilər. 1989-1999-ci illər periodunda adam başına düşən kapital qoyuluşuna görə Macarıstan birinci yer tuturdu, baxmayaraq ki həcmə görə Polşa daha da üstəliyirdi.

Bir başa xarici investisiyalar istehsal məqsədləri üçün sərf olunan əsas fondların yığılmasına, modernləşməsinə kömək edir ona görə də gələcək artımı üçün mühüm amili kimi çıxış edir. Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrin Aİ-na inteqrasiyası nəticəsində onların iqtisadiyyatına investisiyaların axını gücləndi bu onunla izah olunur ki, yeni üzv ölkələrdə investisiya tələb edən sahələrin ixracyönümlüyünün artması Aİ-nın ümumilikdə rəqabətqabiliyyətinin güclənməsinə kömək edəcəkdir. Aİ-na daxil olması isə MŞA-rin investisiya

risklərini azaltır ona görə ki, əslində onların makroiqtisadi vəziyyəti əslində Aİ-nın mərkəzi bankının tərəfindən nəzarət edilir. Nəzarətin əsasında investisiya mühiti birinci növbədə faiz hətlərin artması və ya enməsi əsasında tənzimlənəcək o da qismüddətli vaxtda Aİ-nın investisiya potensialının zəifləməsinə gətirib çıxardacaq. Faiz hətlərin artması nəticəsində kapitala əlavə tələbini nəzarə alaraq təsərrüfat inkişafının zəiflənməsinə səbəb olacaq. İnvestisiya dinamikasının artması makroiqtisadi indikatorları dəyişdirərək avronun kursuna təsir edəcək. Kapitala əlavə tələbi birbaşa investisiyaların maliyyələşməsinə sərf edəcək oda faiz hətlərinin artmasına səbəb olacaq. Bu proses köhnə üzv ölkələrdən kapitallın çıxması ilə nəticələnməkdir buda onların ÜDM enməsinə səbəb olacaq. Belə ki, Köhnə Avropa tərəfindən yönəldilmiş bir başa investisiyaların hesabına Macarıstanda ÜDM artması 1%, Polşada – 0,75%, Çexiyada isə 0.5% müşahidə olundu. Beləliklə, yeni üzvlər Qərb-Şərq investisiyaların axını hesabına daha çox xeyir əldə edəcəklər. Ancak o demək deyil ki, köhnə üzvlər heç bir xeyir əldə etməyəcəklər birinci növbədə onlar öz kapitallarına yüksək mənfəətli məkan tapa bildilər.

Avropa İttifaqının genişlənməsi bir əsas problemi aktuallaşdırdı – miqrasiya miqyasının güclənməsi. Almaniya, Avstriya və Skandinaviya ölkələri MŞA ölkələri ilə bir sərhəddə olaraq kütləvi miqrasiyadan daha çox təhlükə görürlər. Belə ki, əqər Aİ çərçivəsində MŞA ölkələrin əməkdaşlarına tam sərbəst yerdeyişməsi icazə verilsə onda onların əmək bazarlarına yüksək təziq ola bilər buda ümumilikdə sosial problemlərin yaranmasına şərait yaradar. Əlbəttə əmək haqqı həcmində mövcud fərq, əmək haqqı Mərkəzi və Şərqi Avropanın ölkələrində Qərbi Avropanın 40%-ni təşkil edir kütləvi və iri miqyaslı miqrasiyasına səbəb olar. Ona görə də Avstriya və Almaniya sərhəd yarı ölkələri kimi yeddi illik sərbəst hərəkətinin məhdudiyyətini təklif ediblər. Proqnozlara görə qeyd olunur ki, genişlənmənin ilk günlərində MŞA ölkələrindən təxminən 335,8 min nəfər insan emiqrasiya edərdi onadn 218,4

min nəfər və ya 65% Almaniyaya, 146,9 min və ya 12,1% Avstriyaya. Hazırkı hesablamalara görə emiqrasiya təxminən 150,5 min nəfəri əhatə edib.

Dinamikaya görə və yaranan nəticələrə görə ekspertlərin rəylərə görə integrasiyanın ilk günlərində Köhnə Avropada işsizliyin sayı dərhal artmışdır buda ümumilikdə orta əməkhaqqının enməsi səbəb oldur avtomatik olaraq bu amil paərəkəndə satış bazarında qiymət indekslərin enməsinə və nəticədə inflyasiyanın aşağı düşməsinə səbəb oldu. Bundan başqa Köhnə Avropaya Yeni Avropadan gələn emiqrantların hesabına istehsal olunmuş məhsulların mayadəyərinin enməsinə şərait yaratdı buda dünya bazarında Qərbi Avropanın TMK-rın rəqabətqabiliyyətini artırdı. Əlavə etmək lazımdır ki, Köhnə Avropanın şirkətlərin daha çox mənfəət əldə edilməsi nəticəsində kapital yığımının artırılmasına şərait yarandı o da MŞA ölkələrinə investisiyaların axınlarını yüksəltdi. Bu investisiyaların hesabına Yeni Avropada Qərb Avropanın TMK-rı öz filiallarını açaraq mərkəzi və Şərqi Avropada yeni iş yerləri yaratdılar. Hesablamalara görə bu proseslərin davam edilməsi artıq emiqrasiya səviyyəsini aşağı endirdi. Hal hazırda ümumilikdə emiqrasiyanın miqdarı 89,9 min nəfərə enmişdir, proqnozlara görə 2010-ci ildə emiqrasiya 72,1 min nəfərə enicəkdir. Beləliklə, miqrasiyanın müsbət cəhətlərini aşağıdakı kimi göstərmək olar:

İmmiqrasiya Aİ müəssisələrinə daha çox məhsul istehsal etməsinə şərait yaradacaq; İstehsal olunmuş məhsulunda əmək haqqı xərcləri aşağı düşəcək;

Birbaşa investisiyaların hesabına MŞA ölkələrində yeni iş yerləri açılacaq o da Qərbi Avropanın əmək bazarına təsir edən təziqini azaltacaq;

Qərbi Avropada əmək bazarında yüksək rəqabətin yaranmasına görə ümumilikdə həyat səviyyəsinin artması perspektivdə gözləniləcəkdir.

FƏSİL II. Azərbaycan Respublikası ilə Avropa İttifaqı arasında iqtisadi-hüquqi əməkdaşlığının təhlili

2.1. Azərbaycan Respublikası ilə Avropa İttifaqı arasında qarşılıqlı iqtisadi əməkdaşlığın hüquqi əsasları

Məlum olduğu kimi, 1990-cı ildə qəbul edilmiş Paris xartiyasında “soyuq müharibə”nin başa çatması ilk dəfə rəsmi şəkildə bəyan edildi. Sovet İttifaqının süqutu və “soyuq müharibə”nin bitməsi nəticəsində beynəlxalq münasibətlərdə keyfiyyətə yeni sistemin formalaşması başladı. 1990-cı illərin əvvəllərindən formalaşmağa başlayan bu sistemin bərabərhüquqlu iştirakçılarından biri də yenidən müstəqillik əldə etmiş Azərbaycan Respublikası oldu.

1991-ci ildə müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycan Respublikasının qarşısında yerinə yetirilməsi zəruri olan bir sıra mühüm vəzifələr dururdu. İlk növbədə, mərkəzləşdirilmiş planlaşmaya əsaslanan inzibati-amirlik idarəetmə sistemindən sərbəst bazar münasibətlərinə əsaslanan liberal idarəetmə sisteminə keçid təmin edilməli idi. Həm də, bu vəzifə regionda və dünyada bu istiqamətdə gedən proseslərlə uzlaşdırılmış şəkildə həyata keçirilməli idi. Bu baxımdan, Ş.Hacıyevin fikri maraq doğurur: “Bazar münasibətlərinə keçid müasir ictimai-iqtisadi həyatın ən fundamental qanunauyğunluqlarından biri hesab olunur. Onu təyin edən amillərdən asılı olaraq, o, həm beynəlxalq-qlobal, həm regional, həm də milli dövlətçilik səviyyəsində baş verir” [26, s.73].

Digər mühüm bir vəzifə, beynəlxalq səviyyədə qəbul olunmuş ümumi demokratik dəyərlərə, insan hüquq və azadlıqlarına əsaslanan vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılması idi. Eyni zamanda, Azərbaycanın yerləşdiyi

regionun geosiyasi və geostrateji baxımdan həssas olması onun dünyaya fəal integrasiyasını, həm qonşuları, həm də digər region ölkələri ilə münasibətlərində balanslaşdırılmış siyasət yürütməsini şərtləndirirdi. Bu məntiqə əsaslanmaqla, Azərbaycanın xarici siyasətinin prioritet istiqamətlərinə aşağıdakı kimi məsələlər daxil edilmişdir:

- 1) Ölkənin müstəqilliyini, suverenliyini, ərazi bütövlüyünü, təhlükəsizliyini qorumaq və bunları beynəlxalq təhlükəsizlik sistemi ilə əlaqələndirmək;
- 2) Mənafeləri Azərbaycanın milli və dövlətçilik maraqları ilə uyğun gələn ölkələrlə daha sıx əməkdaşlıq qurmaq, müttəfiqlik etmək və bununla da, ölkəmizin beynəlxalq sistemdə mövqeyini möhkəmləndirmək;
- 3) Regionda baş verən hər hansı bir gərginliyin və ya münaqişələrin aradan qaldırılmasına səy göstərmək;
- 4) Milli iqtisadi maraqlara müvafiq xarici iqtisadi siyasət yeritmək və milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına integrasiyasını təmin etmək;
- 5) Dünya ölkələri ilə elmi, mədəni, humanitar əlaqələr qurmaq, regional və beynəlxalq təşkilatlarla fəal şəkildə əməkdaşlıq etmək və s.

Aydındır ki, bütün bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi yeni beynəlxalq sistemin ağırlıq mərkəzi olan Qərbi dünyası ilə sıx siyasi, iqtisadi, mədəni əlaqələrin qurulmasını və bu məkana uğurlu integrasiya siyasətinin həyata keçirilməsini zəruri edirdi [53]. Həmçinin, Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu və ÜTT ilə səmərəli əməkdaşlıqların qurulması da əsas prioritet təşkil edir [9.]. Bunun üçün keçid iqtisadiyyatlı bir ölkə kimi Azərbaycan Respublikasının müasir dünya təsərrüfatı proseslərinə fəal qoşulması və global geoiqtisadi məkanda baş verən yeni proseslərə və meyillərə adekvat reaksiya verməsi də tələb olunurdu [26, s.325].

Bu məqsədlərin reallaşdırılması baxımından, Azərbaycanın Aİ ilə hərtərəfli əməkdaşlığının yaradılması və inkişaf etdirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Başqa sözlə, Azərbaycanın Avropa məkanına integrasiyanı özünün xarici siyasətinin strateji istiqamətlərindən biri kimi müəyyən etməsi həm xarici, həm də daxili situasiyanın xüsusiyyətləri ilə şərtlənən obyektiv zərurətdən irəli gəlmişdir.

Lakin, qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycanın Avropa məkanına integrasiyası sadə və düzxətli proses deyildir. Belə ki, Azərbaycanın Avropaya integrasiyası regionun siyasi-hüquqi arxitekturasını təşkil edən dörd beynəlxalq strukturla – Aİ, ATƏT, Avropa Şurası və NATO ilə sıx qarşılıqlı əlaqələrin qurulmasını və milli maraqlar tələb etdikdə adı çəkilən təşkilatların tamhüquqlu üzvü olmasını ehtiva edir [9a, s.27]. Qeyd olunan beynəlxalq təşkilatlar vahid bir Avropa məkanını yaratsalar da, Azərbaycanın bu strukturlara ayrı-ayrılıqda integrasiyası xarakterinə, intensivliyinə və formasına görə bir-birindən əhəmiyyətli şəkildə fərqlənir.

Azərbaycanın Avropa strukturlarına integrasiyası prosesinin müxtəlif cəhətlərə görə fərqlənməsinə təsir göstərən ilkin amil bu təşkilatların məzmun baxımından bir-birindən fərqlənməsidir. Başqa sözlə, sözügedən təşkilatlar vahid bir Avroatlantik məkanı formalaşdırsalar da, mahiyyətlərinə, fəaliyyət istiqamətlərinə, Avropada və dünyada gedən proseslərə təsiretmə imkanlarına və vasitələrinə görə bir-birindən ciddi şəkildə fərqlənirlər. Belə ki, Avropa Şurası, əsasən, siyasi-hüquqi vasitələrdən istifadə etməklə üzv dövlətlər arasında əməkdaşlığa töhfə verirsə, NATO hərbi və hərbi-siyasi vasitələrə, Aİ isə əvvəlki iki təşkilatın istifadə etdiyi vasitələr də daxil olmaqla, başlıca olaraq, iqtisadi mexanizm və vasitələrə üstünlük verir.

İkinci amil daha çox birinci amildən irəli gəlir və əməkdaşlıq üçün sözügedən təşkilatların irəli sürdükləri şərtlərdə öz əksini tapır. Belə ki, əgər ATƏT-ə üzv olmaq və onun potensial imkanlarından istifadə etmək üçün heç bir ilkin şərt irəli sürülmürsə, bunun əksinə olaraq, Avropa Şurası, NATO və Aİ ilə əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulması, inkişaf etdirilməsi və tamhüquqlu üzv olmaq prosesi bir sıra mürəkkəb və yerinə yetirilməsi uzun zaman tələb edən, bəzi hallarda isə hətta milli maraqların müəyyən elementlərinin qurban verilməsi ilə müşayiət olunan şərtlərin qəbul olunmasını vacib edir [8, s.346].

Üçüncü amil Azərbaycanın yerləşdiyi regionun xarakteri və daşdığı milli-mənəvi dəyərlər sisteminin yaratdığı imperativlərlə əlaqədardır. Azərbaycanın sivilizasiyaların kəsişdiyi coğrafiyada yerləşməsi, eyni zamanda, həm Avropaya

integrasiya etməsi, həm də islam dünyasının bir hissəsi kimi bu mədəniyyətin irs və təfəkkürünün daşıyıcısı olması onun üzərinə tarixi bir missiya – Qərblə Şərq arasında körpü rolunu oynamaq, hər iki sivilizasiyanın müsbət dəyərlərini özündə ehtiva edən siyasi-hüquqi model yaratmaq missiyası qoyur [18, s.235]. Bu nöqteyi-nəzərdən yanaşdıqda, Azərbaycanın Avropaya integrasiyası birtərəfli proses ola bilməzdi və bu istiqamətdə göstərilən səylər islam ölkələrinin hərtərəfli əməkdaşlığını və həmrəyliyi ehtiva edən İslam Konfransı Təşkilatı və onun bütün strukturları ilə qurulan səmərəli əməkdaşlıqla balanslaşdırılmalı idi. Bu balanslaşdırma siyasəti isə öz növbəsində Avropaya integrasiyanın intensivliyinə, formalarına və dərinliyinə öz təsirlərini göstərərək aktiv xarici siyasi amilə çevrilmişdir.

Azərbaycanın Avropaya integrasiyasına təsir göstərən dördüncü vacib amil onun qonşusu olan böyük dövlətlərin – Rusiya və İranın Avropa ilə münasibətlərinin xarakteri ilə bağlıdır. Belə ki, Azərbaycan nə qədər müstəqil siyasət yürütsə də, hətta kiçik dövlətlər üçün səciyyəvi olmayan və dünya təcrübəsində təsadüf olunmayan suveren xarici siyasətə malik olsa da, Avropaya integrasiya prosesində, xüsusilə hərbi-siyasi və enerji əməkdaşlığı kontekstində Rusiyanı, İranı və bütövlükdə Cənubi Qafqazdakı geostrateji vəziyyəti nəzərə almalıdır.

Nəhayət, beşinci, lakin əhəmiyyətinə görə öndə duran amil Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarıdır. Azərbaycan xalqının fundamental dəyərləri, insanın, cəmiyyətin və dövlətin tərəqqisini təmin edən siyasi, hüquqi, iqtisadi, sosial və digər zəruri tələbatlardan ibarət olan milli maraqlarımız Avropaya integrasiyanın formalarını, şərtlərini, intensivlik templərini və xarakterini müəyyən edir, zərurət yarandıqda bu prosesə məhdudiyyət qoyur, yaxud onu stimullaşdırır.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycanın xarici siyasət prioritetlərinə Aİ ilə siyasi, iqtisadi, mədəni sahələrdə integrasiya da daxildir. Burada məqsəd milli təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi ilə yanaşı, iqtisadi inkişafın davamlılığını və

xalqın rifah halının daha da yüksəldilməsini təmin etmək üçün əməkdaşlığın genişləndirilməsi və dərinləşdirilməsindən ibarətdir [8, s.246].

Digər tərəfdən isə, Avropa və Asiyanın qovşağında yerləşən Azərbaycanın strateji mövqeyi Aİ üzvü olan dövlətlərin Azərbaycanla siyasi və iqtisadi münasibətləri inkişaf etdirmək maraqlarını daha da artırır.

Azərbaycan daim yaxşı qonşuluq münasibətləri, qarşılıqlı razılaşma və əməkdaşlığa əsaslanan regional siyasət formalaşdırmağa və reallaşdırmağa çalışır. Bu, güclü iqtisadi rəqabətin və davamlı səmərəli xarici siyasətin dövlətin təhlükəsizliyini gücləndirməsi və vətəndaşların rifahını yüksəltməsi məntiqinə əsaslanır. Öz xarici siyasət prioritetlərini müəyyənləşdirərkən Azərbaycan yaxın və uzaq qonşuluqda beynəlxalq siyasi, iqtisadi və təhlükəsizlik vəziyyətini nəzərə alır. Tarix, mədəniyyət və mentalitetə aid səbəblərə görə Avropa daxilində baş verən hadisələr Azərbaycan üçün hər zaman mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra, Azərbaycan Avropa ölkələri ilə qarşılıqlı faydalı əlaqələr qurmağa başladı [116]. Xüsusilə, Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin qətiyyətli və uzaqgörən rəhbərliyi altında Azərbaycanın xarici siyasətində Avropa istiqamətinə xüsusi diqqət yetirilmiş, Avropa ilə münasibətlər həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli formatda inkişaf etdirilmişdir [13, s.15-16].

Ümummilli lider Heydər Əliyev Avropa Birliyinin Azərbaycan üçün əhəmiyyətini belə qiymətləndirmişdir: “İqtisadi islahatları həyata keçirmək üçün biz beynəlxalq maliyyə təsisatları və beynəlxalq təşkilatlar ilə sıx əməkdaşlıq edirik, Avropa Birliyi ilə əməkdaşlığa isə xüsusi əhəmiyyət veririk. Avropa Birliyinin topladığı təcrübə və bu birliyə daxil olan dövlətlərin demokratiyanı inkişaf etdirməkdə, səmərəli iqtisadiyyat yaratmaqda, öz xalqlarının firavanlığını təmin etməkdə qazandıqları müvəffəqiyyətlər gənc müstəqil dövlətlər üçün gözəl nümunədir” [106].

Ümummilli lider tərəfindən müəyyən edilmiş milli inkişaf strategiyasını uğurla reallaşdıran möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyev də Avropa

dəyərlərini ölkənin inkişaf hədəfləri kimi bəyan etmişdir: “Hədəfimiz ondan ibarətdir ki, biz də inkişaf etmiş ölkəyə çevrilək. Mən hesab edirəm ki, burada ilk növbədə, Avropa İttifaqına üzv olan ölkələrin təcrübəsi daha da dərinlən öyrənilməlidir. Avropa İttifaqına üzv olan ölkələrlə ikitərəfli münasibətlərimiz çox yaxşıdır, səmərəlidir. Bu münasibətlər qarşılıqlı maraqlar üzərində qurulub, qarşılıqlı hörmət əsasında. Məncə, Avropa İttifaqının təcrübəsi dünyada ən qabaqcıl təcrübədir və orada istər iqtisadi sahədə, istər sosial müdafiə sahəsində, siyasi islahatlar sahəsində mövcud olan meyarlar əlbəttə ki, ən yaxşı səviyyədədir. Biz o təcrübəni öyrənirik və öyrənməliyik ki, Azərbaycanda da bütün meyarlar inkişaf etmiş ölkələrdəki səviyyədə olsun” [118].

Aİ və ona üzv olan ölkələr Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini 1991-ci ildə tanımış və bu zamandan etibarən Aİ ilə Azərbaycan arasında müstəqil əlaqələrin qurulmasının təməli qoyulmuşdur. SSRİ-nin süqutundan sonra ilk dövrlərdə Aİ ilə postsovet ölkələri, o cümlədən Azərbaycan arasında münasibətlər Aİ ilə Sovet İttifaqının 1989-cu ildə imzaladığı “Ticarət və Əməkdaşlıq Sazişi”nə əsaslanmışdır. 1990-cu ilin 14-15 dekabr tarixlərində Romada keçirilən Aİ zirvə toplantısında postsovet ölkələrinin iqtisadi və siyasi sahədə islahatlar aparmaq cəhdlərinin dəstəklənməsi və bu dəstəyin texniki yardım proqramları şəklində həyata keçirilməsi qərara alınmışdır.

Məlum olduğu kimi, Aİ tərəfindən MDB ölkələri, o cümlədən də Azərbaycanla əməkdaşlığın ilkin mərhələsində əsas əməkdaşlıq institutu kimi TACIS proqramı çıxış edirdi. Bu proqram çərçivəsində əməkdaşlıqla bağlı keçmiş SSRİ-nin 12 respublikasının hökumətləri, o cümlədən Azərbaycan Hökuməti ilə Avropa Birliyi Komissiyası arasında 1992-ci il fevral ayında Moskva şəhərində razılaşma əldə edilmişdi. Bu razılaşmaya uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1992-ci il 22 oktyabr tarixli 576 nömrəli qərarı ilə Avropa Birliyinin Azərbaycana Beynəlxalq Texniki Yardımı üzrə Koordinasiya Bürosu yaradılmışdı [105].

Koordinasiya Bürosuna aşağıdakı vəzifə və funksiyaların yerinə yetirilməsi həvalə olunmuşdu:

- respublikanın iqtisadi inkişaf ehtiyaclarının, o cümlədən Aİ tərəfindən maliyyələşdirilə bilən tələbatının təhlili, yardım göstəriləcək üstün inkişaf sahə və bölmələrinin aşkara çıxarılmasına kömək etmək;
- respublikada texniki və maliyyə yardımının potensial alıcılarına yardım proqramının şərt və məqsədləri haqqında məlumat vermək;
- proqram üzrə təklifləri və maliyyələşdirmə sifarişlərini qiymətləndirmək;
- TACIS layihəsi çərçivəsində milli və regional proqramlar üzrə texniki yardım layihələrinin təhlilini və müsabiqə yolu ilə seçilməsini təşkil etmək;
- Aİ yardım proqramları layihələrini həyata keçirməyə cəlb olunmuş mərkəzi və regional dövlət idarəetmə orqanları, mülkiyyət formasından və idarə tabeliyindən asılı olmayaraq birliklər, müəssisələr və sair təşkilatlar tərəfindən dövlət mənafeyinin qorunmasını təmin etmək;
- kontraktların yerinə yetirilməsinə və layihələrin həyata keçirilməsinə nəzarəti təmin etmək, yardımın səmərəliliyinin təsnifatını aparmaq və layihələri qiymətləndirmək;
- Azərbaycan Respublikası Hökumətini Aİ yardımı ilə bağlı bütün məsələlər üzrə dəqiq və dürüst məlumatla etibarlı və operativ surətdə təmin etmək;
- MDB ölkələrinin analoji təşkilatları ilə Xarici İşlər Nazirliyi vasitəsilə qarşılıqlı fəaliyyəti təmin etmək və zəruri əlaqələndirmə işi aparmaq.

Koordinasiya Bürosu 2010-cu ilin fevral ayına qədər fəaliyyət göstərmiş və Nazirlər Kabineti tərəfindən qəbul edilmiş müvafiq qərarla ləğv edilmişdir. Ölkənin Aİ ilə əməkdaşlığının yeni keyfiyyət mərhələsinə uyğun olaraq, Büronun bütün funksiyaları İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə həvalə edilmişdir.

Aİ ilə Azərbaycan arasında əməkdaşlığın başqa bir hüquqi mexanizmi olaraq, Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Avropa Komissiyası arasında 1994-cü ilin fevral ayında “Maliyyələşdirmə haqqında Memorandum” və “Maliyyələşdirmə haqqında Memoranduma tətbiq edilən ümumi qaydalar” imzalanmışdır.

Əməkdaşlığın daha bir institusional mexanizmi kimi, ölkə parlamentinin (o zamankı Ali Sovetin) 16 may 1995-ci il tarixli 1042 nömrəli qərarı ilə Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı yanında (Brüssel şəhərində) nümayəndəliyi təsis edilmişdir.

2.2. Azərbaycan Respublikası ilə Avropa İttifaqı arasında qarşılıqlı iqtisadi əməkdaşlığın institusional əsasları

Azərbaycan Respublikası ilə Aİ arasında münasibətlərin sonrakı mərhələsində əməkdaşlığın hüquqi-institusional əsası Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi (TƏS) ilə daha da təkmilləşdirilmişdir. Bu sənəd 22 aprel 1996-cı ildə Lüksemburq şəhərində imzalanmış və onu imzalamış bütün dövlətlər tərəfindən ratifikasiya edildikdən sonra 1 iyul 1999-cu il tarixində qüvvəyə minmişdir.

TƏS əməkdaşlığı möhkəmləndirmək üçün müvafiq mexanizmlər təmin etməklə, Azərbaycanla Aİ arasında münasibətlərə yeni təkan vermişdir. Bu Saziş siyasi dialoq, insan hüquqları, ticarət, investisiya, iqtisadi, qanunverici, mədəni və digər əməkdaşlıq sahələrində genişmiqyaslı əməkdaşlığı nəzərdə tutur. Onun əsas məqsədlərindən birini Azərbaycan qanunvericiliyinin Aİ qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılması təşkil edir. Azərbaycan Respublikası ilə Aİ arasında imzalanmış TƏS 12 fəsil, 105 maddə və 5 əlavədən ibarətdir [102]. TƏS-in “Əmtəələrlə ticarət” adlanan 3-cü fəslində 11 maddə, “İşgüzar mühit və investisiya qoyuluşu” adlanan 4-cü fəslində 23 maddə, “İqtisadi əməkdaşlıq” adlanan 6-cı fəslində 28 maddə üzrə tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur. Bundan başqa, “Qanunvericilik sahəsində əməkdaşlıq” adlandırılan 5-ci fəsildə də yalnız iqtisadi sahələr nəzərdə tutulub. Həmçinin “Qeyri-qanuni fəaliyyətlər və qanunsuz miqarasiyaya qarşı mübarizə sahəsində əməkdaşlıq” adlı 8-ci fəsildə cinayət yolu ilə vəsaitlərin əldə edilməsi, leqallaşdırılması və qanunsuz miqrasiya ilə bağlı tədbirlərin nəzərdə tutulduğu 4 maddə var. Beləliklə, TƏS-də nəzərdə tutulan əməkdaşlıq

istiqamətlərinin 60%-indən çox hissəsi iqtisadi, maliyyə və ticarət sahələrini əhatə edir.

Hər il yenilənmə şərti ilə 10 illik müddət üçün razılaşdırılaraq hazırlanmış bu Sazişə əsasən tərəfdaşlığın məqsədləri aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir [41]:

- tərəflər arasında siyasi dialoqun inkişafı və bunun üçün müvafiq çərçivənin yaradılması;

- demokratiyanın möhkəmləndirilməsi və bazar iqtisadiyyatına keçidin başa çatdırılmasına yardım göstərilməsi;

- davamlı iqtisadi inkişafa nail olmaq məqsədilə tərəflər arasında ticarətin və sərmayə qoyuluşunun inkişaf etdirilməsi;

- qanunvericilik, maliyyə, vətəndaşlıq, elm, texnologiya və mədəniyyət sahələrində əməkdaşlığın əsaslarının qurulması.

Saziş Azərbaycan ilə Aİ arasında əməkdaşlığın aşağıdakı əsas müddəalarını müəyyən edir:

- Aİ və Azərbaycan arasında nazirlər, parlamentarilər və dövlət məmurları səviyyəsində hər il görüşlərin keçirilməsi;

- Azərbaycana sərmayələr gətirən Aİ şirkətlərinə Azərbaycan və ya hər hansı üçüncü dövlətin şirkətinə yaradılan əlverişli şəraitlərin şamil edilməsi;

- Azərbaycan və Aİ arasında ticarət kvotalarının aradan qaldırılması və sərhədlərdə ən əlverişli şəraitlərin təmin edilməsi;

- Aİ və Azərbaycan işçilərinin bərabər əmək şərtlərindən istifadə etməsi;

- maliyyə vəsaitlərinin sərbəst hərəkəti;

- intellektual, sənaye və kommersiya mülkiyyəti hüquqlarının qorunması.

İcra və monitoring məqsədilə TƏS çərçivəsində bir sıra qurumlar yaradılmışdır. TƏS-ə əsasən, Azərbaycan Respublikası ilə Aİ arasında ikitərəfli mütəmadi dialoqun aparılması məqsədilə Əməkdaşlıq Şurası, Əməkdaşlıq Komitəsi, Parlamentlərarası Əməkdaşlıq Komitəsi, Ticarət, iqtisadiyyat və əlaqədar hüquqi məsələlər üzrə Alt-komitə və Enerji, nəqliyyat və ətraf mühit məsələləri üzrə Alt-komitə kimi strukturlar yaradılmışdır. Əməkdaşlıq Şurası

əməkdaşlığın əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirir, Əməkdaşlıq Komitəsi isə Şuraya tövsiyələr verməklə yardım edir. Ticarət, iqtisadi və əlaqədar hüquqi məsələlər, həmçinin Enerji, nəqliyyat və ətraf mühit məsələləri üzrə Alt-komitələr Əməkdaşlıq Komitəsinin nəzdində fəaliyyət göstərir.

Eyni zamanda, TƏS-dən irəli gələn vəzifələri yerinə yetirmək, Aİ ilə əlaqələri daha da genişləndirmək və dərinləşdirmək, bu sahədə müvafiq dövlət orqanlarının fəaliyyətini əlaqələndirmək və dərinləşdirmək, Aİ tərəfindən təqdim edilən layihələrin operativ surətdə öyrənilməsinə təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 noyabr 1999-cu il tarixli 272 nömrəli Sərəncamı əsasında Aİ ilə tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq üzrə Dövlət Komissiyası yaradılmışdır. Baş nazirin müavini tərəfindən rəhbərlik edilən və yüksək rəngli dövlət nümayəndələrinin üzv olduğu Dövlət Komissiyasına Aİ ilə tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq əlaqələrini mütəmadi müzakirə etmək, bu əlaqələrin genişləndirilməsi və tənzimlənməsi sahəsində məqsədəuyğun tədbirlər hazırlayıb həyata keçmək və görülmə işlər barəsində Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə vaxtaşırı məlumat vermək tapşırılmışdır.

Aİ tərəfindən AQS-nin tətbiqi nəticəsində Azərbaycanın Avropaya integrasiyasının keyfiyyətə yeni mərhələyə keçməsi ilə əlaqədar, əməkdaşlığın yeni instutsional mexanizmləri də tətbiq olunmağa başlamışdır. Belə ki, Azərbaycanın AQS-yə daxil edilməsi və Azərbaycan üzrə FP-nin işlənilmə hazırlanmasına dair Aİ Şurası tərəfindən müsbət qərarın qəbul edilməsinə müvafiq olaraq, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2005-ci il 1 iyun tarixli 834 nömrəli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının Avropaya integrasiyası üzrə Dövlət Komissiyası yaradılmış və 1999-cu ildə yaradılmış Avropa İttifaqı ilə tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq üzrə Dövlət Komissiya ləğv edilmişdir. Yeni Dövlət Komissiyasının yaradılmasında əsas məqsəd Azərbaycanın Aİ ilə əlaqələrinin daha da gücləndirilməsi, Aİ-nin Azərbaycan üzrə FP-nin hazırlanması və həyata keçirilməsi üzrə səmərəli və əlaqələndirilmiş işin təmin edilməsi olmuşdur.

Ölkə Prezidenti bu Sərəncamla Komissiyaya Aİ ilə siyasi, iqtisadi, nəqliyyat və enerji, hüquqi, təhlükəsizlik, insan hüquqları və demokratikləşdirmə, humanitar, elm-təhsil və digər əməkdaşlıq sahələri üzrə işçi qrupların yaradılmasına dair təklifləri 1 ay müddətində Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etməyi tapşırırmışdır. Eyni zamanda, bu Sərəncama əsasən Dövlət Komissiyasının fəaliyyətinin Aİ ilə əlaqələndirilməsi Xarici İşlər Nazirliyinə həvalə edilmiş və bu məqsədlə adı çəkilən nazirlikdə müvafiq qurumun yaradılması tapşırılmışdır. Qeyd edək ki, yaradılmış Dövlət Komissiyasının sədri Baş nazirin müavini, üzvləri isə nazirlər, komitə sədrləri və Mərkəzi Bankın sədrindən ibarətdir.

AQS-nin əsas mexanizmi olan və ikitərəfli qaydada razılaşdırılan FP Cənubi Qafqaz ölkələri ilə, o cümlədən də Azərbaycanla 2006-cı ildə razılaşdırılmışdır. FP qısa və orta müddətdə həyata keçiriləcək iqtisadi və siyasi islahatların siyahısını və bu istiqamətdə konkret addımların atılmasını müəyyən edir. Azərbaycan Respublikası–Aİ Fəaliyyət Planı 14 noyabr 2006-cı ilin tarixində Brüsseldə keçirilən Azərbaycan–Aİ Əməkdaşlıq Şurasının iclası zamanı qəbul edilmişdir. Beləliklə, daha əvvəl TƏS ilə tənzimlənən Azərbaycan–Aİ münasibətlərinin gələcək inkişaf istiqamətləri AQS çərçivəsində FP ilə müəyyən olunmuşdur.

AQS çərçivəsində hazırlanmış FP digər məsələlərlə yanaşı, Azərbaycan qanunvericiliyinin tədricən Avropa qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılması vasitəsilə Aİ ilə ticarət-iqtisadi inteqrasiyaya yardım göstərir. Öz növbəsində, FP-nin həyata keçirilməsi Aİ ilə geniş və hərtərəfli azad ticarət sazişinin yaradılması üzrə danışıqlar üçün Azərbaycanın hazırlıq səviyyəsinin artırılması imkanı yaradır.

AQS çərçivəsində sosial-iqtisadi məsələlər üzrə Azərbaycanın Aİ ilə razılaşdırılmış prioritet əməkdaşlıq istiqamətləri aşağıdakılardır:

- biznes və investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması;
- gömrük xidməti fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi;
- iqtisadi fəaliyyətlərin diversifikasiyasına, kənd ərazilərinin inkişafına, yoxsulluğun azaldılmasına və sosial/ərazi birliyə xüsusi diqqət yetirərək, tarazlı və

davamlı iqtisadi inkişafın dəstəklənməsi; ətraf mühitin qorunması da daxil olmaqla davamlı inkişafın təşviq edilməsi;

- iqtisadi qanunvericiliklə idarəetmə təcrübəsinin daha da yaxınlaşdırılması;

- 2004-cü ilin noyabr ayında qəbul olunmuş Bakı Nazirlər Konfransının məqsədlərinə nail olmaq üçün Aİ ilə Azərbaycan arasında enerji üzrə ikitərəfli əməkdaşlığın, enerji və nəqliyyat üzrə regional əməkdaşlığın gücləndirilməsi.

AQS çərçivəsində Aİ-nin Azərbaycanla əməkdaşlığının praktiki mexanizmlərinə, daha dəqiq desək, bu əməkdaşlıq çərçivəsində Aİ tərəfindən göstəriləcək maliyyə dəstəyinə dair zəruri normativ baza da yaradılmışdır. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 12 oktyabr 2009-cu il tarixli 165 nömrəli Qərarı ilə “Avropa Qonşuluq Siyasəti çərçivəsində həyata keçirilən proqramlar üzrə Avropa Komissiyası tərəfindən Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinə köçürüləcək vəsaitlərin istifadə mexanizmi” təsdiq edilmişdir. Bununla da, AQŞ çərçivəsində Aİ tərəfindən dövlət büdcəsinə müvafiq vəsaitlərin ayrılması qaydaları, şərtləri, habelə vəsaitlər üzrə hesabatlılıq və nəzarət prinsipləri razılaşdırılmışdır.

Artıq qeyd olunduğu kimi, Aİ tərəfindən 2009-cu ilin may ayında Azərbaycan da daxil olmaqla 6 MDB ölkəsinə münasibətdə AQŞ əsasında yeni Şərq Tərəfdaşlığı (ŞT) təşəbbüsü başlanılmışdır. 2009-cu ilin 7 may tarixində Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Praqada keçirilən ŞT Sammitində iştirak etmiş və həmin tədbir zamanı birgə Bəyannamə qəbul olunmuşdur [90]. Bununla da, Azərbaycanın AQŞ çərçivəsində Aİ ilə əməkdaşlığı ŞT təşəbbüsü əsasında həyata keçirilməyə başlamışdır. Artıq qeyd olunduğu kimi, bu təşəbbüs çərçivəsində əvvəlki kimi ikitərəfli formatda olan TƏS əvəzinə yeni Assosiasiya Sazişlərinin imzalanması, tərəfdaş ölkənin ÜTT-yə üzv olduğu təqdirdə onunla dərin və hərtərəfli azad ticarət zonasının yaradılması, həmçinin vizaların tədricən liberallaşdırılması, enerji təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi məqsədilə daha dərin əməkdaşlığın həyata keçirilməsi planlaşdırılır.

Assosiasiya Sazişi üzrə danışıqlar 3 mərhələdə və 4 istiqamətdə aparılacaqdır. Azərbaycanın Aİ ilə Assosiasiya Sazişi üzrə danışıqlarının birinci mərhələsinin başlanması 2010-cu ilin iyul ayında Bakı şəhərində elan edilmiş, növbəti görüş 2010-cu ilin oktyabr ayında Brüsseldə, üçüncü görüş isə həmin ilin dekabr ayında Bakıda keçirilmişdir.

Assosiasiya Sazişi üzrə danışıqlar dörd qrup üzrə aparılır. Birinci qrupa siyasi dialoq (təhlükəsizlik məsələləri, xarici siyasət və s.), ikinci qrupa ədliyyə sahəsi üzrə danışıqlar (insan hüquqlarının pozulması və s.), üçüncü qrupa iqtisadi danışıqlar (sosial-humanitar), dördüncü qrupa isə ticarət sahəsi üzrə danışıqların aparılması daxildir.

Avropa Komissiyasının sədri Joze Manuel Barrozunun 2011-ci ilin yanvar ayında Bakıya səfər etməsi ilə Azərbaycanın Aİ ilə əməkdaşlığı yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Avropa Komissiyasının sədrinin bu səfəri zamanı “Azərbaycan Respublikası və Avropa Komissiyası arasında 2011-2013-cü illər üzrə Milli İndikativ Proqrama dair Anlaşma Memorandumu” və “Azərbaycan Respublikası və Avropa Komissiyası arasında hərtərəfli institusional quruculuq proqramının çərçivə sənədi üzrə Anlaşma Memorandumu” imzalanmışdır. Bu səfər çərçivəsində həmçinin Prezident İlham Əliyev və J.M.Barrozo “Cənub qaz dəhlizi haqqında Birgə Bəyannamə” də imzalamışlar.

Ölkə Prezidenti Avropa Komissiyasının sədrinin səfəri ilə bağlı keçirilən mətbuat konfransında bu səfərin tərəfdaşlığın bugünkü səviyyəsinin göstəricisi olmasını və təbii ki, Azərbaycan–Aİ münasibətlərinin gələcək inkişafına xidmət etməsini vurğulamışdır. Möhtərəm İlham Əliyev demişdir: “Biz bu münasibətləri çox yüksək dəyərləndiririk. Biz uzun illər ərzində müxtəlif formatlarda ümumi nəticələri əldə etmək üçün birgə çalışırıq. Hazırda Azərbaycanın da üzvü olduğu “Şərq tərəfdaşlığı” proqramı var. Bu da bizim əməkdaşlığımız üçün yeni üfüqlər açır” [119].

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın Aİ ilə əməkdaşlığının digər mühüm bir vasitəsi kimi, Aİ üzvü olan ölkələrlə ikitərəfli formatda da əməkdaşlıq edilir.

Azərbaycanla Aİ üzvü olan ölkələr arasında əməkdaşlığın əsaslandığı müqavilə, saziş, memorandum və digər razılaşmalarla bağlı məlumat Cədvəl 2-də verilmişdir.

Cədvəl 2

Azərbaycanla Aİ üzvü olan ölkələr arasında əməkdaşlığın əsaslandığı müqavilə, saziş, memorandum və digər razılaşmalar haqqında məlumat

Ölkə	Bütün razılaşmaların sayı	Sosial-iqtisadi sahələr üzrə razılaşmaların sayı
Almaniya	48	34
Avstriya	29	21
Çexiya	6	5
İtaliya	27	13
Belçika	7	5
Bolqarıstan	33	23
Britaniya	21	12
Danimarka	1	1
Estoniya	6	3
Finlandiya	3	2
Fransa	32	17
Latviya	21	14
Lüksemburq	3	2
Litva	22	12
Macarıstan	12	9
Niderland	7	5
Polşa	23	12
Rumıniya	43	25
Slovakiya	4	1
Sloveniya	2	1
Yunanıstan	10	8

Mənbə: AR Xarici İşlər Nazirliyi.

Cədvəldən göründüyü kimi, Azərbaycanla Aİ üzvü olan Avropa ölkələri arasında ikitərəfli əməkdaşlığa dair 400-ə yaxın razılaşma imzalanmışdır ki, onların da əksəriyyəti sosial-iqtisadi məsələləri əhatə edir.

Bununla yanaşı, Azərbaycanla Aİ-nin 11 ölkəsi (İtaliya, Yunanıstan, Bolqarıstan, Almaniya, Fransa, Rumıniya, Latviya, Litva, Macarıstan, Avstriya və Polşa) arasında iqtisadi əməkdaşlıq üzrə Hökumətlərarası Komissiya fəaliyyət göstərir [90].

Məlum olduğu kimi, Aİ üçün Avropaya inteqrasiyanın başlıca şərtlərindən biri kimi demokratiyanın və vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı çıxış edir. Buna uyğun olaraq, AQS-nin prioritetlərindən biri də vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının inkişafı,

Avropaya integrasiya prosesinin sürətləndirilməsi və səmərəliliyinin təmin olunmasında bu təşkilatların rolunun artırılmasıdır. Bunun məntiqi nəticəsi olaraq, 2006-cı ilin fevral ayında Azərbaycanda fəaliyyət göstərən vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının təşəbbüsü ilə Azərbaycanın Avrointegrasiyası üzrə Milli İctimai Komitə (AAMİK) yaradılmışdır.

AAMİK-in məqsədi Azərbaycanın Aİ-yə integrasiyası proseslərinə vətəndaş cəmiyyətinin səfərbər olunmasına, Avrointegrasiya ilə əlaqədar qərarların qəbul olunmasında, həyata keçirilməsində və monitorinqində vətəndaş cəmiyyətinin yaxından iştirakının təmin edilməsinə nail olmaqdır.

Bu məqsədə uyğun olaraq, Komitənin əsas fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir [79]:

- Vətəndaş cəmiyyəti institutlarının Avropaya integrasiya ilə əlaqədar birgə fəaliyyətinin təşkili və əlaqələndirilməsi;
- AQS ilə əlaqədar dövlət qurumları və Avropa Komissiyası strukturları ilə vətəndaş cəmiyyəti institutlarının əməkdaşlığının təmin edilməsi;
- AQS çərçivəsində hazırlanan FP-nin və ona əsaslanan digər sənədlərin hazırlanması, həyata keçirilməsi və monitorinqində vətəndaş cəmiyyətinin iştirakının təmin edilməsi, FP-nin ictimai qiymətləndirilməsinin təşkili və bu planın icrasına nəzarətin həyata keçirilməsi;
- AQS üzrə FP-nin uğurla həyata keçirilməsi üçün müvafiq təkliflərin hazırlanması, aidiyyəti dövlət qurumlarına və Aİ-yə təqdim edilməsi;
- İctimaiyyətin Avropaya Integrasiya prosesi, AQS və Aİ dəyərləri barədə məlumatlandırılması;
- Azərbaycanın Aİ-yə yaxınlaşması və qoşulması perspektivlərinin, eləcə də bu istiqamətdəki problemlərin təhlili və ictimai müzakirəsi.

Azərbaycanın Avropaya integrasiyasını həyata keçirmək üçün nəzərdə tutulan həm rəsmi, həm də müstəqil institutların mövcudluğuna baxmayaraq, bu institutların fəaliyyətinin kifayət qədər effektiv olmasını söyləmək çətindir. Bu fikir, ilk növbədə, onunla xarakterizə edilir ki, ölkənin Avropaya integrasiya

sahəsində nailiyyətləri ilə bağlı monitoring hesabatlarının hazırlanması və müvafiq öhdəliklərin icrası üzrə nəticələrin məhz hökumət tərəfindən bəyan edilməsi sistemi, təəssüf ki, sistemli şəkildə formalaşmamışdır. Başqa sözlə, ölkənin Avropaya integrasiyası ilə bağlı hesabatlar yalnız müxtəlif QHT-lər tərəfindən hazırlanır ki, bu hesabatlar da bir sıra hallarda kifayət qədər obyektiv olmur və hətta ölkəmiz haqqında xoşagəlməz rəylər də yaradır. Buna görə də, Avropaya Integrasiya üzrə Dövlət Komissiyası tərəfindən müntəzəm olaraq Avropaya integrasiya ilə bağlı FP-nin icrası istiqamətində rəsmi hökumət hesabatının hazırlanmasına və ictimaiyyətə təqdim olunmasına ciddi ehtiyac vardır.

Eyni zamanda, Avropaya integrasiya ilə bağlı fəaliyyətlərin icrasında dövlət orqanlarının və vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının əməkdaşlığının da genişləndirilməsi aktual məsələdir.

Ölkənin Avropaya integrasiyasında vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının rolu ilə bağlı bir məsələ də xüsusilə qeyd edilməlidir. Belə ki, ölkədə fəaliyyət göstərən və Avropaya integrasiya ilə bağlı təşəbbüslərdə iştirak edən vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları əsas etibarilə insan hüquqları və araşdırma fəaliyyətləri üzrə təcrübəyə malik olan QHT-lərdir. Lakin, ölkəmizin Aİ ilə sosial-iqtisadi sahədə əməkdaşlığının gücləndirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edə biləcək peşəkar birliklərin və ya biznes assosiasiyalarının bu sahədə iştirakı praktiki olaraq yox səviyyəsindədir. Bu isə Aİ ilə əməkdaşlığın konkret sektorlar üzrə genişləndirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər. Təbii ki, bunun başlıca səbəbi ölkədə fəaliyyət göstərən bu tip institutların çox az sayda olması və onların bu istiqamətdəki praktiki fəaliyyətlərinin qeyri-qənaətbəxş olması ilə əlaqədardır.

Beləliklə, aparılan təhlillər göstərir ki, hazırda Azərbaycanın Aİ ilə əməkdaşlığı sahəsində əhatəli hüquqi və instutsional baza formalaşdırılmışdır. Davamlı şəkildə inkişaf edən bu baza müxtəlif istiqamətlərdə əməkdaşlığın genişləndirilməsi və dərinləşdirilməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Bununla yanaşı, təhlil göstərir ki, bu baza Avropa iqtisadi məkanına tam integrasiya üçün yetərli

deyildir. Eyni zamanda, milli qanunvericiliyin Aİ tələblərinə uyğunlaşdırılması işinin daha da sürətləndirilməsi, qəbul olunmuş qərarların icrası prosesinin monitorinqinin təkmilləşdirilməsi və instutsional qurumlar arasında koordinasiyanın daha da gücləndirilməsinə ehtiyac vardır.

2.3. Avropa Qonşuluq Siyasəti çərçivəsində Azərbaycanda həyata keçirilən sosial-iqtisadi islahatlar

Artıq qeyd olunduğu kimi, AQS-nin tətbiq edilməsinə qədər Aİ digər strategiya və proqramlar çərçivəsində Azərbaycanda həyata keçirilən sosial-iqtisadi islahatları dəstəkləmişdir. Belə ki, hazırda Azərbaycanda AQS çərçivəsində bir sıra istiqamətlər üzrə həyata keçirilən sosial-iqtisadi islahatlara hələ əməkdaşlığın əvvəlki mərhələsində başlanılmışdır. Bu səbəbdən də, AQS-nin tətbiq edilməsinə qədər Aİ ilə birgə əməkdaşlıq şəraitində həyata keçirilən layihələrin təhlil olunması məqsədəuyğundur.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin ilkin mərhələsində ölkənin ictimai-siyasi həyatındakı qeyri-sabitlik və ölkənin Ermənistan tərəfindən indiyə kimi davam edən hərbi təcavüzə məruz qalması səbəbindən ölkədə bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin və demokratiyanın inkişafını dəstəkləyən sistemli islahatlar, demək olar ki, aparılmamışdır. Bu baxımdan, 1991-1994-cü illər ərzində Azərbaycanın Aİ ilə sosial-iqtisadi sahədə əməkdaşlığı daha çox Aİ-nin ölkəmizə humanitar yardımları ilə xarakterizə oluna bilər. Ümumiyyətlə, 1991-2009-cu illər ərzində başlıca olaraq ECHO (The Humanitarian Aid & Civil Protection department of the European Commission) xətti ilə həyata keçirilən humanitar yardımın həcmi 92 milyon avro təşkil etmişdir.

1995-ci ildən etibarən ölkədə ictimai-siyasi sabitliyin təmin edilməsi ilə sistemli şəkildə sosial-iqtisadi islahatların da həyata keçirilməsinə başlandı. Artıq qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycanda aparılan iqtisadi islahatlar Aİ tərəfindən

reallaşdırılan TACİS proqramı çərçivəsində müvafiq texniki və ekspert köməyi vasitəsilə dəstəklənmişdir. TACİS proqramının Azərbaycanla bağlı hissəsində əməkdaşlığın üç əsas istiqamətinə üstünlük verilmişdir: infrastruktur, özəl sektor və insan resurslarının inkişafı.

Daha sonra, TƏS çərçivəsində TACİS xətti ilə bir çox layihələrə maliyyə və texniki dəstək göstərilmişdir. Bu çərçivədə yoxsulluğun azaldılması, iqtisadi inkişaf, sahibkarlığın inkişafı, regionların inkişafı, turizmin inkişafı, informasiya texnologiyalarının inkişafı və s. bu kimi sahələrlə bağlı dövlət proqramlarının hazırlanmasında və həyata keçirilməsinə dəstək göstərilmişdir.

Ümumiyyətlə, 1991-2009-cu illər ərzində TACİS proqramı çərçivəsində Aİ tərəfindən Azərbaycana 322,7 milyon avro həcmində texniki yardım göstərilmişdir. TACİS proqramının Azərbaycanla bağlı əsas çoxtərəfli şəbəkə layihələri qismində TRACECA və İNOGATE çıxış etmişdir.

Məlum olduğu kimi, TRACECA layihəsinin məqsədi iştirakçı dövlətlərin siyasi və iqtisadi müstəqilliyini dəstəkləməklə, onların alternativ nəqliyyat yolları vasitəsilə Avropa və dünya bazarlarına çıxış imkanlarını yüksəltməkdən və onlar arasında regional əməkdaşlığı stimullaşdırmaqdan ibarətdir [9].

TRACECA proqramının reallaşdırıldığı dövr ərzində investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün Aİ tərəfindən Azərbaycan Respublikasına təxminən 14 milyon avro həcmində vəsait ayrılmışdır. Bu proqramın icrası çərçivəsində razılaşdırılmış Əsas Çoxtərəfli Sazişin şərtlərinin həyata keçirilməsi məqsədilə nəqliyyat infrastrukturunun inkişafı istiqamətində mühüm işlər görülmüşdür. Belə ki, TRACECA nəqliyyat dəhlizi üzrə yük daşınmalarının artırılması üçün son illər ərzində nəqliyyat sektorunun texniki təchizatının yaxşılaşdırılması sahəsində bir sıra tədbirlər görülmüş, avtomobil magistrallarının, dəmir yolu xətlərinin və körpülərin bərpası və tikintisi, dəmir yolu nəqliyyatı vasitələrinin, gəmilərin, bərələrin, liman qurğularının təmiri üzrə əhəmiyyətli işlər görülmüşdür. Məsələn, Bakı şəhərində ildə 10 milyon ton həcmində neft məhsullarının boşaldılıb-yüklənməsinə imkan verən neft boşaltma limanı istifadəyə verilmişdir. Bakı

Beynəlxalq Ticarət Limanının bərə terminalında yenidənqurma işləri həyata keçirilmişdir. TRACECA proqramı üzrə layihələrin həyata keçirilməsi məqsədilə Azərbaycan tərəfindən müxtəlif maliyyə institutlarından (Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Küveyt İqtisadi İnkişaf Fondu, İslam İnkişaf Bankı, Dünya Bankı və s.) 255 milyon ABŞ dolları həcmində kreditlər cəlb olunmuşdur [113].

Təbii ki, Azərbaycanla Aİ arasında əməkdaşlığın ən mühüm istiqamətlərindən birini də enerji dialoqu təşkil edir. Bu sahədə INOGATE (Avropaya neft və qazın nəql edilməsi üzrə dövlətlərarası proqram) proqramı Aİ-nin yeni müstəqil dövlətlərə göstərdiyi maliyyə dəstəyi çərçivəsində həyata keçirilən əsas regional təşəbbüsdür. 1999-cu ilin iyulunda Azərbaycan da daxil olmaqla 15 dövlətin iştirakı ilə imzalanan və dövlətlərarası neft-qaz ixracını nəzərdə tutan Çərçivə Sazişi INOGATE proqramının əsas hüquqi bazasını təşkil edir [110].

Proqramın 1-ci fazası ümumi məbləği 50 milyon avrodan artıq olan 10 layihənin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur ki, bu layihələrdən 5-i bilavasitə Azərbaycanla əlaqədardır [9, s.163]. INOGATE yeni müstəqil dövlətlər və Azərbaycana münasibətdə transsərhəd layihələrinin həyata keçirilməsi üçün yeni perspektivlər yaradır və hidrokarbon resurslarının tranziti ilə bağlı beynəlxalq razılaşmaların üstünlükləri əsasında beynəlxalq maliyyə institutları və xüsusi investisiya fondları tərəfindən investisiyanın cəlb edilməsi məqsədləri üçün katalizator rolunu oynayır.

2006-cı ilin 7 noyabr tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Brüsselə səfəri zamanı imzalanmış “Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan Respublikası arasında enerji sahəsində strateji tərəfdaşlıq haqqında anlaşma memorandumu” Azərbaycanla Aİ arasında enerji dialoqunun genişləndirilməsi istiqamətində yeni imkanlar yaratmışdır. Bu Memorandumun əsas məqsədləri Aİ-nin enerji təchizatının diversifikasiyası və təhlükəsizliyi, həmçinin Azərbaycanın enerji infrastrukturunun inkişafı və müasirləşdirilməsi, enerjiden səmərəli istifadə, enerjiyə qənaət və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin genişləndirilməsidir [97].

Qeyd etmək lazımdır ki, AQS-nin tətbiq edilməsinə qədər Aİ tərəfindən Azərbaycanda TACİS proqramı ilə bərabər digər proqramlar da həyata keçirilmişdir. Belə ki, Aİ tərəfindən Azərbaycana 1995-2006-cı illər ərzində Demokratiya və insan hüquqlarını dəstəkləyən proqramlar üzrə 4 milyon avro, 1997-2006-cı illər ərzində Ərzaq təhlükəsizliyi proqramı çərçivəsində 55 milyon avro, digər proqramlar üzrə isə 7 milyon avro həcmində texniki və humanitar yardımlar ayrılmışdır.

Artıq qeyd olunduğu kimi, 2007-ci ildən etibarən Azərbaycanda AQS çərçivəsində Aİ-nin yeni aləti – AQTA tətbiq olunur. Bu alət çərçivəsində 2007-2009-cu illər üçün Azərbaycan üzrə FP daxilində 61 milyon avro məbləğində yardım ayrılmışdır. Bu yardım aşağıdakı istiqamətləri əhatə etmişdir:

- energetika sektoru üzrə büdcəyə 14 milyon avro həcmində dəstək və 5 milyon avroluq tvinninq aləti;
- ədliyyə sektoru üzrə büdcəyə 16 milyon avro həcmində dəstək və 6 milyon avroluq tvinninq aləti;
- kənd təsərrüfatı sektoru üzrə büdcəyə 14 milyon avro həcmində dəstək və 6 milyon avroluq tvinninq aləti.

Şübhəsiz ki, Azərbaycanın Aİ ilə AQS çərçivəsində razılaşdırılan FP üzrə öhdəliklərinin icrası heç də Aİ-nin maliyyə yardımları əsasında icra edilmir. Əslində Aİ-nin maliyyə yardımları əsas etibarilə texniki yardım, yəni ekspert və təcrübə mübadiləsinə dəstək xarakteri daşıyır. Bu nöqteyi-nəzərdən, Aİ ilə AQS çərçivəsində əməkdaşlıq Azərbaycan üçün daha çox sosial-iqtisadi islahatların strateji hədəflərinin qabaqcıl dünya standartları əsasında müəyyən edilməsi və bu hədəflərin reallaşdırılması üzrə siyasi razılaşmanın əldə edilməsi baxımından əhəmiyyətliyədir.

Beləliklə, Aİ ilə Azərbaycan arasında AQS çərçivəsində imzalanmış FP üzrə sosial-iqtisadi sahədə görülmüş işlər və əldə edilmiş nəticələr aşağıdakılarla xarakterizə edilə bilər.

Korrupsiyaya qarşı mübarizəni gücləndirməklə biznes və investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması. 2004-cü ildə “Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında Qanun”un qəbul edilməsi və “Korrupsiyaya qarşı Dövlət Proqramının (2004-2006)” qəbul edilməsi ilə ölkədə biznes mühitinə mənfi təsir göstərən qanunsuz hallarla mübarizədə yeni mərhələ başlamışdır. Dövlət Proqramının icrası başa çatdıqdan sonra, 2007-ci ildə “Şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli Strategiya” və bu Strategiyanın reallaşdırılması üçün 2007-2011-ci illər üzrə Fəaliyyət Planı qəbul edilmişdir. Bu strategiya sənədi və Fəaliyyət Planı hazırlanarkən vətəndaş cəmiyyəti və beynəlxalq təşkilatlarla aktiv əməkdaşlıq edilmişdir. Strategiyanın icra monitorinqi və qiymətləndirilməsi də vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının və nümayəndələrinin cəlb olunması ilə həyata keçirilir. Korrupsiya ilə əlaqədar qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi istiqamətində bir sıra qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər edilmiş və yeni qanunvericilik aktları qəbul olunmuşdur. Bununla bərabər, korrupsiyaya qarşı mübarizənin institusional mexanizmləri də formalaşdırılmışdır. Belə ki, 2004-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Dövlət Komissiyası və Baş prokuror yanında Korrupsiyaya qarşı mübarizə İdarəsi yaradılmışdır.

Ölkənin maliyyə sistemində şəffaflığın artırılması və cinayət yolu ilə, o cümlədən də korrupsiya hesabına əldə edilmiş pul vəsaitlərinin leqallaşdırılmasına qarşı mübarizə sahəsində də yeni qanunvericilik yaradılmış və institusional islahatlar aparılmışdır. Belə ki, 2009-cu ildə cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin leqallaşdırılmasına qarşı mübarizə ilə bağlı qanun qəbul edilmiş, bu sahədə yeni institut – Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı yanında Maliyyə Monitorinqi Xidməti yaradılmışdır.

Dövlət orqanlarında şəffaflığın artırılması vasitəsi kimi, bu orqanlarda iş qəbulun test vasitəsilə həyata keçirilməsi sistemi tam olaraq formalaşdırılmışdır. Demək olar ki, bütün hökumət orqanları tərəfindən informasiya açıqlığının və ictimai məlumatlılığın artırılması vasitəsi kimi internet saytları yaradılmışdır.

Əlavə olaraq, ölkədə mövcud olan bütün hüquqi normativ aktların hər kəs üçün açıq olan informasiya bazası yaradılmışdır.

Azərbaycan dövləti neft və qaz hasilatından əldə olunan gəlirlər haqqında şəffaf məlumatın təmin edilməsi məqsədilə Mədən Sənayelərində Şəffaflıq Təşəbbüsündə iştirak edir. Hesabatların sayına görə Azərbaycan lider ölkələr sırasındadır və ölkəmizin bu sahədəki müsbət təcrübəsi beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən xüsusi qeyd olunur.

Ölkədə biznesə başlanılması, işçilərin qəbul olunması və işdən azad edilməsi, əmlakın qeydiyyatına alınması, kreditin alınması, investisiyaların qorunması, müqavilələrin icra olunması və biznesə xitam verilməsi istiqamətlərində köklü islahatlar aparılmış və ciddi tərəqqiyə nail olunmuşdur. Bütün bunların nəticəsi olaraq, Azərbaycan Dünya Bankının “Doing Business in 2009” hesabatında bu sahədə islahatlar üzrə lider ölkə elan edilmişdir.

Eyni zamanda, “Vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi Dövlət Proqramı”nın icrası çərçivəsində islahatlar davam etdirilmişdir. Vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi sahəsində müvafiq islahatlar aparılmış, vergi inzibatçılığının müasirləşdirilməsi məqsədilə funksional əsasda fəaliyyət göstərən yeni idarəetmə sistemi təşkil olunmuş, geniş təhlil bazasına malik informasiya sistemi yaradılmış və elektron bəyannamələrin qəbuluna keçid təmin olmuşdur. Vergilər Nazirliyi tərəfindən tətbiq edilən Avtomatlaşdırılmış Vergi İnformasiya Sistemi getdikcə təkmilləşdirilir və inkişaf etdirilir.

Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi istiqamətində də islahatlar ardıcıl şəkildə davam etdirilmişdir. Belə ki, 2007-2009-cu illər ərzində 4597 kiçik müəssisə özəlləşdirilmiş, dövlət mülkiyyətində olan 58 iri müəssisə isə özəlləşdirməyə hazırlanmaq üçün səhmdar cəmiyyətə çevrilmişdir [121]. Ən əsası, ölkə Prezidentinin 2007-ci ildə verdiyi Sərəncamla iki dövlət kommersiya bankından biri – Kapital Bankın özəlləşdirilməsinə başlanılmış və 2008-ci ildə bu proses başa çatdırılmışdır. Bununla da, 2009-cu ilin göstəricilərinə əsasən Azərbaycanın bank sistemi özündə 1 dövlət (Beynəlxalq Bank) və 45 özəl

kommersiya bankını birləşdirir. Hazırda 23 bankın nizamnamə kapitalında xarici kapitlalin iştirakı mövcuddur.

Bununla belə, bank sektorunda resursların əsas hissəsi hələ də dövlət mülkiyyətində olan bir bankın (Beynəlxalq Bank) nəzarətindədir. Digər bir problem kimi isə, Mərkəzi Bank tərəfindən uçot dərəcələrinin aşağı salınmasına baxmayaraq, kommersiya banklarının faiz dərəcələrinin xeyli yüksək olduğu qeyd edilməlidir. Buna görə də, real sektorun inkişafına dəstək olmaq məqsədilə faiz dərəcələrinin azaldılması siyasətinin davam etdirilməsinə ehtiyac vardır. Bu kontekstdə Azərbaycan Əmanətlərin Sığortalanması Fondu tərəfindən qorunan əmanətlərin məbləğinin artırılması (əmanətlərə görə faizlərin deyil) banklara yönələn orta və uzunmüddətli vəsaitlərin artmasına xidmət edə bilər.

Özəlləşdirmə istiqamətində həyata keçirilən əhəmiyyətli işlərdən biri də Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin təsisçiliyi ilə yaradılmış “Azercell-Telekom” MMC-nın və Catel müştərək müəssisəsindəki dövlətə məxsus payın özəlləşdirilməsidir. Bundan başqa, energetika sektorunda da dövlətsizləşdirmə istiqamətində bir sıra addımlar atılıb. Belə ki, “Sumqayıtelektrikşəbəkə” ASC və “Şəki Regional Enerji Təchizatı” MMC özəl idarəetməyə verilmişdir.

Bunlarla bərabər, ölkədə effektiv iqtisadi sistemin formalaşdırılması baxımından bir sıra istehsal və infrastruktur sahələri üzrə dövlətsizləşdirmə və özəlləşdirmə proseslərinin sürətləndirilməsinə də ehtiyac vardır.

Gömrük xidməti fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1 fevral 2007-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası gömrük sisteminin 2007-2011-ci illərdə inkişafına dair Dövlət Proqramı”nda gömrük işinin tənzimlənməsi sisteminin, o cümlədən qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi tədbirləri əks olunmuşdur. Proqramın icrası çərçivəsində müvafiq işlər görülmüş, o cümlədən yeni Gömrük Məcəlləsinin layihəsi hazırlanmışdır. Yeni Məcəllə layihəsində təhlükəsizlik, terrorizm və qaçaqmalçılığa qarşı mübarizə, şəffaflıq, çeviklik, minimum informasiya əsasında

gömrük rəsmiləşdirilməsi, avtomatlaşdırma sisteminə keçid, kağız əsaslı prosesdən asılılığın aradan qaldırılması, risklərin idarə edilməsi sisteminin əhatə dairəsinin və elektron məlumatlandırma sisteminin daha da genişləndirilməsi nəzərdə tutulur. AQS çərçivəsində Aİ-nin və BMT-nin İnkişaf Proqramının birgə dəstəyi ilə həyata keçirilən “Azərbaycan Respublikasında Gömrük Xidmətinin Təkmilləşdirilməsi” layihəsi çərçivəsində “Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və uzlaşdırılması haqqında” Beynəlxalq Konvensiyanın (Kioto Konvensiyası) və Ümumdünya Gömrük Təşkilatının “Beynəlxalq Ticarətin Asanlaşdırılması və Təhlükəsizliyi Üzrə Çərçivə Standartları”nın milli gömrük qanunvericiliyində əks olunması istiqamətində müvafiq tədbirlər görülür. Artıq 2009-cu il yanvarın 1-dən etibarən gömrük sistemində “bir pəncərə” prinsipinin tətbiqinə başlanılmışdır.

Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən “Azərbaycan Respublikası Gömrük orqanının vəzifəli şəxsinin Şərəf Kodeksi” təsdiq edilmiş, gömrük məmurlarının təliminin gücləndirilməsi işləri intensivləşdirilmişdir.

Gömrük prosedurlarının müasirləşdirilməsi və beynəlxalq ticarət zəncirində təhlükəsizliyin təmin olunması istiqamətində Aİ standartlarının tətbiqi üçün təcrübə mübadiləsi aparılır. Azərbaycan hökuməti ABŞ, Polşa, Moldova, Türkiyə, Rumıniya, Latviya və digər ölkələrlə gömrük işi sahəsində əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında sazişlər imzalamış və təcrübə mübadiləsi aparır.

Bununla belə, beynəlxalq ekspertlər tərəfindən hazırlanmış hesabatda göstərilir ki, idxalda ciddi qeyri-tarif maneələri mövcuddur. Bu onunla əsaslandırılır ki, çox vaxt CIF idxal qiymətlərinə 100% qiymət əlavəsi edilir, hansı ki, ƏDV daxil olmaqla maksimum tarif norması 35,7%-dir. Ekspertlər ehtimal edirlər ki, bu cür vəziyyət ticarəti məhdudlaşdıran rəqabət şəraitindən və ya inhisarlardan irəli gəlir. Bu isə, öz növbəsində, istehlakçılara mənfi təsir göstərməklə yanaşı, istehsalçıları səmərəsiz istehsal həyata keçirməyə sövq edir [3].

Mövcud gömrük qanunvericiliyinə görə, ölkədən ixrac edilən kənd təsərrüfatı və emal sənayesi məhsullarına heç bir gömrük vergisi tətbiq edilmir. Bununla belə,

IFC tərəfindən aparılan sorğuya görə fərdi sahibkarların və KOM-ların təqribən 51%-i ixrac-gömrük prosedurlarının problemlili olduğunu hesab edir.

İqtisadi fəaliyyətlərin diversifikasiyasına, kənd ərazilərinin inkişafına, yoxsulluğun azaldılmasına və sosial/ərazi birliyə xüsusi diqqət yetirərək, tarazlanmış və davamlı iqtisadi inkişafın dəstəklənməsi və ətraf mühitin qorunması da daxil olmaqla davamlı inkişafın təşviq edilməsi. AQS çərçivəsində razılaşdırılmış ölkə üzrə FP-də nəzərdə tutulduğu kimi, Azərbaycanda yüksək iqtisadi artım sabit şəkildə davam etmiş, hətta dünya maliyyə böhranı dövründə belə ölkədə iqtisadi artıma nail olunmuşdur. Dövlət büdcəsinin qeyri-neft gəlirləri bazasının genişləndirilməsi tədbirləri mütəmadi olaraq davam etdirilmişdir. Yüksək iqtisadi artım fonunda inflyasiya nəzarətdə saxlanılmış və birrəqəmli səviyyədə olmuşdur.

Hökumətin Yoxsulluğun azaldılması və İqtisadi İnkişaf üzrə Dövlət Proqramının prioritetlərinin reallaşdırılması və Minilliyin İnkişaf Məqsədlərinə nail olunması ilə bağlı öhdəliyinin uğurla yerinə yetirilməsi konkret nəticələrlə ifadə edilir. Belə ki, Proqramın icrasına başlayarkən 49% olan yoxsulluq səviyyəsi göstəricisi 2007-ci ildə 15,8%, 2008-ci ildə 13,2%, 2009-cu ildə 11% və 2010-cu ildə 9,1% təşkil etmişdir. Hökumətin bu istiqamətdə siyasəti ardıcıl xarakter daşıyır. Belə ki, ölkə Prezidentinin 2008-ci ilin avqust ayında verdiyi Sərəncamı ilə “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf üzrə Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir. Dövlət Proqramı əhalinin gəlir əldə etmək imkanlarının genişləndirilməsi, yoxsulluq səviyyəsinin əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salınması, səmərəli sosial müdafiə sistemini inkişaf etdirməklə yaşlı əhalinin, aztəminatlı ailələrin və sosial cəhətdən xüsusilə həssas qrupların sosial riskinin azaldılması, qaçqınların və məcburi köçkünlərin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması tədbirlərini ehtiva edir.

Sosial müdafiə tədbirlərinin və sosial yardımın ünvanlılığının və səmərəliliyinin artırılması istiqamətində bir sıra islahatlar həyata keçirilmişdir. Azərbaycanda son illər həyata keçirilən sosial müdafiə tədbirləri arasında ünvanlı

sosial yardım proqramı həm əhatəlilik, həm də maliyyə resurslarının cəlb edilməsi aspektindən ən mühüm sosial layihə hesab edilə bilər. “Ünvanlı sosial yardım haqqında” qanun ölkə Prezidentinin 21 oktyabr 2005-ci il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş və qanun 2006-cı il yanvarın 1-də qüvvəyə minmişdir. Bununla da, əhalinin aztəminatlı təbəqələrinin sosial müdafiəsində formal yanaşmadan ünvanlı sosial yardım yanaşmasına keçid təmin edilmişdir. Həm beynəlxalq təşkilatların, həm də müstəqil təşkilatların hesabatlarında sosial müdafiə tədbirlərinin və sosial yardımın səmərəliliyi və ünvanlılığının artırılması sahəsində tərəqqi əldə olunduğu qeyd edilir. Bununla belə, sosial yardımların verilməsində müşahidə edilən bir sıra problemlər nəzərə alınaraq həm QHT-lər, həm də tədqiqat qurumları ünvanlı sosial yardımların verilməsi zamanı nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı bir sıra təkliflər irəli sürmüşlər.

Səhiyyə sistemində keyfiyyətin və səmərəliliyin artırılması, habelə effektiv idarəetmə sistemlərinin təmin edilməsi istiqamətində islahatlar davam etdirilmişdir. Xüsusilə, dövlət səhiyyə sisteminin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi və yeni səhiyyə müəssisələrinin istifadəyə verilməsi istiqamətində mühüm işlər həyata keçirilir. Ölkə Prezidentinin 2008-ci il 10 yanvar tarixli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında səhiyyənin maliyyələşdirilməsi sisteminin islahatı və icbari tibbi sığortanın tətbiqi Konsepsiyası” təsdiq edilmişdir. Dövlət büdcəsindən səhiyyə sisteminə vəsaitin proqramlar əsasında ayrılması prosesinə başlanılıb. Dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən tibb müəssisələrində çalışan səhiyyə işçilərinin əmək haqları artırılıb. Bununla belə, səhiyyə hələ də ölkədə orta aylıq əmək haqqının ən aşağı olduğu sahələrdən biri olaraq qalır.

Ölkədə davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi regionların inkişafı məsələsi çıxış edir. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)” uğurla icra edilmiş, habelə bu proqramın icrası müddətində ölkənin ayrı-ayrı regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair əlavə tədbirlər haqqında dövlət başçısı tərəfindən bir sıra sərəncamlar imzalanmışdır. Proqramın

və əlavə qəbul edilmiş sərəncamların icrası ilə əlaqədar dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu hesabına regionlarda çoxsaylı infrastruktur və sosial layihələrin maliyyələşdirilməsi həyata keçirilmişdir. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitləri hesabına regionlardakı sahibkarlıq subyektlərinin investisiya layihələrinə güzəştli kreditlər verilir. Ən əsas iş, hökumətin regionların inkişafı proqramının icrası nəticəsində minlərlə yeni iş yerlərinin yaradılması hədəfi tam olaraq həyata keçirilmişdir. Hökumətin bu istiqamətdə siyasətinin davamlılığını təmin etmək üçün ölkə Prezidentinin 2009-cu ilin aprel ayında verdiyi Sərəncamla “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir.

AQS çərçivəsində əməkdaşlığın mühüm istiqamətlərindən biri kimi çıxış edən insan resurslarının inkişafı tədbirləri Azərbaycan dövlətinin sosial-iqtisadi siyasətinin prioritetlərini təşkil edir. Orta məktəblərin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, Dünya Bankının dəstəyi ilə orta təhsildə kurikulum islahatlarının aparılması, orta məktəblərdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqinin genişləndirilməsi və digər tədbirlər orta təhsil sisteminin inkişafında əsas nailiyyətlərdir. Müəllimlərin əmək haqqı artırılmış, Avropa Təhsil Fondu, Aİ və digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq etməklə texniki-peşə təhsili sistemində islahatlara başlanılmış və müvafiq dövlət proqramı qəbul olunmuşdur. Ali məktəblərin Boloniya sisteminə keçidi başa çatmaq üzrədir və “Təhsil haqqında” yeni qanun qəbul edilmişdir. Azərbaycan gənclərinin dövlət vəsaiti hesabına dünyanın ən nüfuzlu universitetlərində təhsil almaq üçün göndərilməsi ilə bağlı xüsusi dövlət proqramı həyata keçirilir. Avropanın təhsil və elm mərkəzləri ilə əlaqələr inkişaf etdirilir. Bununla belə, təhsilin bütün pilləri üzrə tədrisin keyfiyyətinin yüksəldilməsi problemi aktualdır. O cümlədən də, təhsilin kadr hazırlığı pilləsi ölkə iqtisadiyyatının tələblərinə tam cavab verməməklə bərabər, müasir texnoloji vasitələrdən lazımı səviyyədə istifadə etməyi bacaran mütəxəssis qıtlığı da hiss olunur. Bütün bunlar təhsil sisteminin əmək bazarının tələblərinə qarşı həssaslığının artırılmasını zəruri edir.

İqtisadi qanunvericiliyin və idarəetmə təcrübəsinin daha da yaxınlaşdırılması.

AQS çərçivəsində razılaşdırılmış fəaliyyətlərin bir istiqamətini də Azərbaycanın standartlaşdırma, sertifikatlaşdırma, uyğunluğun qiymətləndirilməsi və digər əlaqəli məsələlər üzrə qanunvericiliyinin Aİ-nin tələblərinə, o cümlədən də, ÜTT-nin Ticarətə Texniki Maneələr haqqında Sazişinin (TBT Agreement) müddəalarına uyğun olaraq təkmilləşdirilməsi təşkil edir. Buna uyğun olaraq, AQS çərçivəsində standartlar, texniki tənzimləmələr və uyğunluğu qiymətləndirmə proseduralarının Aİ-nin tələblərinə uyğunlaşdırılması istiqamətində müvafiq işlər görülür. AQS çərçivəsində razılaşdırılmış FP-yə uyğun olaraq, müvafiq dövlət qurumu ilə həyata keçirilən Tvinning texniki yardım layihəsi uğurla başa çatdırılıb. “Texniki tənzimləmə və uyğunluğun qiymətləndirilməsi haqqında”, “Akkreditasiya haqqında”, “Ölçmələrin vahdəti haqqında” qanun layihələri hazırlanmışdır.

Eyni zamanda, AQS çərçivəsində sanitariya və fitosanitariya sektorlarının müasirləşdirilməsi və islahatı vasitəsilə istehlakçılar üçün ərzaq təhlükəsizliyinin artırılması və ticarətin asanlaşdırılması istiqamətində də müvafiq işlər görülür. Yeyinti məhsullarının keyfiyyətinin və təhlükəsizliyinin yüksəldilməsi məqsədi ilə respublikamızda Kodeks Alimentarius standartlar toplusunun tətbiqi ilə bağlı müvafiq işlər həyata keçirilmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Kodeks Alimentarius komissiyasına qoşulması prosesi artıq başa çatdırılmış, üzv ölkələrdə yaradılması zəruri olan Milli Kodeks Alimentarius Komitəsi yaradılmış və Kodeks Alimentarius standartlarının tətbiqi ilə bağlı fəaliyyət planı hazırlanmışdır.

“Azərbaycan Respublikasından Avropa İttifaqı ölkələrinə yeyinti məhsullarının ixracının tənzimlənməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2005-ci il 1 aprel tarixli 218 nömrəli Fərmanına əsasən Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən “Avropa İttifaqı ölkələrinə yeyinti məhsullarının ixracı zamanı keyfiyyət sertifikatlarının verilməsi qaydasının və sertifikatların nümunəsi” və “Azərbaycan Respublikasından Avropa İttifaqı ölkələrinə ixrac edilən şərab və şərab məhsullarının, meyvə və tərəvəz şirələrinin keyfiyyətinə nəzarətin həyata keçirilməsi Qaydaları” təsdiq edilmişdir.

Hazırda Azərbaycan Respublikasının ərazisində beynəlxalq standartlara uyğun “Keyfiyyəti idarəetmə sistemi”nin sertifikatlaşdırılması işlərini həyata keçirən və Milli Sertifikatlaşdırma Sistemində fəaliyyəti razılaşdırılan və akkreditasiya edilən 6 təşkilat var. Eyni zamanda, Dövlət Reyestrində 184 akkreditasiya olunmuş laboratoriya qeydiyyatda alınmışdır.

Bütün bunlarla bərabər, beynəlxalq təcrübə göstərir ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə texniki qaydalar və standartlar ilə uyğunluğu qiymətləndirmə sistemlərinin formalaşdırılması üçün müəyyən vaxt tələb olunur və onların tətbiq olunmasında ölkələr xüsusi çətinliklərlə üzləşir. Bu baxımdan, hazırda ölkədə keyfiyyətin idarə edilməsi sistemində bir sıra problemlər mövcuddur. Keyfiyyətin idarə edilməsi üzrə qanunvericiliyin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması prosesinin hələ başa çatmamasını, müvafiq sahədə maddi-texniki bazanın kifayət qədər inkişaf etməməsini, bu sahədə fəaliyyət göstərən özəl şirkətlərin azlığını və professional kadrların çatışmazlığını, keyfiyyətə nəzarət prosesi üzrə şəffaflığın arzu edilən səviyyədə olmamasını və digər problemləri xüsusi qeyd etmək olar.

AQS çərçivəsində ölkənin əqli mülkiyyət hüquqları ilə bağlı qanunvericiliyinin də müvafiq tələblərə uyğunlaşdırılması istiqamətində müvafiq addımlar atılmışdır. “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ölkə ərazisində elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin (müəlliflik hüququ), habelə ifaların, fonogramların, efir və ya kabel yayımı təşkilatlarının verilişlərinin (əlaqəli hüquqlar) yaradılması və istifadəsi ilə əlaqədar yaranan münasibətləri tənzimləyir. 1 aprel 2008-ci il tarixində bu Qanuna dəyişikliklər və əlavələr edilməsi barədə yeni qanunun qəbul edilməsi ilə müvafiq qanunvericilikdə bir sıra dəyişikliklər edilmişdir.

Aİ ilə Azərbaycan arasında enerji üzrə ikitərəfli əməkdaşlığın, enerji və nəqliyyat üzrə regional əməkdaşlığın gücləndirilməsi. Aİ və Azərbaycan arasında enerji sahəsində Strateji Tərəfdaşlıq haqqında Anlaşma Memorandumuna riayət edərək, Azərbaycan karbohidrogen ehtiyatlarının Avropaya ixracı və müvafiq təhlükəsizlik təminatları, enerji sektorunda islahatların aparılması və alternativ

energetikanın inkişafı üzrə öhdəsinə düşən işləri razılaşdırılmış ardıcılıqla yerinə yetirmişdir. İlk növbədə Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru kəməri və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri üzrə Azərbaycan öz öhdəliklərinə sadıqlığını daim nümayiş etdirmiş və bu kəmərlər praktiki olaraq sabit işləmişdir. Eyni zamanda, Azərbaycanın perspektiv enerji layihəsi olan Nabukkoya dəstək verməsi ölkə rəhbərliyi səviyyəsində aydın şəkildə bəyan edilmişdir.

Ölkənin qaz şəbəkəsinin yaxşılaşdırılması, elektrik enerjisi və qaz üçün ödəniş haqqının yığılması işində nəzərəcarpan irəliləyişə nail olunmuşdur. Ölkənin yeraltı qaz anbarlarının həcmnin ardıcıl olaraq artırılmasına başlanılmışdır.

ARDNŞ-ın xarici maliyyə institutlarından kredit almaq imkanları genişlənməklə bərabər, şirkətin xaricdə sərmayə yatırımları üzrə fəallığı da artmışdır. Belə ki, ARDNŞ Türkiyənin Petkim neft-kimya müəssisəsinin sahiblərindən birinə çevrilmişdir. ARDNŞ həm də Ceyhan limanı yaxınlığında bu neft-kimya kompleksinə xammal verəcək neft emalı zavodunun (illik gücü 10 milyon ton) tikintisində əsas tərəfdaşdır. Şirkətin Gürcüstanda da fəallığı davamlı şəkildə artır. ARDNŞ Gürcüstanda Kulevi terminalının tikintisi və istismara verilməsini başa çatdırmışdır. Bu şirkətin Gürcüstandakı yanacaq doldurma stansiyalarının sayı 30-a çatmış və Tbilisidə böyük neft bazasının tikintisinə başlanılmışdır. ARDNŞ Avropa regionuna doğru sürətlə irəliləyir. Bir sıra Avropa ölkələrində onun nümayəndəlikləri, habelə İsveçrədə SOCAR Trading bölməsi açılmışdır. Bütün bunlar onu ehtimal etməyə əsas verir ki, ARDNŞ yaxın gələcəkdə Avropanın enerji bazarının aparıcı iştirakçılarından birinə çevriləcəkdir.

Beləliklə, aparılan təhlillər göstərir ki, Azərbaycan AQS çərçivəsində üzərinə götürdüyü öhdəliklərə, ümumilikdə isə, Avropaya iqtisadi integrasiya olunmaq hədəflərinə sadıqdır. Bu isə təsadüfi deyildir. Belə ki, ölkə prezidenti möhtərəm İlham Əliyev bunu açıq şəkildə bəyan edir: “Azərbaycan qabaqcıl dünya standartlarını və yüksək inkişaf hədəflərini ona görə qəbul etməyib ki, bunu beynəlxalq təşkilatlar tövsiyə edir. Bu, sadəcə olaraq, Azərbaycan dövlətinin seçdiyi inkişaf yoludur”.

Ölkədə demokratikləşmənin və onun ardınca gələn liberallaşmanın ilkin şərtləri *iqtisadi modernləşmə + mərhələli demokratikləşmə = vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması* prosesinin başlanğıcı sxeminin reallaşdırılmasını təmin edən mühüm iqtisadi dəyişikliklər nəticəsində yaranır [17, s.34]. Elə bu səbəbdən də, Aİ tərəfindən irəli sürülən ümumi tələblər fonunda, ölkədə vətəndaş cəmiyyəti *iqtisadiyyatın modernləşməsi → ictimai həyatın demokratikləşməsi → milli məkanın sistemli liberallaşması* paradigması gerçəkləşdikcə formalaşacaqdır [15, s.49].

Azərbaycan regionda balanslaşdırılmış siyasət aparan, iqtisadi baxımdan güclü, demokratiyanın inkişafı yoluna sadıq dövlətdir. Bu siyasət hətta qlobal iqtisadi böhran şəraitində belə, Azərbaycana dinamik inkişaf edən ölkə olmağa imkan vermişdir. 2008-ci ildə dünyada başlayan iqtisadi böhran Azərbaycanda 1993-cü ildən etibarən həyata keçirilən siyasi və iqtisadi kursun alternativsizliyini və doğruluğunu bir daha sübut etdi. Prezident İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, bu böhran bütün dövlətlər üçün həqiqət anı oldu. Azərbaycan iqtisadiyyatı öz davamlı inkişafını qoruyub saxladı [5]. Azərbaycan dünyanın bir çox inkişaf etmiş dövlətlərinin böhran zamanı gəldikləri nəticəni, yəni böhrandan çıxmaq üçün tətbiq etdikləri vasitə və üsulları, həyata keçirdikləri islahatları 1993-ci ildən başlayaraq sistemli şəkildə reallaşdırmışdır. Bütün bu amillər Azərbaycanın beynəlxalq mövqeyini gücləndirir, onun siyasi və iqtisadi əhəmiyyətini artırır.

Avropaya integrasiyanı genişləndirmək siyasəti yürüdən Azərbaycanın Avratlantik məkanı ilə sıx əməkdaşlığı xarici siyasətin özəyi olaraq qalır. Bununla bərabər, Aİ-nin “Yeni qonşuluq siyasəti” Aİ çərçivəsində strateji qarşılıqlı münasibətlər yaradılmasının mühüm perspektiv elementi kimi çıxış edir. Eyni zamanda, unutmamaq olmur ki, Azərbaycan mühüm nəqliyyat kanalı və energetika resursları deməkdir, enerji daşıyıcılarından istifadə etmək imkanı isə yeni yaradılan geostrateji üçbucaqların və ittifaqların əsas qayğısına, bəlkə də, onların rəqabət elementinə çevrilə bilər. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev bununla əlaqədar demişdir: “İndi Aİ-nin sərhədləri bizim regionumuza daha da yaxınlaşır.

Azərbaycan Aİ-nin “Yeni qonşuluq siyasəti”nə daxil edilibdir. Ona görə də, bizim regionumuzda əsas götürüləcək meyarlar Aİ-də mövcud olan meyarlara çox bənzər olacaqdır. Azərbaycan ilə Aİ arasında çox güclü enerji dialoqu aparılmaqdadır. Bizim nəqliyyat imkanlarımız, istismara verilmiş boru kəmərləri regionda tamamilə yeni bir vəziyyət yaradır. Xəzər regionunun dünya üçün enerji təchizatı məsələsində oynadığı rol get-gedə daha da artacaqdır” [14, s.64].

FƏSİL III. Azərbaycanın Avropa İttifaqı ölkələri ilə iqtisadi əməkdaşlığının perspektivləri və inkişaf yolları

3.1. Azərbaycanın Avropa İttifaqı ilə iqtisadi əməkdaşlığının müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi

Əvvəlki bölmələrdə aparılan araşdırmalar göstərdi ki, AQS çərçivəsində tərəfdaş ölkələrin Aİ ilə əməkdaşlığının mühüm istiqamətlərindən biri ölkədə aparılan sosial-iqtisadi islahatlara dəstək verilməsidirsə, digər bir mühüm istiqamət, tərəfdaş ölkələr arasında iqtisadi əməkdaşlığın inkişafını şərtləndirən aşağıdakı üstünlüklərin reallaşdırılmasından ibarətdir: müqayisəli üstünlüklərdən istifadə olunması, başqa sözlə, tərəfdaş ölkələrin daha az xərclərlə istehsal edə biləcəkləri mal və xidmətlər üzrə ixtisaslaşmasına nail olunması; daha geniş Aİ bazarlarına hədəflənmiş kütləvi istehsalın üstünlüklərindən istifadə olunması (miqyas effekti); rəqabət mübarizəsinin güclənməsi nəticəsində istehsal və bölgünün effektivliyinin daha da yüksəlməsi.

Aİ qeyd edilən potensial üstünlüklərin reallaşdırılması üçün AQS çərçivəsində bazara çıxışın asanlaşdırılması, ticarətin liberallaşdırılması, Aİ daxili bazarında pay əldə etmək imkanının genişləndirilməsi, maliyyə və texniki dəstəkdən yararlanma və digər bu kimi istiqamətlərdə konkret tədbirlər həyata keçirir.

Mühüm əhəmiyyət kəsb edən belə tədbirlərdən biri kimi, tərəfdaş ölkənin ticarət və iqtisadi sahədə Aİ-ə integrasiyasını dərinləşdirmək, eləcə də ölkə məhsullarının Avropa bazarlarına çıxışını daha da asanlaşdırmaq üçün Ümumiləşdirilmiş Güzəştlər Sistemi (GSP – Generalized System of Preferences) tətbiq edilir ki, bu da tərəfdaş ölkəyə Aİ bazarına xüsusi imtiyazlı şərtlərlə daxil olmaq imkanı təklif edir.

Azərbaycan da Avropanın qonşu ölkəsi kimi GSP proqramına daxil edilmişdir. GSP çərçivəsində ölkəmizdən Aİ-ə ixrac ediləcək və HS mal nomenklaturunda 97 qrupda təsnif edilən malların 68 qrupu gömrük rüsumundan tam azaddır. 10 mal qrupu isə advalor gömrük tariflərindən tam azad edilmişdir və bu mallara spesifik tariflər tətbiq edilir. Nəhayət, 11 mal qrupunda yer alan malların böyük hissəsi, yerdə qalan 8 mal qrupunda yer alan malların isə kiçik bir hissəsi gömrük rüsumlarından azad edilmişdir [90]. Ümumiyyətlə, harmonizə edilmiş əmtəə nomenklaturası üzrə mövcud olan 11000 mal qrupundan təxminən 50%-i gömrük rüsumundan azad edilmişdir və digər 50%-dən isə 3500 mal qrupu üzrə gömrük tarifləri azaldılmışdır.

Hazırda Azərbaycan Cənubi Qafqaz ölkələri arasında ticarət dövriyyəsinə görə Aİ-nin ən böyük tərəfdaşdır. Bunu nəzərə alaraq, Aİ Azərbaycanda özəl sektorun inkişafında, sahibkarlıq üçün şəraitin yaradılmasında, bu sahədə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsində və s. məsələlərdə çox maraqlıdır və bu istiqamətdə texniki yardım etməkdədir [6].

Cədvəl 3

Azərbaycan Respublikasının xarici ticarətinin dinamikası
(mlrd. ABŞ dolları ilə)

İllər	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
İdxal	1.2	1.7	2.6	3.5	4.2	5.3	5.7	7.2	6.1	6.6
İxrac	1.8	2.2	2.6	3.6	4.3	6.4	6.1	47.8	14.7	21.4
Dövriyyə	3.0	3.9	5.2	7.1	8.5	11.7	11.8	55.0	20.8	28.0
Balans	0.6	0.5	-0.04	0.1	0.1	1.1	0,3	40.6	8.6	14.8

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya yolunu seçmiş ölkəmizin xarici ticarət dövriyyəsi davamlı şəkildə artmışdır. Bu baxımdan, son on il üçün Azərbaycanın idxal və ixracının dinamikasını nəzərdən keçirmək məqsəduyğundur (Cədvəl 3).

Xarici ticarət dövriyyəsinin artması nəticəsində, son onillikdə ölkəmizin dünya ixracatında payı əhəmiyyətli şəkildə artaraq 2009-cu ildə 0.2% təşkil

etmişdir (Cədvəl 4). Müqayisə üçün bildirək ki, bu göstərici 2000-2004-cü illərdə orta hesabla 0.036% olmuşdur. Diaqram 1 Azərbaycanın xarici ticarətinin son qlobal iqtisadi böhran dövründəki dinamikasını daha əyani şəkildə təsəvvür etməyə imkan verir. Göründüyü kimi, hətta qlobal iqtisadi böhran dövründə də Azərbaycanın xarici ticarət göstəriciləri böhrandan əvvəlki dövrlə müqayisədə xeyli yüksək olmuşdur. Bu artımı şərtləndirmiş əsas amil qismində 2008-ci ildə dünya bazarında neftin qiymətinin əhəmiyyətli şəkildə yüksəlməsi çıxış etmişdir.

Cədvəl 4

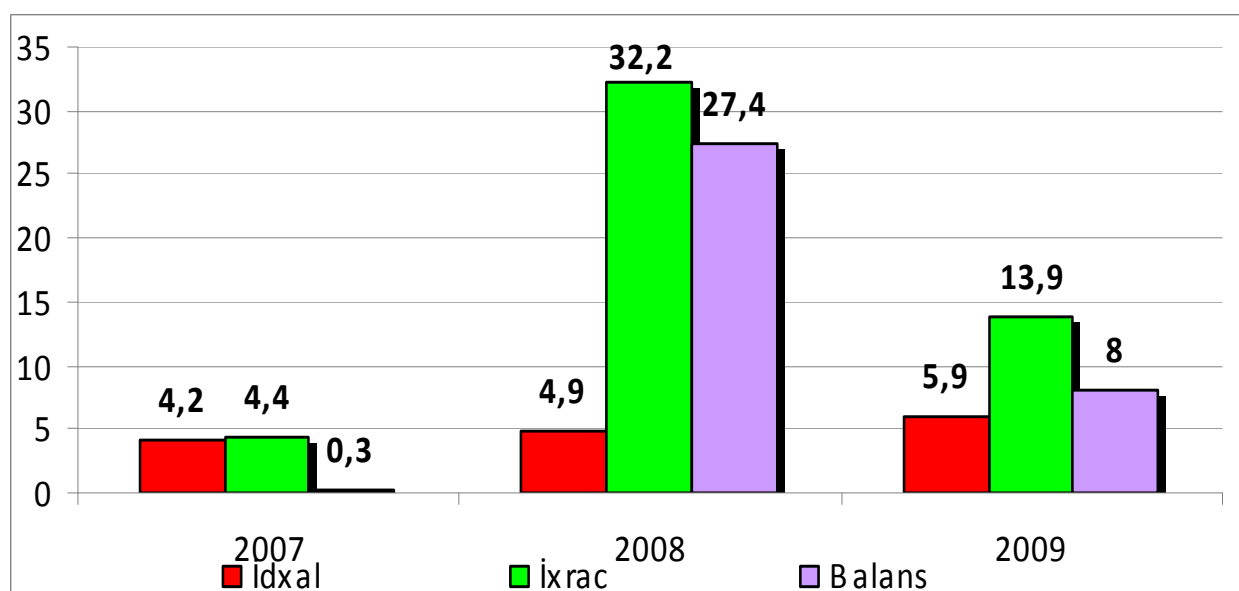
Azərbaycanın xarici ticarətinin dünya ticarətində (Aİ ölkələri arasında daxili ticarət istisna olmaqla) xüsusi çəkisi (faizlə)

İllər	2007	2008	2009
İdxal	0,1	0,1	0,1
İxrac	0,1	0,4	0,2

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi.

Diaqram 1.

2007-2009-cu illərdə Azərbaycanın xarici ticarətinin dinamikası
(mlrd. avro ilə)

Mənbə: Beynəlxalq Valyuta Fondunun xarici ticarət üzrə statistikasi.

Xarici ticarətin əmtəə strukturunun qeyri-neft və neft-qaz əmtəə qrupları üzrə təhlili göstərir ki, son dövrlərdə Azərbaycanda xarici ticarət dövriyyəsinin

həcmnin artması əsasən ixracın, xüsusilə də neft-qaz sektoru üzrə ixracın həcmnin artması və bu məhsullar üzrə dünya qiymətlərinin yüksəlməsi ilə şərtlənmişdir. Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın ixracında neft sektorunun payı 2008-ci ildə 97.03%, 2009-cu ildə 91.7% və 2010-cu ildə 94.14% təşkil etmişdir ki, bu da ixrac gəlirlərinin dünya enerji bazarının konyukturundan birbaşa asılılıqda olmasından xəbər verir (Cədvəl 5).

Cədvəl 5.

2005-2013-cu illərdə Azərbaycanın ümumi ixracında neft və qeyri-neft sektorlarının xüsusi çəkisi (faizlə)

İllər	2005	2006	2007	2008	2011	2013
Qeyri-neft	23.71	15.71	18.76	2.97	8.30	5.85
Neft və qaz	76.29	84.29	81.24	97.03	91.70	94.15

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi, www.intracen.org və müəllifin hesablamaları.

Təhlil göstərir ki, Azərbaycanın xarici ticarət göstəriciləri üzrə artım dinamikası Avropa iqtisadi məkanına daxil olan ölkələrlə ticarət üçün də xarakterikdir.

Cədvəl 6

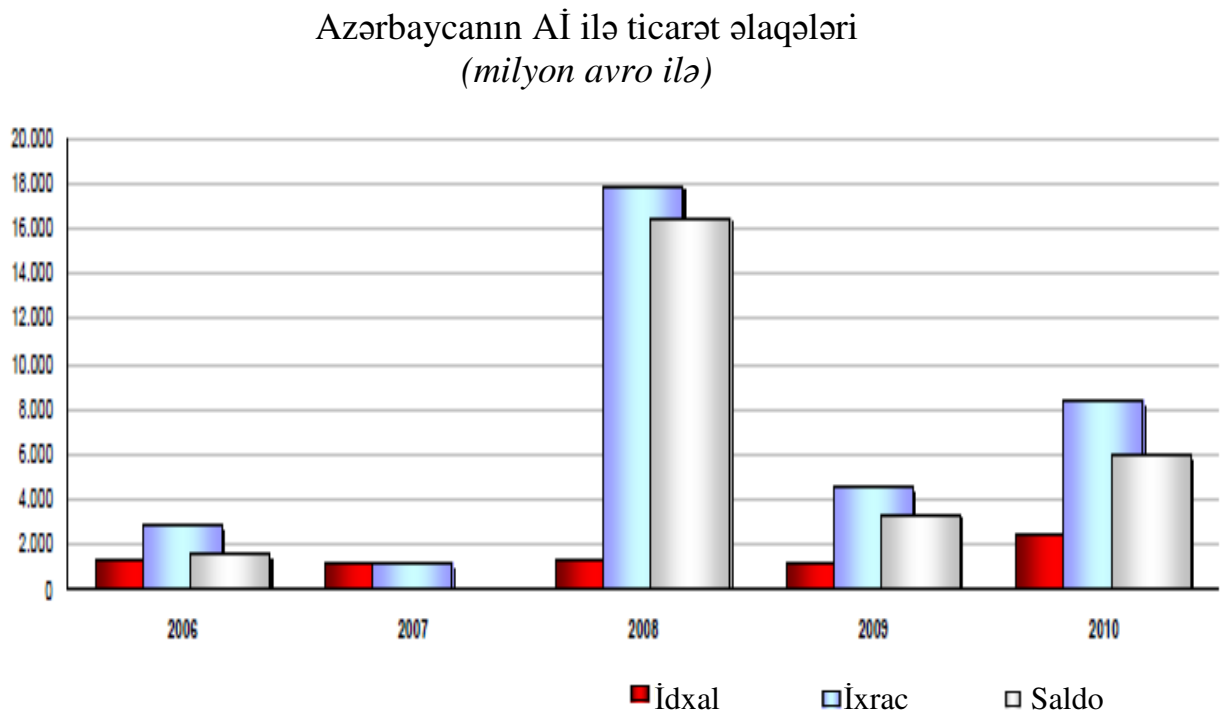
Azərbaycanın Avropa iqtisadi məkanı ölkələri ilə xarici ticarətinin dinamikası (min ABŞ dolları ilə)

İllər	İdxal	Dəyişmə (%-lə)	İxrac	Dəyişmə (%-lə)	Balans	Ticarət dövriyyəsi	Dəyişmə (%-lə)
2005	1315723	120.1	2387634	194.2	1071911	3703357	165.0
2006	1694157	128.8	3630555	152.1	1936398	5324712	143.8
2007	1733803	102.3	1610831	44.4	-122973	3344634	62.8
2008	2166002	124.9	27526727	1708.9	25360725	29692729	887.8
2011	1736190	80.2	6541342	23.8	4805152	8277532	27.9
2013	1084965	62.3	11373707	173.9	10288742	12458672	150.5
Orta illik artım (2005-2013)		103.1		382.9			239.6

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi və müəllifin hesablamaları.

Belə ki, 2012-cu ildə Azərbaycanın Avropa ölkələri ilə ümumi ticarət ticarət dövriyyəsinin həcmi 12.5 mlrd. ABŞ dolları, o cümlədən idxalın həcmi 1.1 mlrd. ABŞ dolları, ixracın həcmi isə 11.4 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdir. Bu dövr ərzində Aİ ölkələri ilə xarici ticarət saldosu müsbət 10.3 mlrd. ABŞ dolları olmuşdur (Cədvəl 6). 2005-2013-cü illəri əhatə edən son altı illik dövr ərzində Aİ ilə Azərbaycan arasında ticarətin həcmində sürətli artım müşahidə edilmişdir (Diaqram 2.2). Belə ki, bu dövr ərzində orta illik artım ticarət dövriyyəsi üzrə 239.6%, ixrac üzrə 382.9% və idxal üzrə 103.1% təşkil etmişdir.

Diaqram 2

Mənbə: Eurostat.

Cədvəl 7

2013-cü ildə Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsində
Avropa iqtisadi məkanı ölkələrinin xüsusi çəkisi
(min. ABŞ dolları ilə)

Ölkənin adı	İxrac	%	İdxal	%	Dövriyyə	%	Saldo
İtaliya	7044153.9	32.98	118302.1	1.79	7162456.0	25.62	6925841,8
Fransa	1856523.6	8.69	136135.5	2.06	1992659.1	7.13	1720388.1
İspaniya	178522.2	0.84	18999.6	0.29	197521.8	0.71	159522.6
Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya	6441.6	0.03	302757.2	4.59	309198.8	1.11	-296315.6

Birləşmiş Krallığı							
Yunanıstan	255012.6	1.19	12075.9	0.18	267088.5	0.96	242936.7
Bolqarıstan	136535.8	0.64	12929.9	0.20	149465.7	0.53	123605.9
Almaniya	607067.6	2.84	9906.3	0.15	616973.9	2.21	-597161.3
Niderland	128902.1	0.60	46417.1	0.70	175319.2	0.63	82485.0
Sloveniya	4.1	0.0	6088.5	0.09	6092.6	0.02	-6084.4
Rumıniya	94249.5	0.44	22939.9	0.35	117189.4	0.42	71309.6
Lüksemburq	126.7	0.0	9894.2	0.15	10020.9	0.04	-9767.5
Portuqaliya	224613.5	1.05	753.8	0.01	225367.3	0.81	223859.7
Belçika	1286.7	0.01	44500.0	0.67	45786.7	0.16	-43213.3
Avstriya	779.2	0.0	87573.8	1.33	88353.0	0.32	-86794.6
Polşa	5771.2	0.03	25721.1	0.39	31492.3	0.11	-19949.9
İsveç	99.5	0.0	42730.6	0.65	42830.1	0.15	-42631.1
Latviya	3896.3	0.02	6702.8	0.10	10599.1	0.04	-2806.5
Çexiya	233.7	0.0	37780.8	0.57	38014.5	0.14	-37547.1
Litva	2056.1	0.01	26196.0	0.40	28252.1	0.10	-24139.9
Kipr	37905.7	0.18	5408.5	0.08	43314.2	0.15	32497.2
Slovakiya	355.0	0.0	17878.8	0.27	18233.8	0.07	-17523.8
Danimarka	241.3	0.0	12998.8	0.20	13240.1	0.05	-12757.5
Estoniya	461.5	0.0	6652.1	0.10	7113.6	0.03	-6190.6
Finlandiya	24.7	0.0	39808.9	0.60	39833.6	0.14	-39784.2
Macarıstan	70.2	0.0	14269.5	0.22	14339.7	0.05	-14199.3
İrlandiya	26.5	0.0	7888.9	0.12	7915.4	0.03	-7862.4
Xorvatiya	787168.9	3.69	1902.4	0.03	789071.3	2.82	785266.5
Aİ-27 üzrə cəmi	11372529.7	53.24	1075213.0	16.29	12447742.7	44.52	10297316.7
Lixtenşteyn	0.0	0.0	7.1	0.0	7.1	0.0	-7.1
Norveç	1171.4	0.01	9633.8	0.15	10805.2	0.04	-8462.4
İslandiya	5.6	0.0	111.5	0.0	117.1	0.0	-105.9
Avropa iqtisadi məkanı üzrə cəmi	11373706.7	53.25	1084965.4	16.44	12458672.1	44.56	10288741.3

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi.

Təbii ki, Aİ iqtisadiyyatı ilə Azərbaycan iqtisadiyyatının həcmi müqayisə olunmayacaq dərəcədə fərqli olduğu üçün, Aİ-nin xarici ticarətində Azərbaycanın xüsusi çəkisi çox aşağıdır (Cədvəl 2.7).

Cədvəl 8

Aİ-nin xarici ticarətində Azərbaycanın xüsusi çəkisi
(faizlə)

İllər	2011	2012	2013
İdxal	0,50%	0,70%	0,60%
İxrac	0,10%	0,20%	0,10%

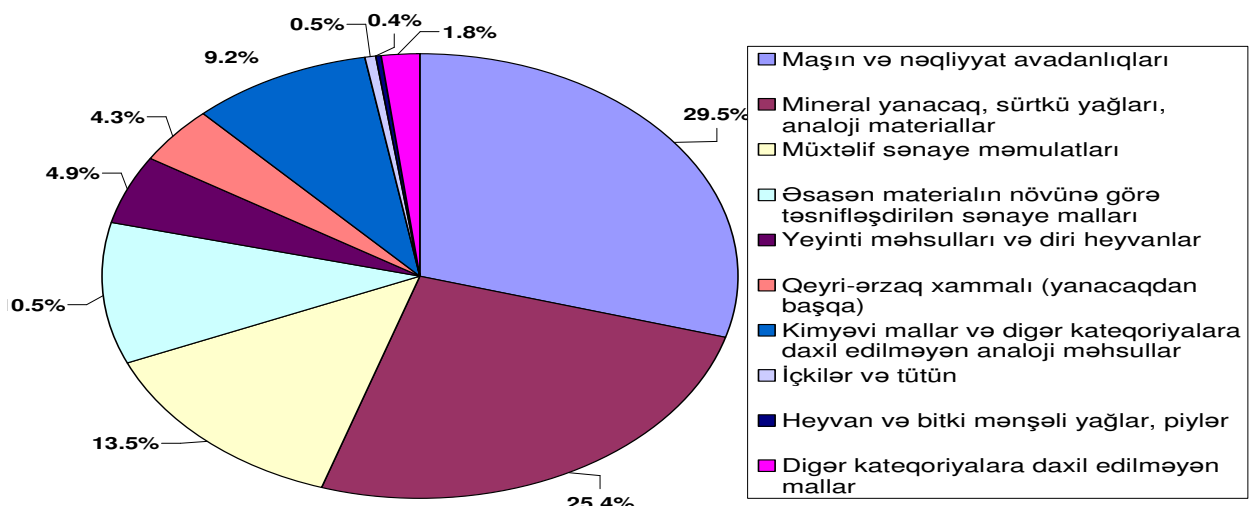
Mənbə: AvroStat.

Statistik hesablamalar göstərir ki, hazırkı göstəricilərə əsasən Azərbaycan Aİ-nin idxalında 33-cü, ixracında 60-cı və ümumi ticarət dövriyyəsində 39-cu yeri tutur. Bundan başqa, MDB ölkələrindən Aİ-yə edilən ixracın 5%-i və MDB ölkələrinin Aİ-dən idxalının 1,6%-i Azərbaycanın payına düşür.

Azərbaycanla Aİ arasında idxal və ixracın əmtəə strukturunun təhlil edilməsi üçün Aİ-nin bütövlükdə idxal-ixracının əmtəə dövriyyəsinin nəzərdən keçirilməsi məqsədəuyğundur. Şəkil 1-dən göründüyü kimi, Aİ-nin idxalının əmtəə strukturunda əsas yeri maşın və nəqliyyat avadanlıqları (29.5%), mineral yanacaq, sürtkü yağları və analoji məhsullar (25.4%), müxtəlif sənaye məmulatları (13.5%), kimya məhsulları (9.2%) tutur. Maraqlıdır ki, Aİ-nin ixracının da əsas hissəsini məhz adı çəkilən məhsullar təşkil edir. Belə ki, Şəkil 2.2-də olan məlumata əsasən Aİ-nin ixracında maşın və nəqliyyat avadanlıqları (42.5%), kimya məhsulları (17.5%), əsasən materialın növünə görə təsnifləşdirilən sənaye malları (12.7%), müxtəlif sənaye məmulatları (10.4%) üstünlük təşkil edir.

Şəkil 1

Beynəlxalq Standart Ticarət Təsnifatı üzrə Aİ-nin idxalının əmtəə strukturu

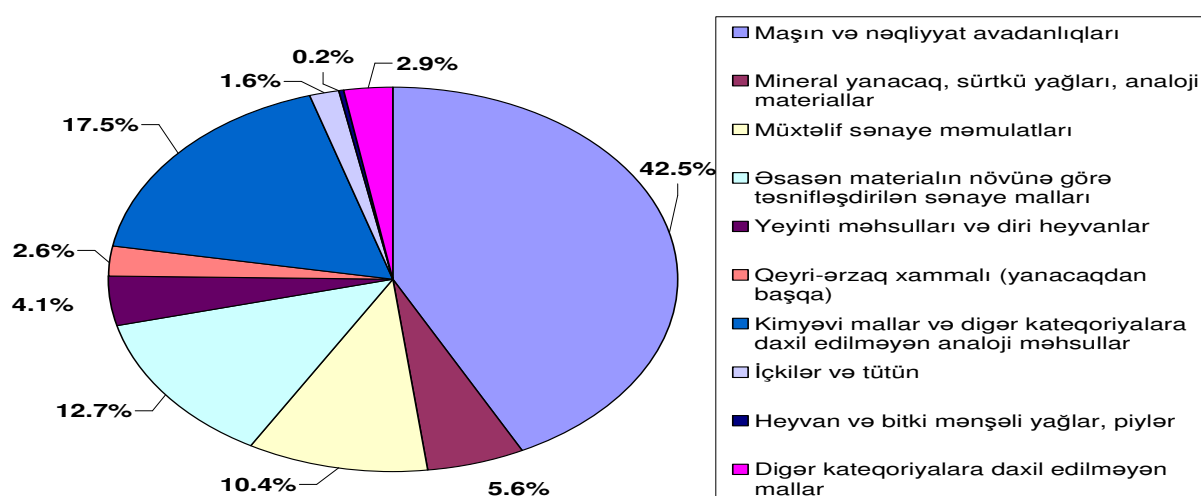
Mənbə: Eurostat.

Aİ-nin ümumi idxal və ixracı üçün xarakterik olan mənzərə Aİ ilə Azərbaycan arasında qarşılıqlı ticarətin məzmununu şərtləndirir. Artıq qeyd etdiyimiz kimi,

aşağıdakı cədvəl göstərir ki, dünya üzrə ticarətdə olduğu kimi, Azərbaycanın Avropaya ixracında (Avropanın Azərbaycandan idxalında) da yanacaq və mədənçıxarma məhsulları, Azərbaycanın Avropadan idxalında (Avropanın Azərbaycana ixracında) isə maşın və nəqliyyat avadanlıqları üstünlük təşkil edir.

Şəkil 2

Beynəlxalq Standart Ticarət Təsnifatı üzrə Aİ-nin ixracının əmtəə strukturu

Mənbə: Eurostat.

Cədvəl 9-dən göründüyü kimi, Azərbaycanın Avropaya ixracının 99%-i mineral yanacaq, sürtkü yağları və analogi məhsullardan ibarətdir. Şək. 3 və Şək. 4 Azərbaycanla Aİ arasında ticarətin əmtəə strukturunu daha aydın şəkildə ifadə edir.

Cədvəl 9

2013-cu ildə Aİ-27 ölkələrinin Azərbaycanla əmtəə ticarətinin strukturu (milyon avro ilə)

	Aİ-nin Azərbaycandan idxalı	Aİ-nin Azərbaycana ixracı
Maşın və nəqliyyat avadanlıqları	31	1106
Mineral yanacaq, sürtkü yağları, analogi materiallar	9690	20
Müxtəlif sənaye məmulatları	4	544
Əsasən materialın növünə görə təsnifləşdirilən sənaye malları	7	268
Yeyinti məhsulları və diri heyvanlar	17	95
Qeyri-ərzaq xammalı (yanacaqdan başqa)	4	15
Kimyəvi mallar və digər kateqoriyalara daxil edilməyən analogi məhsullar	8	215
İçkilər və tütün	1	72
Heyvan və bitki mənşəli yağlar, piylər	0	3

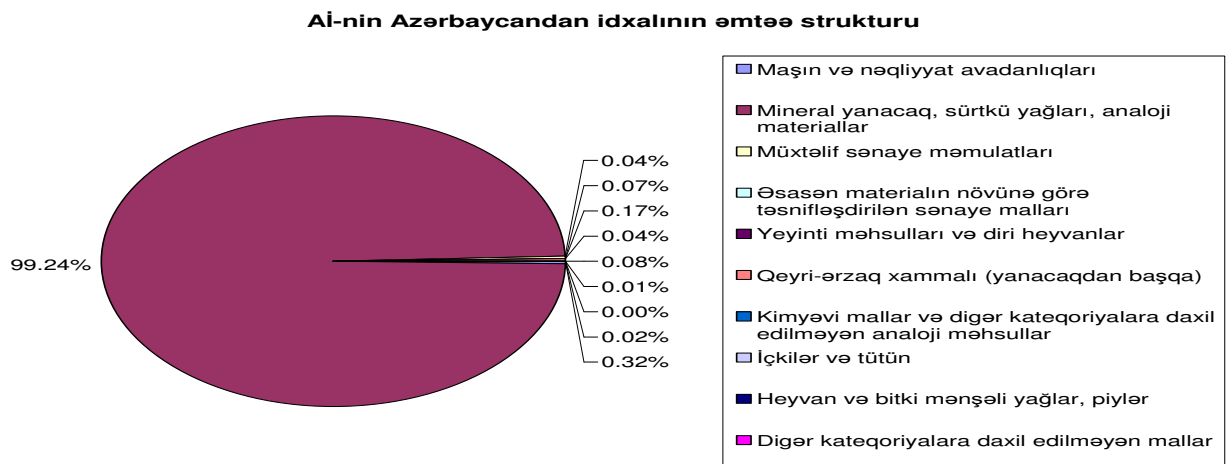
Digər kateqoriyalara daxil edilməyən mallar	2	5
Cəmi	9764	2343

Mənbə: Eurostat.

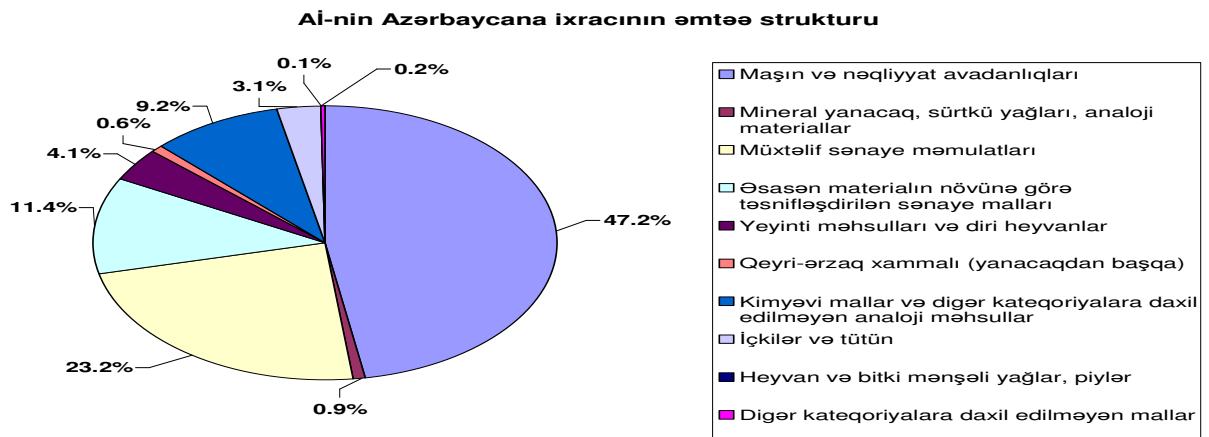
Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Aİ-nin ümumi idxalında 0,6%-lik paya malik olsa da, mineral yanacaq məhsulları üzrə idxalında 2,5%-lik paya malikdir. Aİ-nin yanacaq məhsulları üzrə idxalında Azərbaycan öz xüsusi çəkisinə görə 8-ci yerdə olan ölkədir. Bu faktlar iqtisadiyyatının ümumi həcminə görə kiçik ölkə hesab olunan Azərbaycanın Aİ-nin enerji məhsulları ilə təminatında mühüm rol oynamasını bir daha əyani şəkildə nümayiş etdirir.

Eyni zamanda, bu fakt hazırda Azərbaycanın Aİ tərəfindən tətbiq edilən güzəştli ticarət siyasətindən kifayət qədər bəhrələnmədiyini də göstərir. Belə ki, qeyri-neft sektoru məhsulları üzrə Azərbaycana verilən güzəştlərdən ən yaxşı halda 58,5% istifadə edilmişdir (Cədvəl 10).

Şəkil 3

Şəkil 4

Mənbə: Eurostat.

Cədvəl 10

Azərbaycan və Gürcüstanın Avropa İttifaqının GSP proqramından istifadə səviyyəsinin müqayisəli təhlili (*milyon avro ilə*)

		2005	2006	2007	2008	2009
GSP tətbiq edilə biləcək mallar	Azərbaycan	122,7	363,7	122,1	48,2	60,5
	Gürcüstan	122,8	98,4	114,2	131,0	-
GSP-dən istifadə səviyyəsi	Azərbaycan	49,1	31,9	30,9	19,9	35,41
	Gürcüstan	95,7	76,4	82,3	105,5	-
GSP-dən istifadə nisbəti, faizlə	Azərbaycan	40,0	8,8	25,3	41,3	58,5
	Gürcüstan	77,9	77,6	72,1	80,5	-

Mənbə: İqtisadi İnkişaf Nazirliyi.

Qeyri-neft məhsulları ixracı üzrə Aİ-nin GSP sistemi çərçivəsində böyük güzəştlər əldə etmək hüququna malik olsaq da, hazırda bu güzəştlərdən istifadə səviyyəsinin xeyli aşağı olmasının bir sıra səbəbləri var. Şübhəsiz ki, Azərbaycan mallarının Avropa bazarlarına çıxışı yolunda ən böyük maneə standartlaşdırma sahəsindəki vəziyyətlə əlaqədardır. Yerli istehsalçılar Avropa bazarlarında bir çox sektorlar üzrə mövcud qaydalara (texniki standartlar, keyfiyyət, sağlamlıq və təhlükəsizlik məsələləri) lazımi səviyyədə əməl edə bilmirlər. Habelə, malın mənşəyinin müəyyən edilməsi, texnoloji tələblərə riayət olunması və tələb olunan sənədlərin əldə edilməsindəki çətinliklər, eləcə də bunun üçün lazım olan xərclərin yüksək olması kimi problemlər də qeyd olunmalıdır.

Aparılan təhlillər göstərir ki, Azərbaycanın AİM-ə daxil olan ölkələr, o cümlədən Aİ ilə xarici ticarət əlaqələrində aşağıdakı problem və maneələr mövcuddur:

- Azərbaycan idxal məhsullarının sayına nisbətə xeyli az sayda məhsul ixrac edir. Ölkənin ixrac etdiyi mallar arasında əsas yeri xammal və enerji daşıyıcıları tutur. Bundan əlavə, ixrac edilən enerji məhsullarının çeşidi də məhduddur;

- Ölkə ixracında qeyri-neft, son və yüksək texnoloji məhsulların payı azdır;
- Azərbaycan məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına ehtiyac var;
- Satış kanallarının müəyyən edilməsinə yönəlmiş xarici bazarlarda marketing təhlili işinin təşkili təkmilləşdirilməlidir;

- Ölkədə istehsal oluna bilən maşın və avadanlıq, qara və əlvan metallurgiya sənayesi məhsulları, kimya və neft-kimya məhsulları və bəzi istehlak məhsullarının idxalının artması müşahidə olunur;

- Son illərdə Azərbaycanın ixracda (xüsusən neft və neft məhsulları üzrə) əsas tərəfdaşı olan İtaliyanın və Fransanın bazarlarına Azərbaycan mallarının çıxışı sahəsində advalor tarif ekvivalenti ilə ifadə olunmuş tarif proteksionizminin səviyyəsi (2008-ci il üçün) 66%-ə bərabərdir. Şübhəsiz ki, bu, xeyli yüksək göstəricidir (beynəlxalq ticarət təcrübəsində 50%-ə yaxın göstərici artıq çox yüksək hədd hesab olunur);

- Azərbaycan məhsullarının ixrac bazarlarında digər ölkələrin təchizatçıları tərəfindən kəskin və bəzi hallarda isə qeyri-sağlam rəqabətin olması;

- Azərbaycanın qeyri-neft ixracı Aİ-nin Ümumi Güzəştlər Sistemi çərçivəsində böyük güzəştlər əldə etmək hüququna malik olsa da, hazırda bu güzəştlərdən istifadə səviyyəsi xeyli aşağıdır (2009-cu ildə təqribən 58,5%);

- İstehsalçılar xarici bazarlarda, xüsusən də Qərb bazarlarında bir çox sektorlar üzrə mövcud qaydalara (məsələn, texniki standartlar, keyfiyyət, sağlamlıq və təhlükəsizlik məsələləri) lazımi səviyyədə əməl etmir və ya onların bu bazarlara

effektiv çıxış imkanları yoxdur. Xüsusilə, standartlaşdırma sahəsindəki vəziyyət Azərbaycan mallarının Avropa bazarlarına çıxışı yolunda böyük maneədir.

Beləliklə, belə qənaətə gəlmək olar ki, Azərbaycanın AI ilə ticarət əlaqələrinin yuxarıda göstərilən problemlərin həlli nəzərdə tutulmaqla təkmilləşdirilməsi bu istiqamətdə potensial imkanların daha çox və səmərəli reallaşdırılmasına, eləcə də bu vaxta qədər əldə olunmuş uğurların artırılmasına səbəb olardı.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycanın Avropa ilə ticarət əlaqələrinin əsasında enerji sektorunun dayanması ölkəmizin Avropa ölkələri ilə birgə uğurla reallaşdırdığı enerji layihələri ilə bağlıdır. 1994-cü ildə imzalanmış “Əsrin müqaviləsi” ilə Azərbaycanın Avropa ölkələri, eləcə də dünyanın digər aparıcı ölkələri ilə enerji sektorunda uğurlu əməkdaşlığının əsası qoyulmuşdur.

Azərbaycanın neft sənayesi tarixində ən böyük hadisə kimi qiymətləndirilən və mühüm siyasi və iqtisadi əhəmiyyətə malik olan “Əsrin müqaviləsi” Xəzər dənizinin Azərbaycana məxsus sektorunda yerləşən “Azəri”, “Çıraq” və “Günəşli” (AÇG) yataqlarının işlənməsi üzrə imzalanmışdır. Bu müqavilə çərçivəsində Böyük Britaniya və Norveçlə bərabər, ABŞ, Yaponiya, Rusiya Səudiyyə Ərəbistanı və Türkiyə dövlətlərinin tanınmış şirkətlərinin Azərbaycanın neft sənayesinə iri həcmli investisiya qoymağa razılıq vermələri digər yataqların işlənməsi problemini də həll etmişdir. Belə ki, bu müqavilə sonradan 19 ölkəni təmsil edən 41 neft şirkəti ilə daha 26 sazişin imzalanmasına yol açmışdır.

“Əsrin müqaviləsi”ndə Böyük Britaniyanın BP şirkəti 34,14% paya malik olmaqla layihənin operatoru kimi çıxış edir. Norveçin Statoil şirkəti isə bu layihədə 8,56% paya malikdir [120]. Beləliklə, Avropa ölkələri Azərbaycanın neft yataqlarının işlənilməsi üzrə ən böyük enerji layihəsinin əsas iştirakçılarıdır.

Hazırda AÇG yatağı üzrə illik neft hasilatı 40 milyon tondan artıqdır və bu vaxta qədər bu yataq üzrə 200 milyon ton neft dünya bazarına çıxarılmışdır. AÇG-nin işlənməsinə çəkilən xərcləri və xarici neft şirkətlərinin payını çıxıldıqdan sonra

Azərbaycanın qazancı natural ifadədə 85 milyon ton “qara qızıl” həcmində olmuşdur.

Layihənin operatoru BP-nin hesablamalarına görə, müqavilə müddətinin tam başa çatdığı dövrə qədər (12 dekabr 2029-cu il) AÇG-dən daha 730 milyon ton neft hasil etmək mümkündür. ARDNŞ-ın geoloqlarının hesablamalarına görə isə, AÇG-dən çıxarıla biləcək neft ehtiyatlarının həcmi 923 milyon ton təşkil edir.

“Əsrin müqaviləsi” üzrə hasil edilən neftin ixrac əməliyyatları hazırda 3 marşrut üzrə həyata keçirilir ki, bunların ikisi boru kəmərləri (Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı-Supsa) və biri isə dəmir yoludur (Bakı-Batumi).

Şərq-Qərb enerji dəhlizinin əsasını təşkil edən Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) neft kəməri AÇG-dən çıxarılan neftin Aralıq dənizi vasitəsilə Avropa bazarlarına ixracında mühüm rol oynayır. BTC Azərbaycanın açıq dənizlərə çıxışını asanlaşdırmaqla yanaşı, Orta Asiyanın neft hasil edən dövlətləri üçün Rusiya ərazisindən keçməklə Qara dənizə çıxan neft kəmərlərinə alternativ marşrut kimi çıxış edir. Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyənin ərazisindən keçən və məhsuldarlığı ildə 50 mln. ton təşkil edən bu kəmərlər 2005-ci ildən işə salınmışdır. BTC-nin əhəmiyyəti həm regionun neft istehsalçı-dövlətləri, həm də Avropanın neft istehlakçı-dövlətləri üçün ildən-ilə artır. BTC layihəsi üzrə yaradılmış konsorsiumun da əsas iştirakçıları Avropa şirkətləridir. Belə ki, bu layihədə BP şirkəti (Böyük Britaniya) 30,1%, Statoil (Norveç) 8,71%, Total (Fransa) 5% və ENI (İtaliya) 5% paya malikdir [120].

Əhəmiyyətinə görə ACG neft yatağı ilə müqayisə oluna biləcək “Şah-Dəniz” qaz yatağının işlənilməsi üzrə bağlanmış müqavilədə də Avropa ölkələri mühüm iştirakçılardır. Belə ki, bu layihədə Böyük Britaniyanın BP şirkəti 25,5%, Norveçin Statoil şirkəti 25,5% və Fransanın Total şirkəti 10% paya malikdir [120]. “Şah-Dəniz” layihəsinin də operatoru BP şirkətidir.

“Şah-Dəniz” layihəsinin Azərbaycan üçün ən mühüm əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, ölkəmiz məhz bu yataq hesabına özünün mavi yanacağa olan tələbatını tam təmin etmişdir. Bu isə Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində

həlledici rol oynamışdır. Təbii ki, “Şah-Dəniz” layihəsinin digər bir mühüm əhəmiyyəti Azərbaycanın təbii qaz ixracı imkanlarının artması və bununla da ölkəmizin Avropanın təbii qaza olan tələbatının ödənilməsində rolunun artması ilə xarakterizə olunur.

Hazırda “Şah-Dəniz” yatağından hasil edilən qazın bir hissəsi Cənubi Qafqaz Boru Kəməri (CQBK) – Bakı-Tbilisi-Ərzurum vasitəsilə Bakıdan Türkiyənin Ərzurum şəhərinə nəql edilir. Məhsuldarlığı ildə 30 mlrd. m³ olan bu kəmər BTC-yə paralel çəkilmişdir. 2007-ci ilin mart ayında Şahdəniz qazının ilk partiyası bu kəməre vurulmuşdur. Türkiyə ilə bağlanmış müqaviləyə müvafiq olaraq Türkiyə 15 il ərzində 91,0 mlrd. m³ qaz alacaqdır [23, s.124]. Ərzurum şəhərindən CQBK Türkiyənin daxili qaz kəmərləri şəbəkəsinə qoşulacaq ki, bu da Azərbaycan qazının Türkiyənin qərbinə nəql olunaraq Cənubi Avropa ölkələrinə çıxmasına imkan yaradacaqdır. 2002-ci ilin mart ayında Yunanıstan və Türkiyə Ankaradan Komotiniyə qədər boru kəməri çəkmək haqqında saziş imzaladılar. Beləliklə, Azərbaycan qazını Türkiyə ilə bərabər Yunanıstana, həmçinin İtaliyaya, Balkan yarımadasına və başqa Avropa ölkələrinə ixrac etmək mümkün olacaqdır. Gələcəkdə Qazaxıstan da bu kəməre qoşulmaqla, öz qazını Avropa bazarlarına nəql etmək niyyətindədir.

Azərbaycan özünün neft-qaz ehtiyatlarının Avropa bazarlarına alternativ marşrutlarla ixrac olunmasında, yəni ixrac kanallarının diversifikasiyasında maraqlıdır. Bu yanaşma ölkə başçısı cənab İlham Əliyev tərəfindən rəsmi şəkildə daim bəyan olunur: “Müstəqil ölkə olaraq biz öz enerji siyasətimizi 1990-cı illərin ortalarından bu günə qədər aparırıq və bu baxımdan Azərbaycanın siyasəti çox açıq, səmimi, şəffaf olmuşdur. Biz milyardlarla dollar xarici sərmayə cəlb edə bildik və bu gün artıq bizim müxtəlif marşrutlarımız vardır. Bizim 7 boru kəmərimiz mövcuddur. Bu infrastruktur neft və qaz yataqlarımızdan enerji resurslarımızı müxtəlif istiqamətlərdə nəql etməyə imkan yaradır... Bu gün isə biz enerji inkişafımızın yeni bir mərhələsindəyik və Avropa təsisatları ilə münasibətlərimiz bizim üçün çox əhəmiyyətlidir. Enerji təhlükəsizliyi məsələsi,

enerji təchizatının şaxələndirilməsi hasilatçılar, istehlakçılar, tranzit ölkələr üçün eyni dərəcədə vacibdir” [119].

Bu baxımdan, Azərbaycan mövcud ixrac kəmərləri ilə bərabər, yenilərinin də çəkilməsini, o cümlədən də Xəzəryanı regiondan Avropaya təbii qazın nəqlini nəzərdə tutan Nabucco qaz kəmərinə tam dəstəkləyir.

Nabucco kəməri vasitəsilə Mərkəzi Asiyanın təbii qaz ehtiyatlarının Rusiyadan keçməməklə Avropa ölkələrinə, ilk növbədə Avstriya və Almaniyaya nəql olunması planlaşdırılır. Layihə gücü ildə 26-32 mlrd. m³ olan bu kəmərin tikintisinə dair konsorsiumda OMV Gas GmbH (Avstriya), Botaş (Türkiyə), Bulgargaz (Bolqarıstan), S.N.T.G.N. Transgaz S.A. (Rumıniya), MOL Natural Gas Transmission Company Ltd. (Macarıstan) və RWE (Almaniya) şirkətləri iştirak edirlər. Qaz kəmərinin 2015-ci ildə istismara verilməsi nəzərdə tutulur [117].

Bu layihə üzrə nəql etmək üçün Xəzər, Orta Asiya və yaxın Şərqdən təbii qazın alınması nəzərdə tutulsa da, hazırda Azərbaycan Nabucco layihəsinin təchizatçısı kimi çıxış edəcəyinə dair mövqeyini açıq şəkildə ortaya qoyub. Bu mövqenin rəsmi ifadəsi kimi Azərbaycan Prezidenti ilə Avropa Komissiyasının Prezidentu arasında 2011-ci ilin yanvarında Bakıda Cənub qaz dəhlizi ilə bağlı Birgə bəyannamə imzalanmışdır ki, bu da “Cənub dəhlizi” çərçivəsində əsas layihə olan Nabucco üçün əlverişli zəmin yaradır. Bununla da, ölkəmiz Avropanın enerji təchizatı ilə bağlı sadıq tərəfdaş olduğunu bir daha nümayiş etdirmişdir.

Azərbaycanın Avropanın enerji təchizatında oynadığı rol, ən əsas etibarlı tərəfdaş olması, təbii olaraq, Avropa rəsmiləri tərəfindən də yüksək qiymətləndirilir. Avropa Komissiyasının Prezidenti Joze Manuel Barrozunun ölkəmizə səfəri zamanı səsləndiridiyi fikirlərdən bunu aydın görmək olar: “Hesab edirik ki, bizim enerji sahəsində əməkdaşlığımız çox yaxşı qurulubdur. Mən Prezident İlham Əliyevlə ikitərəfli dialoq apardım. Azərbaycan bu sahədə Aİ-nin etibarlı tərəfdaşdır. Biz hesab edirik ki, Azərbaycan həm hasilatçı, həm tranzit ölkə kimi çox mühüm rol oynayır. Əslində, Azərbaycan şaxələndirmə məsələsinə ilk yol açan bir ölkə rolunu oynayır. Çünki biz bilirik ki, hələ Azərbaycan 1990-cı

illərin ortalarında Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri layihəsinin həyata keçirilməsi təşəbbüsü ilə çıxış etmişdi. İndi isə artıq növbə qazındır. Elə buna görə də biz bu gün Cənub qaz dəhlizi ilə bağlı Birgə bəyannaməni imzaladıq. Bu da Aİ-nin Azərbaycan qazını birbaşa almasına imkan yaradacaqdır. Bu dəhlizin yaradılması bizim müştərək strateji marağımızdan irəli gəlir” [119].

Azərbaycanın Avropa ilə iqtisadi əməkdaşlığının mühüm istiqamətlərindən biri də TRACECA nəqliyyat layihəsi çərçivəsində əməkdaşlıqdır. Azərbaycan hökumətinin aktiv dəstəyi ilə həyata keçirilən TRACECA layihəsi üzrə göstəricilər, böhranla əlaqədar 2009-cu il istisna olmaqla, stabil artıma malikdir (Cədvəl 11).

Cədvəldən göründüyü kimi, Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizində tranzit yük daşımaları və sərnəşin daşımalarının həcmi hətta böhran ilində də artıma malik olmuşdur. TRACECA layihəsi çərçivəsində Azərbaycanın əldə etdiyi gəlir 2010-cu ildə 2005-ci ilə nisbətən yük daşımaları üzrə 1.7 dəfə, sərnəşin daşımaları üzrə isə 2.7 dəfə artmışdır.

Cədvəl 11

**Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizinin Azərbaycan hissəsində
nəqliyyatın fəaliyyətinin əsas göstəricilərinin dinamikası**

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Yük daşınması, <i>mln. ton</i>	29.1	46.7	48.8	47.9	51.3	47.4	51.7
o cümlədən tranzit yük daşınması, <i>mln. ton</i>	8.6	15.1	12.0	11.0	11.8	13.3	16.0
Yük dövriyyəsi, <i>mln. ton/km</i>	8.4	13.4	13.9	12.7	13.0	11.8	13.2
o cümlədən tranzit yük dövriyyəsi, <i>mln. ton/km</i>	3.6	6.7	5.4	4.9	5.4	5.9	7.1
Sərnəşin daşınması, <i>mln. sərnəşin</i>	152.1	158.7	163.8	179.5	192.2	206.7	223.2
Sərnəşin dövriyyəsi, <i>mln. sərnəşin/km</i>	3.0	3.4	3.5	3.9	4.1	4.4	4.7
Yük daşınmasından əldə olunan gəlir, <i>mln. manat</i>	113.9	191.7	198.7	210.2	262.6	268.5	322.2

Sərnişin daşınmasından əldə olunan gəlir, <i>mln. manat</i>	19.3	22.8	23.2	25.9	30.4	48.2	61.5
---	------	------	------	------	------	------	------

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Bu nailiyyətlərlə bərabər, qarşıda bir sıra vəzifələr də durur. Belə ki, Azərbaycanın TRACECA çərçivəsində yalnız tranzit ölkə kimi gəlir əldə etməsi ilə bərabər, nəqliyyat xidmətləri ixracının artırılması, həmçinin yerli istehsalçıların məhsullarının dünya bazarlarına çıxarılmasında yerli nəqliyyat müəssisələrinin payının yüksəldilməsi vəzifələri də aktualdır.

Hazırda Azərbaycan nəinki ümumi iqtisadi artım və xarici ticarət, o cümlədən birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi baxımından da regionda lider ölkədir. Azərbaycan, həmçinin mütləq ifadədə səhmdar kapitalının cəlb edilməsi üzrə dünyada ilk 20 ölkə sırasındadır. Bu, əsasən, iqtisadiyyatın aparıcı sektoru, yəni neft və qaz sənayesində əlverişli mühitin yaradılması ilə bağlıdır. Ölkə biznes fəaliyyətinin başlanmasının liberallaşdırılması və bürokratik əngəllərin azaldılmasına xidmət edən bir sıra praktiki qaydaların qəbul edilməsi vasitəsilə son illər ərzində ölkə daxilində investisiya fəaliyyəti üçün hüquqi çərçivənin tədricən təkmilləşdirilməsinə nail olmuşdur. Cədvəl 12-də son illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilmiş xarici investisiyaların dinamikası və strukturu əks olunmuşdur.

Cədvəl 12

Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilmiş xarici investisiyaların dinamikası
(*mln. ABŞ dolları ilə*)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Cəmi xarici investisiyalar	927.0	4893.2	5052.8	6674.3	6847.4	5468.6	8247.8
o cümlədən:							
Maliyyə kreditləri	262.9	698.4	983.5	1576.6	2357.9	1438.3	3405.9
Neft sənayesinə	546.1	3799.9	3422.3	4003.3	3350.7	2412.7	2955.3
Neft bonusu	-	1.0	17.0	68.2	3.5	1.0	2.0
Birgə müəssisələr və xarici firmalar	118.0	230.5	368.4	439.1	494.1	624.4	659.6
Digər investisiyalar	-	163.4	261.6	587.1	641.2	992.2	1225.0

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi.

Cədvəl 13

**Azərbaycan iqtisadiyyatına Avropa ölkələri tərəfindən yönəldilmiş
xarici investisiya qoyuluşları (min manatla)**

Ölkə	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Böyük Britaniya	1884732.4	1547680.4	1222640.1	1025571.7	800891.6	1247238.5
Norveç	256751.6	225336.3	213144.0	139034.2	70526.3	111866.2
Almaniya	88599.2	214433.5	36016.3	30099.1	300.5	700.0
Fransa	17122.1	19586.4	13314.1	27648.8	40573.9	29388.6
İtaliya	17122.1	11846.5	1716.2	777.7	803.7	321.9
İsveçrə	1024.3	85.4	3327.7	1690.3	25716.1	2179.7
Avstriya	-	45.4	969.3	968.6	2183.3	551.8
Yunanıstan	17838.0	-	-	-	-	-
Lüksemburq	29.7	59.2	18.1	2280.5	-	11.1
Çexiya	-	17830.3	22171.5	31438.4	34581.3	216695.1
Cəmi	2283219.4	2036903.4	1513317.3	1259509.3	975576.7	1608952.9
Avropanın cəmi xarici investisiya qoyuluşlarında payı, faiz	62.3	61.1	53.2	56.2	59.3	66.9

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi.

Göründüyü kimi, 2005-2010-cu illər ərzində ölkəyə cəlb edilmiş xarici investisiyaların həcmi 68.6%, o cümlədən qeyr-neft sektoru üzrə 5 dəfədən çox artmışdır. Ölkənin sabit iqtisadi və maliyyə göstəriciləri hesabına kredit reytinginin yüksəlməsi sayəsində xarici maliyyə institutları tərəfindən ayrılmış kreditlərin də həcmi 2005-2010-cu illər ərzində 5 dəfəyə qədər artmışdır.

Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, 2005-2010-cu illər ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilmiş xarici investisiya qoyuluşlarının orta hesabla 60%-i Avropa ölkələrinin payına düşmüşdür (Cədvəl 13).

2005-2010-cu illər ərzində Azərbaycana Avropa ölkələri tərəfindən yönəldilmiş investisiya qoyuluşlarının 90%-i məhz Böyük Britaniya və Norveç tərəfindən, məlum olduğu kimi əsas etibarilə neft sektoru üzrə olmaqla, həyata keçirilmişdir. Bunun nəticəsidir ki, təhlil aparılan dövr ərzində Böyük Britaniya və Norveç tərəfindən qoyulan investisiyaların həcmnin müvafiq olaraq 34.4% və 43.6% azalması hesabına, bütövlükdə Avropa mənbələri hesabına ölkəyə investisiya qoyuluşu göstəricisində 29.4% azalma baş vermişdir. Qeyd edək ki, 2010-cu ildə yenidən Böyük Britaniya və Norveç tərəfindən Azərbaycana xarici investisiya qoyuluşunun həcmində artım müşahidə olunmuşdur.

Eyni zamanda, 2010-cu il istisna olmaqla, Azərbaycanda Fransa, Çexiya,

habelə Avstriya mənşəli kapital qoyuluşlarının həcmində davamlı şəkildə artım qeydə alınmışdır.

Ümumiyyətlə, 2007-ci ildən etibarən Azərbaycanda əsas kapitalla qoyulan ümumi investisiyaların yarısından çoxunun qeyri-neft sektoruna yönəldilməsi faktına baxmayaraq, təhlil göstərir ki, bunun əksər hissəsi dövlət investisiyaları hesabına elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi, mənzil tikintisi, nəqliyyat, anbar təsərrüfatı və rabitə, təhsil, səhiyyə və sosial xidmətlər kimi qeyri-ticari sektorlara yönəldilmişdir. Ticari və qeyri-neft sektorlarında əsas kapitalla yatırılan investisiyaların məhdudluğu bu sektorlarda müasir texnologiyaların, yeniliklərin və yeni biznes imkanlarının çatışmazlığına, həmçinin yeni idarəetmə üsullarının tətbiqinin və müəssisələrin restrukturizasiyasının ləngiməsinə gətirib çıxarır ki, bunlar da öz növbəsində, onların rəqabətqabiliyyətliliyinə mənfi təsir göstərir. Bu fakt göstərir ki, ölkədə qeyri-neft sektorlarının rəqabətqabiliyyətliliyinin təhlilinə, eyni zamanda, seçim əsasında qeyri-neft sektorlarına xarici və yerli sərmayələrin cəlb edilməsinə ehtiyac vardır. Neft və qaz sektorunda Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişləri (HPBS-lər) vasitəsilə təmin edilən stimullar kimi, qeyri-neft sektorunda da xarici sərmayənin cəlb edilməsi üçün stimullaşdırıcı tədbirlərin genişləndirilməsinə ciddi ehtiyac duyulur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycana xarici mənbələrdən cəlb edilən investisiya qoyuluşlarında Aİ-nin maliyyə institutları da mühüm rol oynayır. Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının (AYİB) fəaliyyəti bu baxımdan bariz nümunədir. AYİB Azərbaycanla əməkdaşlıq etdiyi dövr ərzində ölkədə infrastruktur sahəsində, korporativ, enerji və maliyyə sektorlarında 108 layihənin həyata keçirilməsi üçün 941 milyon avro kredit ayırmışdır [94].

Bu layihələr üzrə ayrılan vəsaitlərin 62%-i özəl sektoru əhatə etmişdir. AYİB tərəfindən dövlət zəmanəti ilə ayrılmış kreditlər hesabına həyata keçirilmiş infrastruktur layihələri aşağıdakılardır:

- Bakı–Samur avtomobil yolunun yenidənqurulması;
- Azərbaycan İstilik Elektrik Stansiyasının yenidənqurulması;

- Yenikənd Su Elektrik Stansiyasının tikintisi;
- Mingəçevir Su Elektrik Stansiyasının yenidənqurulması;
- Hava naviqasiya sisteminin modernləşdirilməsi;
- Azərbaycan-Transqafqaz dəmir yolu şəbəkəsinin yenidənqurulması;
- Böyük Bakının su təchizatı sisteminin yaxşılaşdırılması;
- Hacıqabul–Kürdəmir avtomobil yolunun yenidənqurulması.

Bundan başqa, 1994-cü ildən başlayaraq Azərbaycanla Almaniya hökumətinin KfW bankı arasında əməkdaşlıq həyata keçirilir. KfW Bankının Azərbaycandakı fəaliyyətinin strateji istiqamətləri kimi enerji, su və digər növ infrastrukturun bərpası, maliyyə və bank sektorunun inkişafının dəstəklənməsi, özəl sektor, səhiyyə, ətraf mühit və sair layihələrin dəstəklənməsi çıxış edir. Hazırda KfW Bankının maliyyə vəsaitləri hesabına aşağıdakı layihələr icra edilir:

- 1) Açıq Kommunal İnfrastruktur proqramı (Gəncə və Şəki şəhərlərinin su təchizatı və kanalizasiya sistemlərinin yenidən qurulması layihəsi);
- 2) “Azərbaycan İES–İmişli elektrik verilişi xəttinin tikintisi” layihəsi;
- 3) “Əmanətlərin sığortalanması sistemi” layihəsi.

Göründüyü kimi, Aİ-nin maliyyə institutları da daha çox dövlət zəmanəti və dəstəyi ilə həyata keçirilən infrastruktur layihələrində iştirak etməkdə maraqlıdırlar. Bu onu göstərir ki, ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektoru, daha dəqiq desək, ticari sektorlar Avropa mənşəli kapital üçün hələ də kifayət qədər cəlbedici deyildir.

Cədvəl 14.

Aİ tərəfindən Azərbaycana təqdim olunmuş grant və texniki yardımların (humanitar yardımlar istisna olmaqla) həcmnin dinamikası (*min avro ilə*)

İllər	Proqram (maliyyə mənbəyi)								
	TACIS	DDH/EIDH R	FOOD	REH	MAP	NGO/NSA	ENPI	ENV	Cəmi
1992	19,061								19,061
1993	12,536								12,536
1994	32,238								32,238
1995	26,487	288							26,775
1996	26,640	455							27,095

1997	39,176	294	9,446						48,916
1998	21,019		13,865						34,884
1999	38,026	360	11,780						50,166
2000	29,708			2,99					32,703
2001	2,012				1,337				3,349
2002	7,053								7,053
2003	15,083		9,816		1,314				26,213
2004	3,768				147				3,915
2005	8,382	1,080	9,762		958	493			20,675
2006	13,586	1,459	123						15,168
2007	2,320	2,347				750	370	584	6,371
2008	20,835	2,758				909	59	1,734	26,295
2009	4,790					4,291	15,291		24,372
Cəmi	322,720	9,041	54,792	2,995	3,756	6,443	15,720	2,318	417,785

Qeyd: DDH/EIDHR - Demokratiya və insan hüquqlarını dəstəkləyən proqramlar; FOOD – Qida Təhlükəsizliyi Proqramı; REH – Bərpa proqramı; MAP – Piyadalar əleyhinə minaların təmizlənməsi proqramı; NGO/NSA – QHT və qeyri hökumət iştirakçılarına dəstək proqramı; ENPI – Avropa Qonşuluq və Tərəfdaşlıq Aləti; ENV – Ətraf Mühitə Dəstək.

Mənbə: Aİ-nin rəsmi məlumatları əsasında müəllifin hesablamaları.

Aİ–Azərbaycan əməkdaşlığının gücləndirilməsində Aİ tərəfindən göstərilən maliyyə və texniki dəstək də əhəmiyyətli rola malikdir. Təhlil göstərir ki, 1992-ci ildə ilk yardım göstəriləndən etibarən Avropa Komissiyası Azərbaycana 417 milyon avro vəsait ayırmışdır. Maliyyə yardımı 2008 və 2009-cu illərdə 24-26 milyon avro məbləğdə olmuşdur. Hazırda bir sıra əməkdaşlıq alətləri vasitəsilə yardım göstərilir: ikitərəfli yardım (2006-cı ildən İllik Fəaliyyət Planları ilə AQS Aləti), tematik büdcə xətləri və Regional Əməkdaşlıq Proqramları. Cədvəl 14-də bu texniki yardımların illər üzrə dinamikasını və proqramlar üzrə bölgüsünü daha əyani şəkildə görmək mümkündür.

Bu dövr ərzində Aİ tərəfindən Azərbaycana göstərilmiş humanitar yardım əsas etibarilə ECHO proqramı tərəfindən maliyyələşdirilib ki, onun da ümumi məbləği 92 milyon avro təşkil etmişdir.

Beləliklə, aparılan təhlillər bu qənaətə gəlməyə əsas verir ki, Azərbaycanın Aİ ölkələri ilə iqtisadi əməkdaşlığı baxımından mövcud olan böyük potensial imkanlardan çox aşağı səviyyədə istifadə edilir. Başqa sözlə, dünyanın böyük həcmli və bahalı bazarı, habelə iri maliyyə mərkəzlərindən olan Aİ-nin güzəştli ticarət rejimindən və nəhəng investisiya imkanlarından Azərbaycanın kifayət qədər yararlanması istiqamətində müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsinə böyük ehtiyac

vardır.

3.2. Azərbaycan – Avropa İttifaqı: qarşılıqlı iqtisadi integrasiya maraqlarının inkişaf perspektivlərinin qiymətləndirilməsi

Kompleks təhlillər göstərir ki, Azərbaycan Respublikası və Aİ iqtisadi integrasiya baxımından kifayət qədər çoxsaylı kəsişən (ortaq) maraqlara malikdir və bu maraqlar tərəflər arasında iqtisadi əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsini və dərinləşdirilməsini zəruri edir. Həmin amilləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- Müasir dövrdə ölkədə davamlı sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunması üçün regional və beynəlxalq əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinin zəruriliyi;
- Azərbaycanın Aİ ilə eyni kontinentdə yerləşməsi və bununla əlaqədar olaraq onun geosiyasi və geoiqtisadi mövqeyinin Avropa siyasi və iqtisadi məkanı ilə birbaşa əlaqəli olması;
- Aİ-nin əhatə və nüfuz dairəsinin intensiv olaraq genişlənməsi, Aİ-nin dünyanın əsas iqtisadi və siyasi güc mərkəzlərindən birinə çevrilməsi;
- Azərbaycanın Aİ ölkələri üçün əhəmiyyətli olan geniş ixrac potensialına malik olması;
- Milli iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi üçün Azərbaycanın Aİ ölkələrindən yüksək texnika və texnologiya əldə etməsinin zəruriliyi;
- Aİ ölkələrində tətbiq olunan mütərəqqi təsərrüfatçılıq və idarəçilik təcrübəsinin Azərbaycan tərəfindən mənimsənilməsinin zəruriliyi;
- Ölkədə hazırda mövcud olan istehsal və infrastruktur sahələrinin modernləşdirilməsi və inkişafı, həmçinin yeni sahələrin yaradılması üçün iri həcmli xarici investisiya qoyuluşlarına yüksək tələbatın mövcud olması;
- Aİ-nin Qafqaz və Xəzər regionunda strateji geosiyasi və geoiqtisadi maraqlarının olması;

- Aİ ölkələrində istehsal olunmuş yüksək keyfiyyətli məhsullara, o cümlədən müasir texnoloji və texniki avadanlıqlara Azərbaycan bazarında artan tələbat olması və onların reallaşdırılması üçün ölkədə əlverişli şəraitin mövcud olması və s.

Göründüyü kimi, Azərbaycanın Avropaya iqtisadi integrasiya maraqları ölkənin malik olduğu geosiyasi və geoiqtisadi mövqeyi, tarixi ənənələr və sosial-iqtisadi inkişaf xüsusiyyətləri kimi amillərlə şərtlənir. Azərbaycan AİM-ə integrasiya vasitəsilə, bir tərəfdən, əhalinin tələbatını daha dolğun ödəmək, iqtisadiyyatın səmərəli strukturunu formalaşdırmaq, müasir texnika və texnologiya əldə etmək, mütərəqqi təsərrüfatçılıq və idarəçilik təcrübəsi mənimsəmək və s. bu kimi daxili sosial-iqtisadi problemləri daha rahat həll etmək, digər tərəfdən isə, daxil olduğu iqtisadi məkanın sərhədlərini genişləndirməklə özünün regional və beynəlxalq əmək bölgüsündə malik olduğu üstünlükləri reallaşdırmaq, iqtisadi və milli təhlükəsizliyinin daha etibarlı təmin olunması imkanı əldə etmək istəyir.

Bütün bunları nəzərə alaraq, 29 iyun 2004-cü il tarixində qəbul olunmuş “Milli təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda Azərbaycan Respublikasının əsas milli maraqlarına “Azərbaycanın dünya xalqları ilə dostluq, sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşaması, bərabər tərəfdaşlıq əsasında beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafı, Avropa və dünya birliyinə integrasiya” da aid edilmişdir (Maddə 6.2.9). Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 may 2009-cu il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası”nda Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi “Avropa və Avrqlantik strukturlarına integrasiya” müəyyən olunmuşdur (Maddə 4.1.2). Sözügedən Konsepsiyada belə qeyd olunur: “Azərbaycan Respublikası Avropa və Avrqlantik siyasi, təhlükəsizlik, iqtisadi və digər strukturlarına integrasiya strateji məqsədini güdür. Azərbaycan Respublikası Avrqlantik strukturları ilə tərəfdaşlığı bütövlükdə Avrqlantik məkanında ümumi təhlükəsizliyə, iqtisadi inkişafa və demokratiyaya dəstək verəcək vasitə kimi görür.

... Avropa məkanına daha sıx integrasiyanın zəruriliyi mövqeyindən çıxış edən Azərbaycan Respublikası Avropa İttifaqı ilə çoxşaxəli qarşılıqlı əlaqələr yaratmışdır. Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı ilə münasibətləri TACIS, TRACECA və digər proqramlar çərçivəsində inkişaf etdirilir. Azərbaycan Respublikası ilə Avropa İttifaqı arasında 1999-cu ildən qüvvəyə minmiş TƏS siyasi dialoq, demokratiyanın inkişafına kömək, eləcə də iqtisadi əməkdaşlıq və sərmayə qoyuluşu üçün əlverişli çərçivə yaradır. Azərbaycan Respublikasının 2004-cü ildə Avropa İttifaqının Yeni Qonşuluq Siyasətinə daxil edilməsi və bu siyasət çərçivəsində 2006-cı ildə qəbul edilmiş Azərbaycan–Avropa İttifaqı Fəaliyyət Planının həyata keçirilməsi siyasi dialoq və siyasi, iqtisadi və institusional islahatlar sahəsində əməkdaşlığı daha da inkişaf etdirərək keyfiyyətə yeni mərhələyə keçid üçün zəmin yaradır. Azərbaycan Respublikası ilə Avropa İttifaqı arasında 2006-cı ildə imzalanmış “Enerji sahəsində Strateji Tərəfdaşlıq haqqında” Anlaşma Memorandumu Avropa İttifaqının üzvü olan ölkələrin enerji mənbələri və nəqli yollarının çoxşaxəliliyinin təmin edilməsi, Azərbaycan Respublikasında enerji infrastrukturunun inkişafı və müasirləşdirilməsi, enerji resurslarından səmərəli istifadə olunması və tükənməz enerji mənbələrindən yararlanmasına öz töhfəsini verəcəkdir. Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı ilə daha yaxından əməkdaşlıq etməsi Qafqazda sabitliyə töhfə verəcək və Avropa dəyərlərinin yayılmasına kömək edəcəkdir”.

Aİ-nin maraqları isə qonşu ölkələrlə qarşılıqlı faydalı iqtisadi münasibətlərin qurulması, bu ölkələrdə stabil və sağlam iqtisadiyyatın və demokratik idarəetmə sisteminin formalaşması, regionun inkişafının və bölgədəki problemlərin həllinin bölgə əməkdaşlığı ilə hədəflənməsi, regionda daha etibarlı təhlükəsizlik sistemi yaradılması və s. bu kimi məsələlərlə şərtlənir [19, s.350-369].

Azərbaycan–Aİ qarşılıqlı iqtisadi integrasiya maraqlarının reallaşması sahəsində vəziyyətin qiymətləndirilməsi və bu maraqların inkişaf perspektivlərinin düzgün müəyyənəndirilməsi üçün bu məqamda Azərbaycanın Avropaya

integrasiyası istiqamətində keçdiyi yola qısaca da olsa nəzər salmağı məqsədəuyğun hesab edirik.

Apardığımız tədqiqatlara əsaslanaraq, son 20 il ərzində Azərbaycanın Avropaya integrasiya prosesini, baş verən hadisələrin xarakterinə görə, şərti olaraq, aşağıdakı mərhələlərə bölmək olar: (i) Deklarativ mərhələ (1991-1993-cü illər); (ii) Uyğunlaşma mərhələsi (1993-2000-ci illər); (iii) İmplementasiya dövrü (2000-2007-ci illər); (iv) İmplementasiya mərhələsindən korreksiya mərhələsinə doğru (2007-ci ildən sonrakı dövr).

1991-ci ildə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini bərpa etməsi və ölkənin üzləşdiyi xaos, qanunsuzluq, özbaşınalıq və haqsızlıqdan qurtulmaq və müasir, demokratik, hüquqi və ədalətli dövlət qurmaq üçün Avropa məkanına – Qərb sivilizasiyasına integrasiyanı özünün xarici siyasətinin prioriteti elan etməsi ilə başlanmış və 1993-cü ilin iyuluna qədər davam etmiş birinci mərhələdə (“deklarativ mərhələ”) Azərbaycan Respublikası ATƏT-ə (o zaman Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsi - ATƏM) üzv olmaqla (1992) Avropaya integrasiya yolunda ilk addımını atdı və Avropanın digər beynəlxalq strukturları ilə də münasibətlər qurmaq niyyətini bəyan etdi (1992-1993) [7, s.57]. Azərbaycan 1992-ci ilin mart ayında NATO-nun Şimali Atlantika Əməkdaşlıq Şurasına daxil oldu, 1993-cü ilin fevralın 27-də isə Aİ ilə qarşılıqlı münasibətlərin əsası qoyuldu. Lakin, bütün bu siyasi addımlar, o dövrdə ölkədə yaranmış və cəmiyyət həyatının bütün sahələrini əhatə etmiş dərin böhranla əlaqədar olaraq, bəyannamə səviyyəsindən irəli gedə bilməmişdir [10, s.138].

1993-cü ilin iyun ayında Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ilə ölkədə dövlət idarəçiliyinin bərpası, vətəndaş müharibəsinin və ölkənin parçalanmasının qarşısının alınması, Ermənistanla atəşkəsə nail olunması və münaqişənin həllinin danışıqlar yolunun tutulması, inzibati-amirlik idarəetmə sistemindən sərbəst bazar münasibətlərinə əsaslanan liberal-demokratik idarəetmə sisteminə keçilməsi məqsədini hədəfləyən islahatlara məqsədyönlülük, ardıcılıq və sistemlilik verilmiş oldu. Ölkədə siyasi, iqtisadi və

sosial tənəzzülün qarşısının alınması və inkişafın təmin olunması, Avropa ölkələri və ABŞ-la birbaşa əlaqələrin genişləndirilməsi, regionun aparıcı strukturlarına integrasiya prosesinin intensivləşdirilməsi, Qərb şirkətləri ilə birgə “Əsrin müqaviləsi”nin və digər neft sazişlərinin imzalanması Avropaya integrasiya yolunda yeni bir mərhələyə (“Uyğunlaşma mərhələsi”) keçilməsi ilə nəticələndi.

1993-cü ilin iyun ayından başlayan bu mərhələni də öz növbəsində iki mərhələyə bölmək olar: 1) 1993-1996-cı illəri əhatə edən dövr; 2) 1996-2000-ci illəri əhatə edən dövr.

İlk növbədə, qeyd etmək lazımdır ki, 1991-1993-cü illərdə epizodik və səthi xarakter daşıyan milli demokratik dövlət quruculuğu və Azərbaycanın Avropa məkanına integrasiya prosesi 1993-1996-cı illərdə həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində davamlılıq və dinamiklik qazandı və dönməz xarakter aldı.

1996-cı ildə Azərbaycanla Aİ arasında TƏS-in imzalanması ilə Avropaya integrasiya prosesinin yeni mərhələsinin əsası qoyuldu. Bu mərhələdə Aİ ilə tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq əlaqələrinin genişlənməsi və tənzimlənməsi sahəsində məqsəduyğun tədbirlərin hazırlanıb həyata keçirilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 noyabr 1999-cu il tarixli 272 nömrəli Sərəncamı ilə Dövlət Komissiyası yaradıldı. Bu Komissiya və TƏS-ə müvafiq olaraq yaradılan qurumların (Əməkdaşlıq Şurası, Əməkdaşlıq Komitəsi və Parlament Əməkdaşlığı Komitəsinin) fəaliyyətləri qarşılıqlı münasibətlərin davamlılığını, nizamlı olmasını və mümkün qədər sistemləşdirilməsini təmin etdi. Bu dövrdə keçirilən görüşlərdə, başlıca olaraq, aşağıdakı məsələlər ətrafında müzakirələr aparılmışdır: regional münaqişələrin həlli yolları, regional əməkdaşlıq məsələləri və TACİS, TRACECA, İNOGATE kimi beynəlxalq proqramların rolu; Azərbaycanda keçirilən islahatlar, Avropanın iqtisadi və siyasi strukturlarına integrasiya, təhlükəsizlik məsələləri, məhkəmə sisteminin unifikasiyası; mətbuat azadlığı və demokratiyanın inkişafı problemləri, TƏS-in yerinə yetirilməsi üsulları, terrorizmlə mübarizə məsələləri.

1996-cı ilin iyulun 8-də Azərbaycan Prezidenti Avropa Şurası ilə Azərbaycan arasında əməkdaşlıq proqramının həyata keçirilməsi tədbirləri haqqında sərəncam

imzaladı və iyulun 28-də bu təşkilatla rəsmi münasibətlər quruldu. Azərbaycan Avropa Şurasının Parlament Assambleyasında “xüsusi dəvət olunmuş qonaq statusu” aldı. Bu hadisə avropalı tərəfdaşlarla qarşılıqlı münasibətləri daha da dərinləşdirmək və milli qanunvericiliyi Avropa standartları səviyyəsinə qədər təkmilləşdirmək üçün işçi mexanizmi yaratmaq imkanı verdi [80]. Bundan əlavə, Aİ–Azərbaycan əməkdaşlığının nəticəsi olaraq, 1998-ci ilin sentyabrında Bakıda TRACECA proqramı çərçivəsində beynəlxalq konfrans keçirildi. Bakı konfransında 32 dövlətin və 13 beynəlxalq təşkilatın nümayəndələri iştirak etdi. Konfransın yekununda Aİ Komissiyası və iştirakçı dövlətlərin rəhbərləri “Avropa-Qafqaz-Asiya Dəhlizinin inkişafı üzrə beynəlxalq nəqliyyat haqqında Əsas Çoxtərəfli Saziş” imzaladılar. Eyni zamanda, konfrans iştirakçıları adından Avrasiya dövlətləri arasında hərtərəfli əməkdaşlığı və integrasiyanın əsas prinsiplərini özündə əks etdirən “Bakı bəyannaməsi” qəbul edildi. TRACECA layihəsi çərçivəsində əməkdaşlığın planlaşdırılması və əlaqələndirilməsi məqsədilə Bakıda Katiblik yaradılması qərara alındı.

Azərbaycanın həyata keçirdiyi siyasi kursun sabitliyi və davamlılığı onunla əlaqəli olan iqtisadi layihələrə marağı artırdı. Bütün bunlar 1996-cı ildə başlanan yeni mərhələnin davamı kimi 1998-ci və 1999-cu illərdə Avropa Şurası ilə Azərbaycan arasında əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi tədbirləri haqqında Prezident tərəfindən daha iki sərəncamın imzalanmasına gətirib çıxartdı. Bu proseslər nəinki Azərbaycanın Avropaya integrasiyasını dərinləşdirmək məqsədilə göstərilən məqsədyönlü səyləri gücləndirdi, eyni zamanda, Azərbaycanın xarici siyasətinin təsirliliyini və gücünü də artırdı. Təbii olaraq, Prezidentin Avropa məkanına integrasiyanın dərinləşdirilməsi haqqında sərəncamından əlavə, Azərbaycanda qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, demokratik islahatlar, hüquqi dövlət quruculuğu istiqamətində də ciddi islahatlar aparılırdı. Bunların nəticəsi olaraq, AŞ PA-nın 2000-ci il iyunun 28-də keçirilən sessiyasında Azərbaycan bu təşkilata tamhüquqlu üzv seçildi.

Beləliklə, Azərbaycan öz tarixinin və Avropaya integrasiyanın yeni dövrünə – implementasiya dövrünə daxil oldu və Fransa, Almaniya, Böyük Britaniya, İtaliya və digər ölkələr kimi nümayəndəli Avropa ailəsində səsvermə hüququ əldə etdi və təşkilatın tamhüquqlu üzvü oldu. Bu mərhələ qanunvericilik bazasının yenilənməsi, beynəlxalq konvensiyaların (İnsan hüquqları haqqında Avropa Konsensiyası, onun birinci, dördüncü, altıncı, yeddinci protokolları; İşgəncələrin və qeyri-insani davranışların qarşısının alınması haqqında Konvensiya; Milli azlıqların hüquqlarının müdafiəsi üzrə Çərçivə Konvensiyası; Regional dillərin inkişafı üzrə Avropa Konvensiyası; Yerli özünüidarəetmənin inkişafı haqqında Konvensiya; Həmsərhəd əməkdaşlıq üzrə Konvensiya; Avropa Sosial Xartiyası; Korrupsiyaya qarşı Konvensiya) qəbulu, bir çox beynəlxalq forumlarda iştirak, artıq əldə olunmuş razılaşmaların və götürülmüş öhdəliklərin yerinə yetirilməsi ilə bağlı irimiqyaslı və radikal tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə səciyyələnir. Avropa dəyərlərinin mənimsənilməsi, təbii olaraq, Azərbaycanı dünyəvi, inkişaf edən vətəndaş cəmiyyətinə malik demokratik dövlət kimi möhkəmləndirdi. 2001-ci ildə Azərbaycan Avropa Şurasına daxil olandan bu günə qədər Avropa dəyərlərinin implementasiyası davam etməkdədir. Azərbaycanı, Gürcüstanı və Türkiyəni Avropa ilə birləşdirən Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas neft ixrac kəmərinin istismara verilməsi, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin işə düşməsi Azərbaycana nəinki iri investisiyalar cəlb etməyə və ölkənin daxilində müxtəlif layihələrin inkişafı və həyata keçirilməsi üçün gəlir əldə etməyə, eyni zamanda iqtisadi bağlarla Azərbaycan iqtisadiyyatını Avropa və dünya sistemi ilə əlaqələndirməyə imkan verdi [12, s.5-11].

Bu dövrdə TƏS-in qüvvəyə minməsi və Azərbaycanın iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşması ilə əlaqədar olaraq, Aİ-nin yardımı humanitar sahələrdən bərpa, ticarət və sərmayə əlaqələrinin genişləndirilməsi istiqamətində dəyişmişdir. Azərbaycan Aİ-nin Qafqazda ən böyük ticarət tərəfdaşına çevrilmişdir. Bununla yanaşı, Prezidentin “Avropa İttifaqı yanında Azərbaycan Respublikası nümayəndəliyinin fəaliyyətinin təşkilati təminatı haqqında” Sərəncamı əsasında

2001-ci il aprelin 3-də Azərbaycanın Aİ-də daimi nümayəndəliyinin təsis edilməsi, habelə 2001-ci ilin fevralın 21-də Aİ-nin rəhbər üçlüyünün ilk dəfə Azərbaycana rəsmi səfər etməsi qarşılıqlı münasibətlərdəki irəliləyişlərin bariz nümunəsi idi. 2004-cü ildə Aİ Cənubi Qafqaza yeni status verdi. Qarşılıqlı münasibətlərin yeni səviyyəyə keçməsinə şərtləndirən “Qonşuluq” statusuna əsasən Azərbaycan Aİ ilə daha sıx əməkdaşlıq etmək və cəmiyyətin müxtəlif sahələrində həyata keçirilən integrasiya prosesinə qoşulmaq imkanı əldə etdi.

2005-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Aİ-yə integrasiyası üzrə Dövlət Komissiyasının yaradılması haqqında Prezident sərəncamı imzalandı. Sərəncamda Aİ ilə siyasi, iqtisadi, nəqliyyat və enerji, hüquq, təhlükəsizlik, insan hüquqları və demokratikləşmə, humanitar, elm, təhsil və digər əməkdaşlıq sahələri üzrə işçi qruplarının yaradılması nəzərdə tutulurdu. Azərbaycan Respublikası ilə Aİ arasında 2006-cı ildə imzalanmış “Enerji sahəsində strateji tərəfdaşlıq haqqında” Anlaşma Memorandumu Aİ-nin üzvü olan ölkələrin enerji mənbələri və nəqli yollarının çoxşaxəliliyinin təmin edilməsi, Azərbaycan Respublikasında enerji infrastrukturunun inkişafı və müasirləşdirilməsi, enerji resurslarından səmərəli istifadə olunması və tükənməz enerji mənbələrindən yararlanmasına öz töhfəsini verəcəkdir.

Bu mərhələni özündən əvvəlki mərhələlərdən fərqləndirən əsas cəhətlər münasibətlərin strukturlaşması və hüquqi-normativ bazaya söykənərək inkişaf etməsi, iqtisadi əlaqələrin intensivləşməsi və yeni sahələri əhatə etməsi, Aİ-nin və Avropa Şurasının regiona və regiondakı münaqişələrə yanaşmasında dəyişikliklərin baş verməsi, habelə parlamentlərarası münasibətlərin daha sürətlə inkişaf etməsidir. 2000-ci ildə başlayan implementasiya dövrü Azərbaycanda ictimai həyatın bütün sahələrinin sürətli inkişafı ilə müşayiət olunmuşdur [18, s.268].

2007-ci ildən başlayaraq Azərbaycanın Avropaya integrasiyası prosesi implementasiya mərhələsindən korreksiya mərhələsinə keçməyə başladı. Bəşəriyyətin çağırışları, kəskin xarakter alan global böhran, beynəlxalq prinsiplərə münasibətin dəyişməsi, əksər hallarda onlara qarşı etinasızlıq, bəzi hallarda isə bu

prinsiplərin kobud şəkildə pozulması, müəyyən dövlətlərə münasibətdə ikili standartların tətbiq olunduğu siyasətin yürüdülməsi Azərbaycanı dünya birliyinə və Avropaya integrasiya baxımından öz daxili və xarici siyasətinə daha ciddi və diqqətli yanaşmağa məcbur etdi. Azərbaycan həm Avropada, həm də dünyada beynəlxalq hüquq sahəsində baş verən prosesləri nəzərə almayı bilməzdi. Bütün bunlar Azərbaycanı özünün xarici və daxili siyasətində daha ehtiyatlı olmağa və korreksiyalar etməyə vadar etdi.

Aparılan təhlillər göstərir ki, hazırda Azərbaycan–Aİ münasibətlərinin hüquqi əsasını təşkil edən TƏS-in, AQS çərçivəsində hazırlanmış FP-nin, Ölkə üzrə Strategiya Sənədinin və Milli İndikativ Proqramın hədəfləri əslində Azərbaycanın yeni müstəqil dövlət kimi inkişaf maraqları ilə uyğunluq təşkil edir. Bu hədəflərdən ən mühümləri kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- ölkədə demokratiyanın möhkəmləndirilməsi;
- iqtisadi inkişafın və bazar iqtisadiyyatına keçidin dəstəklənməsi;
- ticarət və investisiya sahəsində qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın inkişafı;
- iqtisadi, sosial, maliyyə, elmi, texniki və mədəni əməkdaşlığın genişləndirilməsi;
- siyasi, iqtisadi və inzibati islahatların səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi və ortaq dəyərlərə hörmət edilməsində konkret irəliləyişlərə nail olunması müqabilində Aİ-nin daxili bazarında müəyyən paya sahib olmaq imkanı;
- işçi qüvvəsinin, əmtəələrin, xidmətlərin və kapitalın sərbəst hərəkətinin təmin edilməsini hədəfləyən integrasiya və liberallaşdırma proseslərinin sürətləndirilməsi;
- Aİ ölkələri ilə daha səmərəli siyasi dialoqa və əməkdaşlığa, güzəştli ticarət əlaqələri və açıq bazara nail olunması;
- qanunsuz miqrasiya, narkotiklər və mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində əməkdaşlığın gücləndirilməsi;
- investisiyaların təşviqi;
- yeni maliyyə mənbələrinə çıxış imkanları;

- ÜTT-yə üzvlüyün dəstəklənməsi və s.

Təbii ki, Azərbaycan hökuməti bu imkanları qiymətləndirməyə və onlardan maksimum şəkildə faydalanmağa çalışır. Eyni zamanda, bu sahədə böyük təcrübəsi olan Aİ-nin ölkədə aparılan islahatlara ciddi dəstək göstərməsi Azərbaycanın sağlam iqtisadiyyat quruculuğu siyasəti ilə paralellik təşkil edir.

Hazırda iqtisadi əlaqələrin dərinləşdirilməsi və genişləndirilməsi hesabına AİM-ə hərtərəfli integrasiya ölkənin Aİ ilə əməkdaşlığının prioritet istiqaməti hesab olunur və bu, hər iki tərəfin maraqları çərçivəsindədir. Bunun nəticəsidir ki, Aİ hazırda Azərbaycanın mühüm iqtisadi tərəfdaşı qismində çıxış edir.

Aİ-nin Azərbaycan üçün mühüm ixrac bazarı olması Aİ tərəfindən tətbiq olunan mövcud ticarət məhdudiyyətlərinin azaldılması üzrə cəhdlərin gücləndirilməsini şərtləndirir. Bununla əlaqədar olaraq, iqtisadi integrasiyanın tədricən siyasi integrasiyaya gətirib çıxarması perspektivini nəzərdə tutan azad ticarət zonası yaradılması ideyası irəli sürülmüşdür. Hesab olunur ki, belə bir ideyanın reallaşması milli iqtisadiyyatın transformasiya edilməsini və modernləşdirilməsini, Avropa standartlarının tədricən qəbul olunmasını, yerli məhsulların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasını və rəqabətqabiliyyətinin yüksəlməsini stimullaşdırmaqla, ölkənin AİM-ə integrasiya olunmasına, sonradan isə Aİ-yə üzvolma meyarlarını yerinə yetirməsinə yardımçı olacaqdır. Qeyd etmək lazımdır ki, azad ticarət zonasının yaradılması ideyası, ilk növbədə, Aİ bazarlarına çıxış imkanlarının artırılmasında maraqlı olan iri biznes strukturları tərəfindən dəstəklənir. Bundan əlavə, ixracatçılar və idxalatçılar Aİ ilə ticarətdə qeyri-tarif məhdudiyyətlərinin azaldılmasında, ilk növbədə, kənd təsərrüfatı məhsullarının Aİ bazarlarına ixracı üzrə məhdudiyyətlərin aradan qaldırılmasında çox maraqlıdırlar [20, s.286-337].

Təbiidir ki, regionun neft və qaz resursları ilə zəngin olan ölkəsi kimi, Azərbaycan Aİ ilə enerji sahəsində əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsində də maraqlıdır.

Bu sahədə əməkdaşlığın dərinləşdirilməsini Aİ-nin bu resurslara artan tələbatı da zəruri edir ki, bu da İttifaqın Cənubi Qafqaz siyasətində Azərbaycan üzrə xüsusi yanaşmanın olmasını şərtləndirir. Bu özəllik də öz növbəsində Azərbaycanın Avropa məkanının enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasına töhfə verməsi imkanlarını genişləndirir. Bu səbəbdən də, Aİ rəsmi mövqeyinin də qoyulduğu enerji sahəsində imzalanan memorandumda enerji təchizi imkanlarının artırılması və enerji infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi ortaq enerji siyasətini şərtləndirən amillər qismində qiymətləndirilmişdir.

Eyni zamanda, enerji resurslarının təchizatı mexanizmlərinin diversifikasiyası baxımından (məsələn, Nabukko və Trans-Xəzər qaz kəmərləri) Aİ ölkələrinə məxsus bir çox enerji şirkətləri (xüsusilə, BP, ENI, Shell və s.) əsas tərəfdaşlar hesab edilirlər. Perspektiv baxımdan, Azərbaycanın Aİ tərəfindən dəstəklənən və artıq tikilməsi layihələşdirilən Nabukko qaz kəmərinə qoşulması ölkənin enerji ehtiyatlarının Avropa bazarlarına çatdırılmasının daha bir alternativini təmin etməklə yanaşı, bu sahədə tranzit ölkə kimi çıxış etmək perspektivini də hədəfləyir.

Bununla yanaşı, xüsusi qeyd edilməlidir ki, Azərbaycanın SOCAR şirkəti Aİ bazarında öz fəaliyyətini genişləndirmək, eləcə də Aİ-yə üzv olan ölkələrdə (məsələn, Rumıniyada) aktivlərin əldə edilməsində iştirak etmək istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atmağa başlamışdır.

Hazırda Azərbaycan Aİ üzvü olan ölkələrdən investisiya cəlb edilməsinə də xüsusi maraq göstərir. Aİ-ni təmsil edən investorlar tərəfindən ölkə iqtisadiyyatının modernləşdirilməsinə və inkişaf etdirilməsinə, eləcə də, qiymətli kağızlar bazarının gücləndirilməsinə maliyyə dəstəyi göstərilməsi üçün müvafiq şərait yaradılmışdır.

Aydındır ki, mineral ehtiyatlarla zəngin olan Azərbaycan enerji sahəsində fəaliyyət göstərən Aİ investorlarını daha asanlıqla cəlb edə bilər. Bununla əlaqədar olaraq, Azərbaycan Aİ investorlarını iqtisadiyyatın qeyri-neft sektoruna cəlb etməyə daha çox maraq göstərir.

Hazırda Azərbaycan vətəndaşları Aİ ölkələrinə getmək üçün viza almalıdırlar. Buna görə də, viza rejiminin aradan qaldırılması və ya

sadələşdirilməsi Azərbaycanın Aİ-yə münasibətdə siyasətinin əsas məqsədlərindən biri kimi çıxış edir. Hazırda miqrasiyanın Aİ üçün çox həssas məsələ olduğunu nəzərə alsaq, viza rejiminin liberallaşdırılması prosesinin zəif sürətlə irəliləyəcəyi arqumentini söyləmək olar. Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, “Şərq Tərəfdaşlığı” təşəbbüsünün həyata keçirilməsinə başlanması ilə əlaqədar olaraq, 2011-ci ildən etibarən bu sahədə müəyyən irəliləyişlərin olması gözlənilir. Viza rejiminin sadələşdirilməsi viza rüsumlarının 60 avrodan 35 avroya endirilməsini, müəyyən kateqoriyadan olan vətəndaşlardan viza rüsumunun tutulmamasını, diplomatik pasportları olan şəxslər üçün vizaların ləğvini, həmçinin vizaların verilməsi və ya bundan imtinanın dəqiq vaxtının müəyyənləşdirilməsini nəzərdə tutur [11]. 13-14 yanvar 2011-ci il tarixlərində Azərbaycana səfəri zamanı Avropa Komissiyasının prezidenti Joze Manuel Barrozza bu barədə belə demişdir: “Biz viza rejiminin sadələşdirilməsinə dair razılaşmanı yaxın gələcəkdə müzakirə etməyə başlayacağıq. Bu, azərbaycanlıların Aİ-yə səfərini asanlaşdıracaq. Yəni, yalnız bazar deyil, insanlar da yaxın olmalıdır” [114].

Azərbaycan üçün Aİ proqramlarından və yardımlarından faydalanma imkanlarının əldə olunması və bu imkanların genişləndirilməsi də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Aİ vəsaitləri ölkədə islahatların dəstəklənməsinə, idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsinə və bu sahədə potensialın gücləndirilməsinə, nəqliyyat və ticarət infrastrukturunun inkişaf etdirilməsinə, ekoloji proqramların həyata keçirilməsinə, enerji istehlakı üzrə effektivliyin yüksəldilməsinə imkan verir.

Bütün bu qeyd olunanlardan çıxış edərək, Azərbaycanın milli maraqları kontekstində AİM-ə inteqrasiyanın vəd etdiyi inkişaf perspektivlərini aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmək mümkündür:

- Aİ-nin daxili bazarında pay sahibi olmaqla yanaşı, Azərbaycanın İttifaqın ayrı-ayrı layihə və proqramlarında daha yaxından iştirak etmə imkanı və beləliklə də, sıx əməkdaşlıqdan inteqrasiyanın növbəti səviyyəsinə doğru irəliləmə perspektivi;

- ticari və iqtisadi əlaqələrin dərinləşdirilməsi, iqtisadi qanunvericiliklərin yaxınlaşdırılması, iqtisadiyyatların qarşılıqlı olaraq açılması, sərmayə qoyuluşu və inkişafın sürətləndirilməsinə dəstək olan ticarətdəki qeyri-tarif məhdudiyyətlərinin davamlı olaraq azaldılması imkanı;

- AQS çərçivəsində imzalanan sənədlərlə müəyyən edilən, FP-də və digər razılaşdırılmış sənədlərdə yer alan istiqamətlər üzrə məqsədlərə nail olmaq üçün İttifaq tərəfindən Azərbaycan iqtisadiyyatının davamlı inkişafına dəstək ola biləcək maliyyə dəstəyinin miqdarının artırılması;

- hər iki tərəfin maraqlarına təsir edən təhlükəsizlik məsələləri üzrə siyasi dialoq və məsləhətləşmələr üçün mexanizmlərin daha da inkişafı vasitəsilə əməkdaşlığın əhatə dairəsinin və intensivliyinin artırılması;

- Azərbaycanın AI üçün əhəmiyyətinin artması fonunda AI-nin malik olduğu vasitələrdən maksimum şəkildə istifadə etməklə, ATƏT ilə məsləhətləşmələr çərçivəsində İttifaqın Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli istiqamətində dəstəyinin artırılmasına nail olunması;

- mədəniyyət, təhsil, ətraf mühit, elm və texnika sahələrində AI proqramlarının sayının artırılması və həmin proqramlarda iştirak imkanlarının genişləndirilməsi [77].

Azərbaycanın AİM-ə integrasiyasının gözlənilən konkret müsbət nəticələrinə isə aşağıdakıları aid etmək olar:

- beynəlxalq aləmdə ölkənin bazar iqtisadiyyatlı ölkə kimi tanınması;

- Azərbaycan məhsullarının Avropa bazarlarına daxil olması üçün əlverişli şəraitin yaranması;

- ölkəmizin beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə iştirakının genişlənməsi və milli mənafehlərin maksimum təmin olunması;

- AI ölkələrində istehsal olunmuş yüksək keyfiyyətli məhsulların asanlıqla əldə olunması;

- Azərbaycan ixracatçı və idxalatçıların vahid Avropa məkanından istifadə etmək imkanına malik olması;

- ölkənin Avropa istehsal kooperasiyasına qoşulması imkanlarının artması;
- Aİ ölkələri tərəfindən Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəlmiş investisiyaların həcmnin artması;
- Aİ ölkələrindən müasir istehsal və idarəetmə texnologiyalarının və “nou-hau”nun idxalının genişlənməsi;
- daxili bazarda rəqabət mübarizəsinin güclənməsi nəticəsində milli istehsalın rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəlməsi və s.

Tədqiqatlar göstərir ki, yuxarıda göstərilən müsbət məqamlarına baxmayaraq, AQS qonşu ölkələrin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Avropaya tam və səmərəli integrasiyası baxımından yetərli deyildir və bu sahədə onun bir sıra çatışmazlıqları vardır. Bu çatışmazlıqlar, bir tərəfdən, Aİ-nin üzv ölkələrinin AQS-nin əhatə etdiyi ölkələrə və onların Avropa məkanına integrasiyası məsələsinə yanaşmada fərqli mövqelərdən çıxış etməsi və bu səbəbdən bu siyasətin perspektivlərinin aydın olmaması ilə, digər tərəfdən isə, AQS-nin əhatə etdiyi ölkələrin inkişaf səviyyələrinin və bu məsələyə yanaşmada mövqelərinin müxtəlifliyi ilə şərtlənir. Belə ki, əvvəlcədən gözlənilirdi ki, ayrı-ayrı Aİ üzvlərinin və tərəfdaş ölkələrin AQS-yə münasibəti birmənalı şəkildə eyni deyildir. Bu istiqamətdə aparılmış elmi araşdırmaların əksəriyyətində bir sıra ölkələr üçün üzvolma perspektivinin olmamasına, AQS-yə daxil olan ölkələr və regionlar arasında əhəmiyyətli fərqlərin mövcudluğuna, üzvolma perspektivinin olmadığı şərtlər daxilində əsaslı islahatların aparılması effektivliyinin az olmasına xüsusi diqqət yetirilir.

Bununla yanaşı, son dövrlərdə dünyada və Avropada müşahidə olunan böhranlar və ictimai-siyasi proseslərin inkişaf meyilləri də bu prosesə son dərəcə ehtiyatlı yanaşılmasının zəruri olduğunu göstərir.

“Daha Geniş Avropa” Strategiya Sənədinə əsasən üzvolma perspektivini istisna edən AQS tərəfdaş ölkələrə “Aİ-nin Daxili Bazarına daha dərinlən integrasiya etmək, işçi qüvvəsinin, malların, xidmətlərin və kapitalın sərbəst hərəkətinə yönəlmiş liberallaşma perspektivi” verilməsini nəzərdə tutur. Avropa

Komissiyasının keçmiş rəhbəri Romano Prodi AQS-ni “İttifaqın ayrı-ayrı institutları istisna olmaqla, hər şeyə ortaq (şərik) olmaq” konsepsiyası kimi izah etmişdir [68]. Bu fikrin təsdiqi olaraq, Qunter Verugen AQS-ni “sonrakı mümkün genişlənmədən tam fərqli kateqoriya” kimi təsvir etmiş və onun Aİ-yə üzvolma gündəliyində olmayan ölkələri əhatə etdiyini əsaslandırmışdır [128].

Şübhəsiz, bu bir faktdır ki, AQS-yə daxil olan ölkələr hazırda üzvolma perspektivinə malik deyildirlər. Bununla belə, AQS-nin bir sıra tərkib hissələrinin genişlənmə prizmasından nəzərdən keçirilməsi gələcəkdə fərqli siyasi və iqtisadi mühiti olacaq bu və ya digər ölkənin Aİ-yə üzvolma üçün real perspektivə malik olub-olmayacağına dair uzunmüddətli danışıqlara səbəb olur.

AQS çərçivəsində təklif olunan güzəştlər və dəstək tərəfdaş ölkələrdə keçid proseslərinə davamlı yardım göstərilməsindən ibarətdir. Həqiqətən də, bu proqram çərçivəsində edilən təkliflərin əksəriyyəti bu vaxta qədər üçüncü ölkələrə təqdim olunan təkliflərdən əhəmiyyətli dərəcədə çoxdur.

Özünün Aİ-yə üzvolma təcrübəsinə əsaslanan Polşa hesab edir ki, genişlənmə meylinin olmaması qonşu regionlarda islahatların aparılması stimullarını azaldır. Polşanın xarici işlər nazirinin müavini Yan Truçinskinin fikrinə görə, “üzvolma perspektivinin Aİ-nin xarici siyasətində ən effektiv alət olması öz təsdiqini tapmışdır” [75].

Tədqiqatlar göstərir ki, AQS-nin əsl mahiyyəti Aİ-nin həyata keçirəcəkləri islahatların müqabilində bu layihəyə daxil olan ölkələrə iqtisadi əməkdaşlıq təklif etməsindən ibarətdir. Geniş əhatəli FP-lərin olmasına baxmayaraq, Aİ-nin sözügedən təklifinin əsl məzmunu bir qədər qeyri-müəyyən olması ilə xarakterizə oluna bilər. Öz növbəsində, bu qeyri-müəyyənlik bir tərəfdən təklifin ümumi qiymətləndirilməsinə mane olur, digər tərəfdən isə hər bir ölkənin spesifik ehtiyac və maraqlarına müvafiq olaraq tənzimləyə bilən bazar siyasətinin həyata keçirilməsinə imkan verir. “İslahatlar müqabilində əməkdaşlıq” formulası kifayət qədər sadə və aydın olan barteri nəzərdə tutur: Aİ-nin təklif etdiyi iqtisadi əməkdaşlıq tərəfdaş ölkələrə Aİ bazarlarına çıxış imkanı yaradılmasını, tərəfdaş

ölkələrin üzərlərinə götürdükləri islahatlar isə milli qanunvericiliyin harmonizə edilməsini nəzərdə tutur.

AQS, hər şeydən əvvəl, ikitərəfli danışıqlara əsaslanır və hətta kiçik tərəfdaşlarla da detallı müzakirələrin aparılmasını nəzərdə tutur. AQS-nin məqsədlərinin bütün iştirakçı dövlətlər üçün bu və ya digər dərəcədə eyni olmasına baxmayaraq, konkret razılaşmalar bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. İkitərəfli danışıqlar hər bir ölkə üzrə daha təkmil siyasətin müəyyən edilməsinə imkan versə də, bütövlükdə region üçün əldə oluna biləcək iqtisadi səmərəni məhdudlaşdırır.

Daha öncə də qeyd etdiyimiz kimi, Aİ AQS çərçivəsində qonşu ölkələrə bütün istiqamətlərdə əməkdaşlıq təklif edir və bu əməkdaşlığın vahid çərçivəsi olmadığından onun səviyyəsi və dərinliyi dövlətlərin buna nə dərəcədə hazır və integrasiyada nə dərəcədə qətiyyətli olmaları ilə müəyyənləşir. Onu da qeyd etmək ki, bu təşəbbüs çərçivəsində integrasiyanın dərinləşdirilməsi nəticə etibarı ilə Aİ-yə üzvlüyə zəmanət vermir. Hesab edirik ki, bu iki cəhət AQS-də bir çox qeyri-müəyyənliklər yaradır ki, onlar AQS-nin çatışmazlığı olaraq da qiymətləndirilə bilər.

Digər tərəfdən, Aİ-yə üzvolma ilə bağlı yanlış ümidlər doğurmaq riski ilə üzləşmədən islahatları stimullaşdırmaq kimi iki məqsədi uyğunlaşdırmaq AQS ölkələrinin, o cümlədən Azərbaycanın Aİ ilə bağlı mövqeyində ziddiyyət yaradır. Cənubi Qafqazda daha aktiv rol oynamağa can atan Aİ bir tərəfdən Avropa təhlükəsizlik məfhumunu inkişaf etdirməyə çalışır, digər tərəfdən isə Rusiya və regionun digər güclərinin iştirakı ilə üçtərəfli əməkdaşlıq formatında regional integrasiyanı inkişaf etdirmək niyyətindədir. Bu da öz növbəsində, Qafqaz ölkələrində AQS-nin onları İttifaqa qəbul etməkdən daha çox regional “klubda” saxlamaq təşəbbüsü kimi başa düşülməsinə, milli səviyyədə İttifaqa qarşı şübhə və inamsızlıq yaranmasına səbəb olur.

AQS təşəbbüsünün digər çatışmazlığı qismində dəyərləndirilə biləcək amil kimi integrasiyanın dərəcəsinin bütünlüklə könüllülük prinsipinə əsaslanmaqla

“qonşu” ölkələrin seçiminə buraxılması qeyd oluna bilər. Belə ki, artıq qeyd edildiyi kimi, AQS qanunun aliliyindən tutmuş İttifaqın daxili bazarında pay əldə etmək imkanının təqdim olunmasına qədər olduqca geniş sahələri əhatə edir. Lakin, bu qədər geniş əməkdaşlıq sahəsinin olduğu bir mühitdə integrasiya istiqamətində atılan islahatçı addımların təşviqi ilə yanaşı, əks integrasiya addımlarının qarşısının alınması mexanizminin olmaması integrasiya prosesinin gec və ləng getməsinə şərtləndirmiş olur.

Başqa sözlə desək, Aİ xarici siyasətinin aləti olan AQS-nin məhdudiyyətləri integrasiyanın dərəcəsini könüllülük xarakterində əks etdirməsi ilə əlaqədardır. Şərtiliyin əsasən pozitiv həvəsləndirməyə əsaslanmasına baxmayaraq, FP-nin uğurla yerinə yetirilməsinin Aİ daxili bazarında pay əldə etməyə və Aİ ilə əməkdaşlığın inkişafına gətirib çıxaracağı qeyd olunmaqdadır. Amma, hesab edirik ki, Avropa Şurasındakı sanksiyalar kimi neqativ stimulların yoxluğu Aİ-nin tərəfdaş ölkələrdəki islahatlar prosesinə təsir imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə zəiflədir.

Fikrimizcə, bu qeyri-müəyyənliklərin olması Azərbaycanın da integrasiya niyyətlərində qeyri-müəyyənliklərə səbəb olur və ölkəmizin Aİ-yə integrasiya üzrə bütün potensialından istifadəyə mane olan amil kimi çıxış edir. Bu səbəbdən də, ehtiyatlı davranmaq daha doğru siyasət olaraq qiymətləndirilir. Çünki, həqiqətən də üzvlük perspektivinin olmadığı* məhdud integrasiyanın təklif edildiyi bir mühitdə Rusiya faktorunun güclü olduğu Cənubi Qafqaz ölkələri ilə dərin integrasiyanın reallaşmasını gözləmək real deyildir.

Bu mənada düşünürük ki, AQS-nin fəaliyyət imkanları müəyyənləşdirilərkən təşəbbüs çərçivəsində Aİ-yə üzvlüyün mümkünsüzlüyü və ya perspektivsizliyinin bu qədər açıq şəkildə bəyan edilməsi “qonşu” ölkələrin Aİ ilə integrasiya söylərinin gücləndirilməsinə mənfi təsir göstərməkdədir. Bu baxımdan, daha

* Üzvlük barəsində Aİ-nin yalnız bir sənədində bu ifadə öz yerini tapmışdır: “Bu təşəbbüslə İttifaq hazırda Aİ-yə üzvlük perspektivinə sahib olmayan qonşu ölkələrlə münasibətlərin çərçivəsini gücləndirməyi hədəfləyir”. “Wider Europe — Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours”, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, Brussels, 11.3.2003, s.4.

konkret ifadələrin əvəzində daha ümumi ifadələr istifadə edilməklə, Aİ-yə üzvlük imkanlarının qorunub saxlanıldığı və ya AQS çərçivəsində əməkdaşlığın səviyyəsinin gələcəkdə İttifaqa üzvlük yolunda müsbət amil olacağı şəkildə ümidverici və ya təşviqedici ifadələrin istifadə edilməsi ümumilikdə Cənubi Qafqaz ölkələrinin, o cümlədən Azərbaycanın Aİ ilə integrasiyanın dərinləşdirilməsinə konstruktiv təsir göstərmiş olardı.

Eyni zamanda, əvvəlki bölmələrdə verilən nəzəri müddəaları, analitik təhlillərin nəticələrini və hazırda Aİ-yə üzv olmuş və ya onunla sıx integrasiya proseslərinə cəlb olunmuş keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin üzləşdiyi problemləri nəzərə alaraq, bu qənaətə gəlmək olar ki, lazımi hazırlıq səviyyəsinə çatmadan AİM-ə sıx integrasiyanın aşağıdakı kimi bir sıra mənfi nəticələri də ola bilər:

- üzv ölkələrdə istehsal olunmuş yüksək keyfiyyətli məhsulların asanlıqla ölkə bazarına daxil olması və milli bazarın dövlət tərəfindən qorunması imkanlarının azalması;

- Aİ-nin əmtəə istehsalçılarının ekspansiyasının kəskin güclənməsi nəticəsində milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyəti zəif olan bir çox sahələrinin inkişaf perspektivlərini itirməsi təhlükəsi;

- psixoloji baxımdan istehlakçıların tələblərinin idxal olunan Avropa məhsullarına yönələcəyini nəzərə alsaq, yerli istehsal məhsullarına olan tələbin kəskin azalması təhlükəsi;

- Aİ-nin yüksək inkişaf etmiş şirkətləri ilə rəqabət mübarizəsi nəticəsində ölkənin xidmət sektoruna (xüsusilə bank işi və sığorta sahəsinə) kəskin zərbə dəyməsi və bu sahələrin inhisara alınması təhlükəsi;

- daxili bazarda rəqabətin güclənməsi ilə əlaqədar olaraq, sosial və investisiya xərclərinin artması nəticəsində ölkənin investisiya imkanlarının azalması və işsizlik probleminin kəskinləşməsi;

- tədiyyə balansı və büdcə problemlərinin kəskinləşməsi ehtimalı və s.

Beləliklə, bu nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycan AİM-ə integrasiya prosesinin gücləndirilməsi məsələsinə ehtiyatlı yanaşmalı və hər bir addım

atarkən həmin anda integrasiyanın səviyyəsi ilə ölkənin hazırlıq səviyyəsi arasında uyğunluğu nəzərə almalıdır. Başqa sözlə, hər bir mərhələdə ölkənin üzləşə biləcəyi problemlər və yaranan yeni imkanlar ciddi şəkildə təhlil olunmalı və nəzərə alınmalıdır.

Göründüyü kimi, orta müddətli perspektivdə Aİ-yə üzvolma real hesab edilməsə də, Azərbaycanın AİM-ə integrasiyası (İslandiya, Norveç və Lixtenşteyn kimi) realdır və bunun üçün ciddi əsaslar vardır. Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, Aİ-yə üzvlük məsələsində Azərbaycanda güclü sosial dəstək də vardır və yaxın gələcəkdə Azərbaycanın strateji tərəfdaşı olan Türkiyənin Aİ-yə üzv olması Azərbaycanın da Avropaya integrasiya prosesinin əhəmiyyətli dərəcədə sürətləndirilməsinə səbəb ola bilər.

Müstəqillik dövründə Azərbaycan global integrasiya proseslərində yaxından iştirak etməklə, qabaqcıl dünyaya, ümumbəşəri dəyərlərin hökm sürdüyü xalqlar ailəsinə daha tez qovuşmaq istədiyini nümayiş etdirir. Bununla yanaşı, Azərbaycan öz milli xüsusiyyətlərini, özünəməxsusluğunu, xalqımızın əsrlərin sınağından çıxmış mütərəqqi adət-ənənələrini qorumaq və zənginləşdirmək əzmindədir. 2001-ci il mayın 22-də Avropa Parlamentinin nümayəndə heyətini qəbul edərkən Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin dediyi kimi, “Azərbaycanın bugünkü reallığı Avropa və Şərq milli dəyərlərinin sintezindən ibarətdir. Bizim kimi ölkələrin Avropa Birliyinə daxil olması Avropanın mənəviyyat, ənənələr cəhətdən zənginləşməsinə gətirib çıxaracaqdır” [16, s.595].

NƏTİCƏ

Aparılan tədqiqat prosesində əldə olunmuş nəticələri və irəli sürülmüş təklif və tövsiyələri ümumiləşdirərək, qısa və konkret şəkildə aşağıdakı kimi ifadə etmək olar:

1) Azərbaycan Respublikası 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini bərpa etdiyi dövrdən etibarən, Aİ ilə əməkdaşlığı genişləndirmək və dərinləşdirməklə AİM-ə səmərəli inteqrasiyanı özünün xarici iqtisadi siyasətinin strateji istiqamətlərindən biri kimi müəyyən etmişdir. Azərbaycanın Avropaya iqtisadi inteqrasiya maraqları ölkənin malik olduğu geosiyasi və geoiqtisadi mövqeyi, tarixi ənənələr və sosial-iqtisadi inkişaf xüsusiyyətləri kimi amillərlə şərtlənir. Azərbaycan AİM-ə inteqrasiya vasitəsilə, bir tərəfdən, əhəlinin tələbatını daha dolğun ödəmək, iqtisadiyyatın səmərəli strukturunu formalaşdırmaq, müasir texnika və texnologiya əldə etmək, mütərəqqi təsərrüfatçılıq və idarəçilik təcrübəsi mənimsəmək və s. bu kimi daxili sosial-iqtisadi problemləri daha rahat həll etmək, digər tərəfdən isə, daxil olduğu iqtisadi məkanın sərhədlərini genişləndirməklə özünün regional və beynəlxalq əmək bölgüsündə malik olduğu üstünlükləri reallaşdırmaq, iqtisadi və milli təhlükəsizliyinin daha etibarlı təmin olunması imkanı əldə etmək istəyir. Aİ-

nin maraqları qonşu ölkələrlə qarşılıqlı faydalı iqtisadi münasibətlərin qurulması, bu ölkələrdə stabil və sağlam iqtisadiyyatın və demokratik idarəetmə sisteminin formalaşdırılması, bölgənin inkişafının və bölgədəki problemlərin həllinin bölgə əməkdaşlığı ilə hədəflənməsi, bölgədə daha etibarlı təhlükəsizlik sistemi yaradılması və s. bu kimi məsələlərlə şərtlənir.

2) Aİ və ona üzv olan ölkələr Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini 1991-ci ildə tanımış və 1992-ci il 27 fevral tarixində tərəflər arasında rəsmi diplomatik əlaqələr qurulmuşdur. Bu dövrdən başlayaraq, Aİ ilə Azərbaycan arasında əməkdaşlıq həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli əsaslarda inkişaf edir. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, baş verən hadisələrin xarakterinə görə, 1991-ci ildən bəri keçən dövr ərzində Azərbaycanın Avropaya integrasiya prosesini, şərti olaraq, aşağıdakı mərhələlərə bölmək olar: (i) Deklarativ mərhələ (1991-1993); (ii) Uyğunlaşma mərhələsi (1993-2000); (iii) İmplementasiya dövrü (2000-2007); (iv) İmplementasiya mərhələsindən korreksiya mərhələsinə doğru (2007-ci ildən sonrakı dövr). Hər bir mərhələdə Azərbaycanın Avropa məkanına integrasiya prosesi öz xarakterinə və intensivliyinə görə fərqlənmişdir.

3) Aİ–Azərbaycan əməkdaşlığında Aİ-nin yeni müstəqillik əldə etmiş postsovet dövlətlərlə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq qurmaq, demokratik islahatların həyata keçirilməsində və bazar iqtisadiyyatının təməllərinin qurulmasında onlara yardımçı olmaq, ticarət, nəqliyyat və gömrük sahəsində görülən işləri dəstəkləmək məqsədilə həyata keçirdiyi TACİS proqramı ilk irimiqyaslı layihə kimi qiymətləndirilə bilər. Bundan başqa, 1993-cü ilin mayında Brüsseldə beş Orta Asiya və üç Cənubi Qafqaz ölkəsinin təmsil olunduğu konfransda təklif olunan TRACECA layihəsi, 1996-cı ilin mayında Aİ ilə Azərbaycan Respublikası arasında imzalanan və 1999-cu ildən reallaşdırılan TƏS, 2004-cü ilin iyun ayından reallaşdırılan AQS və 2009-cu ildə AQS çərçivəsində onun məntiqi davamı kimi irəli sürülmüş ŞT təşəbbüsü xüsusi qeyd olunmalıdır.

4) Tədqiqatlar göstərir ki, müsbət məqamlarına baxmayaraq, AQS tərəfdaş ölkələrin, o cümlədən Azərbaycanın Avropaya tam və səmərəli integrasiyası

baxımından yetərli deyildir və bu sahədə onun bir sıra çatışmazlıqları vardır. Bu çatışmazlıqlar, bir tərəfdən Aİ-yə üzv ölkələrin AQS-nin əhatə etdiyi ölkələrə və onların Avropa məkanına integrasiyası məsələsinə yanaşmada fərqli mövqelərdən çıxış etməsi və bu səbəbdən bu siyasətin perspektivlərinin aydın olmaması ilə, digər tərəfdən isə, AQS-nin əhatə etdiyi ölkələrin inkişaf səviyyələrinin və bu məsələyə yanaşmada mövqelərinin müxtəlifliyi ilə şərtlənir. Belə ki, ayrı-ayrı Aİ üzvlərinin və tərəfdaş ölkələrin AQS-yə münasibəti birmənalı şəkildə eyni deyildir. Bu istiqamətdə aparılmış elmi araşdırmaların əksəriyyətində bir sıra ölkələr üçün üzvolma perspektivinin olmamasına, AQS-yə daxil olan ölkələr və regionlar arasında əhəmiyyətli fərqlərin mövcudluğuna, üzvolma perspektivinin olmadığı şərtlər daxilində əsaslı islahatların aparılması effektivliyinin az olmasına xüsusi diqqət yetirilir.

5) AQS-nin çatışmazlıqlarını nəzərə alaraq, Aİ AQS çərçivəsində əməkdaşlıq etdiyi Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan, Ukrayna, Moldova və Belarusa münasibətdə 2009-cu ildən etibarən vahid əməkdaşlıq formatının tətbiq edilməsini nəzərdə tutan ŞT təşəbbüsünü qəbul etmişdir. Bu təşəbbüs AQS-nin məntiqi davamı kimi meydana gəlmişdir və bu təşəbbüs çərçivəsində TƏS əvəzinə yeni Assosiasiya Sazişlərinin imzalanması, tərəfdaş ölkənin ÜTT-yə üzv olduğu təqdirdə onunla dərin və hərtərəfli azad ticarət zonasının yaradılması, həmçinin viza rejiminin liberallaşdırılması, enerji təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi məqsədilə daha dərin əməkdaşlığın həyata keçirilməsi planlaşdırılır. ŞT proqramı AQS ilə müqayisədə daha konkret olması ilə fərqlənir. ŞT proqramı çərçivəsində ikitərəfli səviyyədə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi planlaşdırılır: proqrama daxil olan hər bir ölkə ilə ayrı-ayrılıqda assosiasiya sazişinin imzalanması; azad ticarət zonasının yaradılması; tərəfdaş ölkələrlə Aİ arasında viza rejiminin sadələşdirilməsi; tərəfdaş ölkələrdə hərtərəfli institutional inkişafın təmin olunması və s.

6) Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf xüsusiyyətlərinin təhlili göstərir ki, yaxın perspektivdə ŞT çərçivəsində Azərbaycanda həyata keçiriləcək layihələrdə aşağıdakı istiqamətlərə üstünlük verilməsi məqsədəuyğun olardı:

- müasir menecmentin tətbiqinin genişləndirilməsi və institusional islahatların dərinləşdirilməsi üçün müvafiq dövlət qurumlarının potensialının artırılması məqsədilə onlara mütəxəssis, avadanlıq və proqram məhsulları formasında Aİ-nin texniki yardımının gücləndirilməsi;

- Avropa bazarlarının qeyri-neft ixracatı üçün daha əlçatan olmasının stimullaşdırılması və ixracyönümlü biznesin dəstəklənməsi;

- kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının dəstəklənməsi;

- investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması;

- ÜTT-yə üzvolma prosesində dəstək göstərilməsi;

- vətəndaş cəmiyyəti sektorunun (QHT-lər, müstəqil ekspertlər, tədqiqat mərkəzləri və gənclərin təşəbbüsləri) daha geniş dəstəklənməsi;

- viza rejiminin sadələşdirilməsi;

- mütəxəssislərin Aİ ölkələrində təhsil və təkmilləşdirmə proqramlarına cəlb olunması;

- tələbə və magistrlərin Avropa universitetlərində təhsil proqramlarına cəlb olunması;

- elmi və mədəni mübadilə proqramlarının həyata keçirilməsi və s.

7) Məlim oldu ki, hazırda Aİ–Azərbaycan əməkdaşlığının hüquqi əsasını TƏS, AQS çərçivəsində hazırlanmış FP, Ölkə üzrə Strategiya Sənədi, Milli İndikativ Proqram, ŞT üzrə Birgə Bəyannamə, eləcə də konkret proqram və istiqamətlər üzrə bağlanmış memorandum və müqavilələr təşkil edir. Təhlil göstərir ki, bütün bunlar Azərbaycanın AİM-ə integrasiyasını stimullaşdırmağı və dəstəkləməyi hədəfləsələr də, qeyd olunan məqsədin reallaşdırılması üçün yetərli deyildirlər. Hesab edirik ki, Aİ–Azərbaycan əməkdaşlığı sahəsində əldə olunmuş nailiyyətlərin və qarşıya çıxan problemlərin dərinlən təhlil olunması ilə yanaşı,

potensial imkanların və inkişaf perspektivlərinin düzgün müəyyənləşdirilməsi və onların reallaşdırılmasına yönələcək tədbirlərin həmin sənəddə daha aydın və dolğun əks olunması çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

8) Təhlilləri ümumiləşdirməklə, Aİ–Azərbaycan əməkdaşlığının müasir vəziyyətini aşağıdakı kimi səciyyələndirmək olar:

- Azərbaycanın Aİ ölkələri ilə iqtisadi əməkdaşlığı baxımından mövcud olan böyük potensial imkanlardan aşağı səviyyədə istifadə edilir. Azərbaycan dünyanın böyük həcmli bazarı, habelə iri maliyyə mərkəzlərindən olan Aİ-nin güzəştli ticarət rejimindən və nəhəng investisiya imkanlarından kifayət qədər yararlanmır;

- Azərbaycanın Aİ-yə ixracında (Aİ-nin Azərbaycandan idxalında) yanacaq və mədənçıxarma məhsulları üstünlük təşkil edir;

- Azərbaycanın Aİ tərəfindən tətbiq edilən güzəştli ticarət siyasətindən kifayət qədər bəhrələnmir, qeyri-neft sektoru məhsulları üzrə Azərbaycana verilən güzəştlərdən ən yaxşı halda 58,5% istifadə edilmişdir;

- Azərbaycanın TRACECA çərçivəsində tranzit ölkə kimi gəlir əldə etməsi ilə bərabər, nəqliyyat xidmətləri ixracının artırılması, yerli istehsal məhsullarının dünya bazarlarına çıxarılmasında yerli nəqliyyat müəssisələrinin payının yüksəldilməsi vəzifələri də aktualdır;

- Aİ üzvü olan ölkələr tərəfindən Azərbaycanda həyata keçirilən investisiya layihələrində mütləq xüsusi çəki neft sektoruna, eləcə də dövlət zəmanəti və dəstəyi ilə həyata keçirilən infrastruktur layihələrinə məxsusdur. Ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektoru Aİ mənşəli kapital üçün hələ də kifayət qədər cəlbedici deyildir və s.

9) Tədqiqatlar göstərir ki, Azərbaycanın Aİ ilə əməkdaşlığının genişləndirilməsi və dərinləşdirilməsinin, o cümlədən AİM-ə inteqrasiyanın gücləndirilməsinin əsas istiqamətləri kimi aşağıdakı istiqamətlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir:

- artan temp ilə Avropa dəyərlərinə yaxınlaşma;
- sosial-iqtisadi islahatların sürətləndirilməsi;

- enerji, mobillik və təhlükəsizlik sahəsindəki siyasətin koordinasiyasının gücləndirilməsi;

- Aİ ilə əmtəə və xidmətlərlə ticarət sahəsində əməkdaşlığın genişləndirilməsi, o cümlədən ÜTT-yə üzvolma prosesinin sürətləndirilməsi;

- TRACECA proqramı və Böyük İpək Yolunun bərpası layihəsi çərçivəsində nəzərdə tutulan tədbirlər də daxil olmaqla, nəqliyyat infrastrukturunun inkişafının sürətləndirilməsi;

- istehsal kooperasiyası, kapital qoyuluşlarının stimullaşdırılması və müdafiəsi, kənd təsərrüfatı, dağ-mədən və hasilat sənayesi, elmi-texniki əməkdaşlıq, maliyyə xidmətləri, müəssisələrin yenidən qurulması və özəlləşdirilməsi, kiçik və orta müəssisələrin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradılması, turizm, gömrük, energetika, ətraf mühit, regional inkişaf, telekommunikasiya, istehlakçı hüquqlarının müdafiəsi, statistika və s. bu kimi konkret istiqamətlər üzrə FP-də və Milli İndikativ Proqramda nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsinin sürətləndirilməsi və s.

10) Azərbaycanla Aİ arasında hərtərəfli iqtisadi əməkdaşlığın dərinləşdirilməsinin və AİM-ə inteqrasiyanın gücləndirilməsinin əsas istiqamətlər üzrə qarşıda duran vəzifələrin həyata keçirilməsi mexanizmlərinə gəldikdə isə bu, hər şeydən əvvəl, Aİ–Azərbaycan əməkdaşlığının inkişaf səviyyəsinə uyğun olaraq, bu əməkdaşlığın hüquqi-normativ bazasının, institusional və iqtisadi mexanizmlərinin inkişaf etdirilməsini, eləcə də milli qanunvericiliyin, idarəetmə və təsərrüfatçılıq mexanizmlərinin Aİ standartlarına uyğulaşdırılmasını nəzərdə tutur.

11) Azərbaycanın AİM-ə inteqrasiyanın gücləndirilməsində Aİ-nin yaratdığı müvafiq maliyyə və texniki dəstək mexanizmlərindən istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi və ənənəvi dəstək imkanlarına əlavə olaraq, Aİ üzvləri üçün nəzərdə tutulmuş müəyyən proqramlarda iştirak imkanları əldə etmək də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

12) Tədqiqat işində verilən nəzəri müdəalaları, analitik təhlillərin nəticələrini və müasir reallıqları nəzərə alaraq, bu qənaətə gəlirik ki, orta müddətli

perspektivdə Azərbaycanın tədricən AİM-ə integrasiyası (İslandiya, Norveç və Lixtenşeyn kimi) realdır və bu məsələdə tərəflərin maraqları üst-üstə düşür. AİM-ə daha səmərəli integrasiyanın təmin olunması, milli iqtisadiyyatın buna daha yaxşı hazırlanması, meydana çıxma biləcək mənfi təsirlərin minimuma endirilməsi, eləcə də integrasiya prosesinin ardıcıl, məqsədyönlü və sistemli aparılması məqsədilə müvafiq konsepsiyanın işlənib hazırlanmasını və qəbul edilməsini məqsədəuyğun hesab edirik. Təklif olunan konsepsiyanın hazırlanmasında bu tədqiqat işində əldə olunmuş nəticələrdən istifadə edilməsi təklif olunur.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Avropa Qonşuluq Siyasətinin 2007-ci ildə icrası” Azərbaycan üzrə tərəqqi haqqında Hesabat. Avropa Komissiya heyətinin işçi sənədi. Brüssel, 2008.
2. Aslanova R. İnteqrasiya və biz. “Azərbaycan” qəzeti, Bakı, 2009, 13-14 fevral.
3. Azərbaycanın daxili resurs dəyərinin təhlili: yekun hesabat. USAID/Cemonics International, Bakı, 2009.
4. Bayramov Ə.İ. Regional iqtisadi inteqrasiya: nəzəriyyə və praktika. Bakı, 1997.
5. Bayramov V. Azərbaycan regionlarının sosial inkişafı. “Xalq Qəzeti”, Bakı, 2008, 13 fevral.
6. Endryu Rettman, AB neftlə zəngin Azərbaycanı böyük hörmətlə qarşılayır. Euobserver/Brussels-07.11.2006-17.36CET.
7. Əzimli A. Azərbaycan-NATO münasibətləri, Bakı, 2001.
8. Həsənov Ə. M. Azərbaycanın ABŞ və Avropa dövlətləri ilə münasibətləri (1991-96). Bakı, 2000.
9. Həsənov Ə. M. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanının xarici siyasəti. Bakı, 2005.
10. Hüseynova H. Azərbaycan Avropa inteqrasiya prosesləri sistemində. Bakı, 1998.
11. Qafarov Ş. S., Sarıyev K. A., Müasir dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında neft amlinin rolu / AMEA-nın “Bazar islahatları və milli iqtisadiyyatın inkişaf problemləri” mövzusunda konfransının materialları. Bakı, 2004.
12. Mehdiyev Ramiz, DEMOKRATIYA YOLUNDA: irs haqqında düşünərkən. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2008, 792 s.

13. Mehdiyev Ramiz, GƏLƏCƏYİN STRATEGİYASINI MÜƏYYƏNLƏŞDİRƏRKƏN: MODERNLƏŞMƏ XƏTTİ. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2008, 216 s.

14. Mehdiyev Ramiz, Milli məfkurə, dövlətçilik, müstəqillik yolu ilə. I cild, Bakı: “XXI – Yeni Nəşrlər Evi”, 2006, 624 s.

15. Mehdiyev Ramiz, YENİ SİYASƏT: inkişafa doğru. II cild, Bakı: “OSKAR”, 2008, 343 s.

16. Rüstəmov V.Ə., Rzayev F.F. Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasında xarici ticarət siyasətinin aktul vəzifələri. Gələcək 10 il: Azərərbaycanda demokratik islahatların başlıca istiqamət və məqsədləri. Bakı: Adiloğlu, 2006.

Rus dilində

17. Баррозу Ж.М. ЕС и формирующийся миропорядок – восприятие и стратегии. Европа: журнал Европейского Союза. Москва, 2005 г, №2.

18. Гаджиев Ш.Г. Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития. Киев: Экспрес-объява, 2000.

19. Тинберген Я. Теория экономической политики. Москва, 1952.

İngilis dilində

20. “A Secure Europe in a Better World. European Security Strategy”. Brussels, 12 December 2003.

21. “A Strategy for EU Foreign Policy”. EU Institute for Security Studies, Report 7, June 2010.

22. Attina Fulvio, The Euro-Mediterranean Partnership Assessed: The Realist and Liberal Views // European Foreign Affairs Review, 2003, vol.8, n.2.

23. Charillon Fridiric, Sovereignty and Intervention: EU’s Interventionism in its “New Abroad” in CARLSNAES Walter, SJURSEN Helene and WHITE Brian (eds), Contemporary European Foreign Policy, London, Sage Publishers, 2003.

24. Christiansen T. *Reconstructing European Space: from Territorial Politics to Multilevel Governance*. 1997.
25. Commission Communication, *Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours*, COM (2003) 104, 11 March 2003, (87).
26. Commission Composite Paper on Progress towards accession by the candidate countries, 1999.
27. Commission Composite Paper on Progress towards accession by the candidate countries, 8 November 2000, sect 1.5.
28. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on Strengthening the European Neighbourhood Policy, Commission of the European Communities, Brussels, 4 December 2006, COM(2006)726 final.
29. Dinan Desmond (ed), *Origins and Evolution of the European Union*. Oxford University Press, 2006.
30. EC Commission 1997, *Agenda 2000, For a Stronger and Wider Union*, Part I, *The Policies of the Union*, sect. IV *The Union in the Word*.
31. Emerson, Michael and Popescu, Nicu. *European Neighbourhood Policy Two Years On: Time Indeed for “ENP Plus”*. CEPS Policy Brief, No. 126, Brussels, 2007.
32. “EU-Azerbaijan Partnership and Co-operation Agreement”, Baku, 2002.
33. *European Integration: Theories and Approaches*. Hans J. Michelmann and Panayotis Soldatos, eds. Lanham, Md.: University Press of America, 1994, pp. iv, 112.
34. “European Neighborhood Policy” Country Report: Azerbaijan. Brussels, March, 2005.
35. Gillingham J. *European Integration, 1950-2003: Superstate or New Market Economy?* Cambridge University Press, 2003.
36. Hansen R. *European Integration // World politics*, vol. 2, issue 2, 1969.

37. Haukkala Hiski, A Hole in the Wall? Dimensionalism and EU's New Neighborhood Policy. The Finnish Institute of International Affairs, UPI Working Papers n.41, 2003.

38. Implementation of European Neighbourhood Policy in 2009: Progress Report Azerbaijan, Brussels, May, 2010.

39. Katzenstein Peter, Regionalism in Comparative Perspective // "Cooperation and Conflict", 1996, vol.31(2).

40. Lindberg L. The Political Dynamics of European Economic Integration. Stanford, 1963.

41. Lipgens W. (ed.), Documents on the History of European Integration, Vol. 1, Baden-Baden: Nomos Verlag, 1985.

42. Making a Success of Enlargement. Commission Strategy Paper, 13 November 2001.

43. Missiroli Antonio, "The EU and Its Changing Neighbourhoods: Stabilisation, Integration and Partner-ship" in Judy Batt et al (eds.) *Partners and Neighbours: ACFSP for a Wider Europe*. Institute for Security Studies Chaillot Papers, 2003.

44. Mitrany D. The Progress of International Government, New Haven, CT: Yale University Press, 1933.

45. Moravcsik A. Preference and Power in the European Community. 1993.

46. National Indicative Programme 2011-2013: Azerbaijan. European Neighbourhood and Partnership Instrument.

47. Patten Chris and Javier Solana Joint letter by EU Commissioner and the EU High Representative for the Common Foreign and Security Policy on Wider Europe. August 2002.

48. Prodi Romano, A Wider Europe – A Proximity Policy as the key to stability. Speech at the Sixth ECSA-World Conference. Jean Monnet Project, Brussels, 6 December 2002.

49. “Regulation (EC) No 1638/2006 of the European Parliament and of the Council of 24 October 2006, Laying down general provisions establishing a European Neighborhood and Partnership Instrument”.

50. “Report on the Implementation of the European Security Strategy (Providing Security in a Changing World)”, Brussels, 11 December 2008, S407/08.

51. Sandholtz W. and Stone Sweet, European Integration and Supranational Governance. New York: Oxford University Press, 1998.

52. Seeley, J.R. “United States of Europe”, Macmillan’s Magazine, 23, 1871.

53. Towards the Enlarged Union. Commission Strategy Paper, 9 October 2002.

54. Trachtenberg M. A Constructed Peace: The Making of the European Settlement 1945-1963. Princeton University Press, 1999.

55. Truszczyński, Jan (2005): Shaping the EU’s Eastern Dimension: the Polish View. Lecture delivered at the opening of the 15th edition of the College for New Europe (International Cultural Centre). Krakow, July 15, 2005.

56. Wheare K. Federal Government. Oxford University Press. 1963.

57. “Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours”, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, Brussels, 11 March 2003.

58. Wissels, Rutger (2006): The Development of the European Neighbourhood Policy // Foreign Policy in Dialogue. 2006, Volume 7 – Issue 19.

İnternet materialları

59. <http://www.aamik.az>;

60. Avropa Şurası və Azərbaycan, www.mfa.gov.az;

61. <http://www.azembassy.be>;

62. Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı ilə münasibətləri, www.mfa.gov.az;

63. <http://www.azhumanrights.az/news/inthecountry/329-350601rq-t601r601fda3511305287305n305n.html>;
64. <http://www.azstat.org>;
65. <http://az.trend.az/news/politics/foreign/1641465.html>;
66. Commission of the European Communities (2004): Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council. Brussels, September 29, 2004. (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy_paper_en.pdf);
67. Commission of the European Communities (2005): Communication to the Commission. Implementing and promoting the European Neighbourhood Policy. Brussels, November 22, 2005.
http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/sec_2005_1521_en.pdf;
68. http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/107589.pdf;
69. <http://www.customs.gov.az>;
70. http://www.diplomatiya.az/index.php?option=com_content&view=article&id=255:azerbaycan-respublikasi-ve-avropa-ittifaqi-elageleri&catid=50:beynelxalq-teskilatlar&Itemid=96;
71. <http://www.ebrd.com/pages/country/azerbaijan.shtml>;
72. <http://www.economy.gov.az>;
73. http://ec.europa.eu/education/external-relation-programmes/doc70_en.htm;
74. http://ec.europa.eu/energy/international/international_cooperation/doc/mou_azerbaijan_en.pdf;
75. http://ec.europa.eu/europeaid/where/neighbourhood/overview/how-does-enpi-work_en.htm;
76. http://ec.europa.eu/external_relations/eastern/index_en.htm;
77. www.enpi-info.eu;
78. www.enpi-info.eu/main.php?id=403&id_type=2;

79. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0917%2801%29:EN:HTML>;
80. http://europa.eu/legislation_summaries/external_relations/relations_with_third_countries/eastern_europe_and_central_asia/r17002_en.htm;
81. www.europahouse-az.org;
82. <http://eqanun.az/print.php?internal=view&target=1&docid=17857&doctype=0>;
83. <http://www.heydar-aliyev.org/jsp/PShowArt.jsp?lang=az&id=94>;
84. <http://www.ilk10.az/news.php?id=11548>;
85. <http://info.worldbank.org>;
86. <http://www.inogate.org>;
87. http://www.inogate.org/inogate_programme/inogate_events/ministerial-conferences/1st-energy-ministerial-conference-baku13nov;
88. <http://www.intracen.org>;
89. <http://www.mediaforum.az/eu/browse.php?lang=az&page=1403>;
90. www.mfa.gov.az;
91. <http://www.mia.az/news/13765.html>;
92. <http://www.lent.az/news.php?id=18888>;
93. Mission of Azerbaijan to the European Union, <http://www.azerbaijan-eu.com/documents.php>;
94. <http://www.nabucco-pipeline.com/portal/page/portal/en>;
95. <http://president.az/articles/1688?locale=az>;
96. <http://president.gov.az/articles/1392?locale=az>;
97. <http://socar.az/btc-az.html>;
98. <http://www.stateproperty.gov.az/?/az/content/143>;
99. The European Neighbourhood Policy, http://www.europa.eu.int/comm/world/enp/components_en.htm;
100. <http://www.traceca-programme.eu/en/traceca/>;

REZÜME

Перспективы развития экономических взаимоотношений между Азербайджаном и странами Европейского Союза

Магистерская диссертация посвящена исследованию вопросов перспектив взаимных экономических отношений между Азербайджаном и странами Европейского Союза. В диссертации рассмотрена теория интеграции, этапы формирования и развития европейской интеграции. Кроме того, исследованы причины создания проекта "Европейского соседства". В диссертации раскрыты механизмы осуществления этой политики. Отдельно рассматриваются вопросы применения этой политики к постсоветским странам.

В диссертации отмечается, что все проекты ЕС имели огромное значение для постсоветских стран и поэтому был дан анализ влияния ЕС на экономические реформы в Азербайджане.

В диссертации рассмотрены возможности усиления интеграции Азербайджана в ЕС. рассмотрены вопросы "Восточного партнерства" в рамках "Европейского соседства"

Summary

Prospects for the development of economic relationships of between Azerbaijan and the European Union

Master's thesis is devoted to the study of the prospects of mutual economic relations between Azerbaijan and the European Union. The thesis examined the theory of integration, the stages of formation and development of the European integration. We study the reasons behind the creation of "European Neighbourhood". The thesis revealed the mechanisms for implementing that policy. Separately, looks at the application of this policy to the post-Soviet countries.

The thesis states that all EU projects were crucial to the post-Soviet countries, and therefore was an analysis of the influence of the EU on the economic reforms in Azerbaijan.

The thesis examined the possibility of increasing integration of Azerbaijan into the European Union. the issues of "Eastern Partnership" under the "European Neighbourhood"

